

NYELVÉSZETI FÜZETEK.

SZERKESZTI SIMONYI ZSIGMOND.

15.

A NYELVTÖRTÉNETI SZÓTÁRRÓL

I.

BARTHA JÓZSEF, MELICH JÁNOS ÉS SZILASI MÓRIC

KÖZREMŰKÖDÉSÉVEL IRTA

SIMONYI ZSIGMOND

Előszó

A szerző.

BUDAPEST, 1905.

ATHENAEUM IROD. ÉS NYOMDAI RÉSZVÉNYTÁRSULAT KIADÁSA.

Ára 1 korona.

NYELVÉSZETI FÜZETEK.

1. SIMONYI ZSIGMOND: **A magyar szórend.** (Ára másfél korona.)
2. SIMAI ÖDÖN: **Márton József mint szótáríró.** (Ára másfél korona.)
3. KOCSIS LÉNÁRD: **A mondatrészek Brassai mondatelméletében.** (Ára másfél korona.)
4. SIMONYI ZSIGMOND: **Tréfás népmesék és adomák.** Nyelvjárási olvasókönyv. (Ára másfél korona.)
5. SIMONYI ZSIGMOND: **Az új helyesírás** szövege és magyarázata. (Vászonborítékban másfél korona.)
6. RUBINYI MÓZES: **Két tanulmány a nyelvészet s a nyelvművelés történetéből.** Grimm és Révai. A mondat. (Ára egy korona.)
7. GOMBOCZ ZOLTÁN: **Nyelvtörténet és lélektan.** (Ára egy korona.)
8. SIMONYI ZSIGMOND: **Helyes magyarság.** (Ára két korona, egész vászonkötésben három korona.)
9. VARGA IGNÁC, SZABÓ DEZSŐ, KERTÉSZ MANÓ: **Nyelvjárási tanulmányok.** (Ára másfél kor.)
10. NAGY SÁNDOR: **A váci nyelvjárás.** (Ára két kor.)
11. SIMONYI ZSIGMOND. **Elvonás** (elemző szóalkotás). (Ára másfél korona.)
12. SZÉKELY ÁBRAHÁM: **Alanytalan mondataink alanyáról.** (Ára másfél korona.)
13. ERDÉLYI LAJOS, HORGER ANTAL, SZEMKŐ ALADÁR: **Nyelvjárási tanulmányok.** (Ára 1¹/₂ K.)
14. SIMAI ÖDÖN: **Dugonics mint nyelvújító.** (Ára másfél korona.)
15. SIMONYI ZSIGMOND (BARTHA J., MELICH J. és SZILASI M. közreműködésével): **A nyelvtörténeti szótárról.** (Ára egy korona.)
16. BERZE NAGY JÁNOS: **A hevesmegyei nyelvjárás.** (Ára másfél korona.)

NYELVÉSZETI FÜZETEK.

SZERKESZTI SIMONYI ZSIGMOND.

15.

A NYELVTÖRTÉNETI SZÓTÁRRÓL

I.

BARTHA JÓZSEF, MELICH JÁNOS ÉS SZILASI MÓRIC

KÖZREMŰKÖDÉSÉVEL IRTA

SIMONYI ZSIGMOND

BUDAPEST, 1905.

ATHENAEUM IROD. ÉS NYOMDAI RÉSZVÉNYTÁRSULAT KIADÁSA.

ELŐSZÓ.

A Magyar Tudományos Akadémia történettudományi osztálya egy föltűnően tudománytalan munkát adott ki, melynek szerzője nagy fába vágta a fejszéjét: fölülbírálta a Magyar Tudományos Akadémia ítéletét, amellyel nagyjutalomra találta méltónak a Nyelvtörténeti Szótárt. Egyúttal Szarvas Gábort — kinek nemzetünk műveltjei mint nyelvünk és tudományunk lelkes harcosának emléksobrot emeltek — tudatlan és lelkiismeretlen vállalkozó színében tüntette föl.

Figyelmes olvasóink meg fognak győződni, hogy bírálónk a tudománynak, mind a nyelv-, mind a történettudománynak, elemeiben való járatlanságát bizonyítja, hogy a nyelvemlékeket és történeti kútfőinket nem tudja olvasni, legegyszerűbb kifejezéseiket félreérti és félremagyarázza, mindennapi nyelvtani formákból hallatlan és nevetséges következtetéseket von, szótárunk föladatáról és igazi tartalmáról fogalma sincs. Ítélethiányát bizonyítja a nyelvújításról s az egész nyelvfejlődésről való kritikán aluli fölfogása, továbbá az a számos eset, melyben a nyelvemlékek félreértett kifejezéseiből a legképtelenebb dolgokat magyarázza ki.

Tudományos munkában legalább is furcsa eljárás, hogy föllépését a tudományos erkölcs és lelkiismeret nagyhangú jelszavaival cicomázza és tudományos komolyságát ezer meg ezer (értéktelen, de a tájékozatlanokat megtévesztő) adattal akarja elhitetni, — másfelől mégsem tudja fékezni dühét s elég vigyázatlanul maga megvallja, hogy munkája a bosszú műve Szarvas Gábor ellen.

Mindehhez még hozzájárul a könyvben hemzsegő sok valótlanság és ferdítés, amellyel félrevezethetett sok tudatlan laptudósítót s így kielégíthette az ujságolvasó közönség botrányéhségét,

de nem vezethette félre a dologhoz értő és ítélni tudó embereket, nem vezethette félre nyelvtudósainkat, kik folyton forgatják és igazán ismerik szótárunkat s kiket se nagyképűséggel, se csűrész-csavarással meg nem lehet téveszteni.

A jelen füzetben összefoglalt cikkek (melyek jobbára a Magyar Nyelvőrben jelentek meg, de egy-kettő az Orsz. Középiskolai Tanáregyesületi Közlönyben s Az Ujság c. napilapban) fölvilágosítással szolgálnak mindenkinek, aki elfogulatlanul tájékozódni kíván. Azonfölül reméljük, hogy vitánk tudományos eredményekben se lesz egészen meddő.*

Akit személyes vagy politikai tekintetek nem tesznek elfogulttá, az meg fog győződni ügyünk igazságáról, az meg fog győződni arról is, hogy a Nyelvtörténeti Szótár olyan munka, amelynek se ellenségei nem árthatnak agyarkodásukkal, se barátai az ő vállveregetésükkel!

Budapest, 1904. október 11.

S. Zs.

* Az itt közölt cikkeken kívül a M. Nyelvőrben több cikk is foglalkozott az üggyel. Vö. Mi hasznát vettük a Nyelvtörténeti Szótárnak? *Horger Antaltól, Radó Antaltól, Kalmár Elektől, Melich Jánostól, Molecz Bélától és Tóth Bélától* (a Nyr. 1904. márciusi és áprilisi füzetében); Valótlanságok, *Simonyi Zs.* (márc.), Tudományos erkölcs (ápr.), Tisztázzuk az eszméket, *Szily Kálmán*, Omsós, *Melich János*, A hétfői fölolvashoz, *S. Zs.* és *Melich János* (ápr.), Dobverés, *Szily Kálmán* és *S. Zs.* (máj.), Bodnár-féle filozófia és Ballagi-féle Nyelvtörténet (jún.), Új-Laputában, *Kropf Lajostól* (jún.) —

A NYELVTÖRTÉNETI SZÓTÁRRÓL.

(Első válasz Ballagi Aladár könyvére: Régi magyar nyelvünk és a Nyelvtörténeti Szótár. I. kötet első fele.)

Ignotos fallit.

Mozdulatlanul, néma ajakkal áll Szarvas Gábor szobra. Nyugodt tekintettel néz alá a köznapi élet változó tisztaságu hullámaira. Nem felel a vádakra, melyek a szomszédból hangzanak feléje. Ő megtette, a mit tehetett, ő leróttá, a mivel a hazának s a tudománynak tartozott. — Nem szorul ő a *mi* védelmünkre sem. Nemcsak mi tanultunk tőle lelkesedni és dolgozni, tanultak százan meg százan. S a kik szobrot emeltek neki, tudják mindnyájan, ki volt Szarvas Gábor. — Én sem védelmére fogtam tollat, és — szokásom ellenére büszkén mondom — magamat sem kell védenem harmincz éves tudományos pályám után, mikor tanítványaim serege is bizonyosságot tehet lelkiismeretes munkásságomról. De vannak sokan tájékozatlanok s vannak ezek között olyanok is, a kik szívesen veszik a fölvilágosítást, az okulást. Ő hozzájuk fordulok, őket akarom fölvilágosítani, hogy meg ne téveszsze őket a bosszu és vak düh sugallta irányzatos bírálat!

* *

Sötét kép tárul elénk, sőt komor, mint a korzikai *vendetta*: 1881-ben Szarvas Gábor „Ballagi Mór és a magyar nyelv” cz. nagy tanulmányát ezekkel a szavakkal fejezte be (10:543):

»Világosan beszélő adatok! Azt vallják, hogy Ballagi Mór számtalan kifecszamodott, gyakorta épen haszontalan s egyáltalában szükségtelen, azonkívül egy nagy rakás német kaptára vert szónak első kodifikátora s meghonosítója volt. S ha ehhez hozzávesszük ama nyilatkozatát, melyet az akadémiában s nyelvtudományi osztály 1875. ápr. 19-iki ülésén mondott, hogy »csináltunk mindnyájan. magam is csináltam sok jó és rossz szót«, kimondhatjuk ítéletünket, hogy Ballagi Mór az ő német-magyar szótárával többet ártott nyelvünk ügyének, mint a

kontár szófaragók egész hada együttesen, mert az ő szótára segítségével készítették meg a finánczok, jogászok, természet-tudósok s a német-magyar fordítók számunkra azt a nyelvet, mely eredetiségéből kiforgatva maga hirdeti a világnak: meghódoltam, egy idegen észjárás rabszolgája vagyok.»

S íme most, 23 év multán, azt olvassuk Ballagi Aladár könyvében:

».. Azon jelszót kapták föl, hogy megsértettem a Szarvas Gábor iránti kegyeletet... De nem vetnek számot azzal, hogy én kinek a fia vagyok? Ha már kegyeletet emlegetnek, annyit csak tudhatnak, hogy a fiu első sorban atyja iránt tartozik kegyelettel, nem pedig atyja minősített ellenfele iránt, kivel szemben kegyeletet vagyis gyöngédséget emlegetni a képtelenség netovábbja azért is, mert Szarvas Gábor egész élete a magyar nemzet igazi *grand siècle*-je, a Széchenyiek korának minden tekintélye elleni duhajtaadásokban folyt le.« (12. l.)

Hagyjuk hát mi is a kegyeletet, keressük pusztán és szigorúan a tudományos igazságot, s lássuk, mennyi tárgyi igazság lehet olyan könyvben, melynek szerzője maga megvallja, hogy munkája a bosszu műve és eszköze!

Ballagi A. könyve voltaképpen a nyelvújítás százéves harczának utolsó hullám-gyűrűje, — utolsó, mert a Nyelvújítás és orthologia cz. nagy szakasznak gyöngye elméleti fejtegetéseit aligha fogja bármelyik orthologus czáfolatra méltatni, noha vannak e szakasznak ténybeli részei között olyanok, a mikkel hálás dolog volna foglalkozni.*

De nem akarunk most efféle apróságokkal foglalkozni, hanem csak a legfőbb szempontokkal, melyekből a vitás ügyet meg kell ítélni, azokkal is egyelőre csak röviden.

* *

* Egy kitérésben p. bőven elmondja, hogy Molnár Albert szótárának 1708-i kiadásában a német fordítás mindvégig hibás, mert a kitől származik, nem tudott magyarul; de bírálónk elhallgatja, hogy én már régen megírtam ezt az Akadémiai Értesítőben (18:198): »A német fordítás, melylyel MA. későbbi kiadásai bővültek, teljesen hasznavehetetlen, mert csak a latin szót fordítja, úgyhogy legtöbbször elüt a magyar szó jelentésétől«. — Mulatságos példákat is említ bírálónk, hogy p. a *gözü* ott így van fordítva: »gurgulio, Luftröhrendeckel«, mert a latin *gurgulio* nyeldeklőt is jelent. De bírálónk elfelejtette, hogy Szarvas rég megmagyarázta a Nyelvőrben, hogy még a Ballagi-féle szótárak is közlik ama régi rossz szótárakból ezeket a furcsa értelmezéseket: »*Gözü*: das Luftloch.« »Luftloch: szelelő-lyuk, *gözü*.« »*Gözü*: lyuk, nyílás, melyen a gőz, pára kimegy; átv. ért. légeső, lélekző lyuk.« Rég kimutattuk a Nyelvőrben azt is, hogy ugyanilyen okból

Bírálnok az első kötetben a Ny. Szótárnak hiányairól, hézagairól beszél, még pedig egyelőre főleg arról, hogy igen sok szónak nem idéztük első előfordulását, nem idéztünk kódexből, hanem csak nyomtatványból. Ezúttal tehát magunk is erre a tárgyra szorítkozunk. De már ebben az első válaszukban ki fogjuk mutatni, hogy bírálnok nemcsak igazságtalan, hanem bárhogy erőlködik is, teljesen tájékozatlan. Munkájában, melynek első látszatra olyan imponáló a tartalma, csak itt-ott uszkál egy-egy hasznavehető adat, a többi csupa lim-lom. Azonfölül akárhány határozottan hangoztatott vádja nemcsak hogy félreértésen alapszik, hanem — egyszerűen **valótlanság!**

A Nyelvtörténeti Szótárnak hiányait első sorban a gyűjtés hiányossága okozta. Mikor a gyűjtők első lelkes csapatja összeállt, hogy minden anyagi haszon nélkül időt és munkát áldozzon a nemzeti nyelv oltárán, mindnyájan tájékozatlanok voltak az efféle szótári munkában, sőt egyenesen utasításul kapták, hogy csak a fontosabb és ritkább kifejezéseket kell gyűjteni, hogy ezekkel kiegészítsük nyelvünknek ismeretes szóanyagát.* Így történt, hogy a kódexek földolgozása sok tekintetben hézagos maradt, mert a közönséges, mindennapi kifejezéseket néha még legavatottabb gyűjtőink is elmellőzték. Budenz József pl., ki a Bod-kódexet dolgozta föl, nem írta ki ezeket a szokat: *engesztelés, felköt*, Volf György nem írta ki a Peer-kódexből ezeket: *árvaság, bajvívás, darázs*, s a Weszprémy-kódexből: *bevádolás, bizonyágtévő*, Szarvas nem írta ki az Ehrenfeld-kódexnek ilyen szavait: *beesik, bíróság, böjtölés* stb. Budenznél, Szarvasnál, Volfnál jobb nyelvészeink még akkor, sajnos, nem voltak. (Magamról nem szólok, én húszéves fiu voltam, mikor rám bízta a Müncheni-kódex földolgozását.) — A gyűjtők azonban csakhamar belefáradtak munkájukba,** csak egy-kettő dolgozott tovább fize-

fordítja Ballagi a régi *kukrejt* (sőt szerinte *kuk-rejt*) szót Schlupfwinkel-nek, holott zsályaszószót jelent. (L. Nyr. 18:136, 19:177, 278, 470.)

* Néhány lelkes hazafi vállalta és igézte a munkát, de nem dolgozott semmit. Ilyenek voltak a többi között Bodnár Zsigmond, Lehr Albert, Margalits Ede. — A bíráló azt hiteti el olvasóival, hogy nekünk 16 éven át 46 gyűjtő volt rendelkezésünkre (96. l.). Pedig: a legtöbb gyűjtő csak egy-egy nyelvemlék földolgozására vállalkozott, csak egynéhányan dolgoztak föl nagyobb számú munkát s utóbb egy-két évig csak egyetlenegy gyűjtő dolgozott. Az egész gyűjtés öt évig tartott.

** A latin oklevelek s a krónikák földolgozásáról szó se volt, ezt akkor nyilván a nyelvészekről megoldhatatlan föladatnak tartották, csak törté-

tésért, ezek közül pedig az egyik lelkiismeretlenül végezte dolgát. A NySz. ügyét akkor egy külön akadémiai bizottság intézte, három tagja volt: Budenz József, Szarvas Gábor, Szilády Áron. Ők adták ki, mint ujságíróink mondják, a szótári munkát »al-bérletbe«. Megjegyzem, hogy Szarvas Gábor a gyűjtés idejének második felében nagybeteg volt.

Mikor engem Szarvassal együtt megbíztak a szótárnak meg-szerkesztésével, az anyaggyűjtést befejezettnek tekintették. Mink azonnal tapasztaltuk a sok hiányt, a gyűjtőket tovább is foglal-koztatni akartuk, de ettől határozottan eltiltottak bennünket, azt mondták, a gyűjtésre nincs több pénz, szorítkozzunk a meglevő anyag összeállítására. Mit volt mit tennünk? a gyűjtést részint saját költségünkön folytattuk (kivált Szarvas költött rá sokat), részint pedig magunk munka közben, többféleképp kieszelt módon gyarapítottuk, úgyhogy már Szarvas bátran állíthatta, hogy a kinyomtatott szótár anyagának harmadrészét magunk szereztük össze a szerkesztés munkája közben.*

De még ebben is akadályoztak bennünket a szerkesztésnek iszonyu sürgetésével s a szó szoros értelmében kényszerítettek, hogy hét év alatt (ennyi ideig tartott a tulajdonképi szerkesztés, nem 16 évig) — hogy hét év alatt végezzünk olyan munkát, mely a nyugati nemzeteknél mindenütt évtizedekig tart és csak-ugyan óriási összegekbe, százazrekbe kerül. (A mi szótárunk nemcsak hogy aránytalanul kevésbe került, hanem — ki fogom mutatni — félig ingyen adtuk oda munkánkat, erőnket és időn-ket.) A siettetésbe is bele kellett nyugodnunk,** sőt mindinkább

nettudósoktól lehetett várni. Szarvas föl is kérte őket több ízben, hogy támogassanak bennünket, de csak az egy Nagy Gyulától kaptunk becses anya-got és Szilády Á. bocsátotta rendelkezésünkre az oklevéltárakból szedegetett adatait. Az Anonymust magam próbáltam egykor földolgozni, a Váradi regestrumot is; Knauz oklevéltárát szerkesztés közben böngészgettem. Kézait senki se dolgozta föl. (Azt mondja B., hogy Endlicher Monumenta Arpadianait is földolgoztak. Mink ezt sehol se állítottuk. Endlichert csak azért vettük föl a források jegyzékébe, mert itt-ott idéztük s az olvasóknak meg kellett mondanunk, mi az az Endlicher.) De mind e hiányon igyekeztünk később segíteni az Oklevélszótárral, mely »a M. Nyelvtört. Sz. pótléka«; erről még szólunk a szövegben.

* Megczáfolhatatlan bizonyítékokkal fogjuk lerontani bírálónknak azt a vérig sértő, vakmerő gyanúsítást, hogy mink az összegyűjtött adatokat elsikkasztottuk!

** Már csak azért is, mert a gyanúsításnak nálunk dívó szokása sze-rint azzal vádoltak volna, hogy csak tovább is húzni akarjuk az évi fizetést.

átláttuk, hogy a dolognak gyorsítása csakugyan legfőbb érdekünk, mert nyelvtudományunk egy lépést is alig tudott tenni, csupa tapogatódzás vagy délibábosság volt a nyelvtörténeti adatok nélkül, — s a főczél érdekében lemondtunk minden pontoskodásról és aprólékos melléktekintetről. Mi mint nyelvészek átláttuk, hogy a takarékosan gyűjtött anyagot teljes, hiánytalan szótárrá csekély eszközeinkkel úgyse bővíthetjük. Arról meg nem is álmodtunk, hogy majd jönnek egyoldalú és elfogult műkedvelők, kik munkánkat ez apró hiányok nagyításával fogják elítélni. Eszközeinkhez és elérendő czélunkhoz szabtuk eljárásunkat. A magától érthető és föltehető összetételt és származékot igen sokszor mellőztük, az idézeteket csak akkor ellenőriztük a forrásokban, ha valami gyanusát láttunk bennük, — mert hisz ha minden idézetet újra meg akartunk volna nézni a forrásban, akkor máig se készült volna el a szótár! De ebből nem következik, hogy a valóban fontos adatokra ne fordítottunk volna elég gondot. Néha egy-egy ritkább vagy fontosabb szó előfordulását a legfáradtságosabb utánajárással nyomoztuk, néha e végett egy-egy irodalmi műnek összes kiadásait végig kutattuk (l. pl. az *esd* vagy az *api-nál* cikket).

Ámde ha maradt is sok hiány (s ennek mint láttuk leküzdhetetlen *vis major* volt az oka), az a sok ezer »első adat«, a melyet bírálónk a kódexekből idéz, s a mely rengeteg tömegével minden avatatlant megdöbbsent és megtéveszt, nagyrészt olyan természetű, hogy semmivel se növelte volna a szótár értékét s nem gyarapította volna nyelvünk történetéről való ismereteinket. Ezúttal csak egy pár példát említek ennek az állításomnak a megértetésére.

Azt mondja bírálónk, hogy az *aratás, egyébként, elragadoz, foszlat, gerenda, gyönyörködtet, ivó, jövetel, megmér, méltatlankodik* stb. stb. szókat csak a Müncheneri-kódexből, a *beereszt, bevisz, kölyök, könnyezet, mögé, megostoroztat, megváltozik, vénség, veréb, veterneyei, vétkezet* stb. szókat pedig csak az Apór-kódexből idézzük, holott már a Bécsi-kódexben előfordulnak, továbbá hogy az *elvész, kifarag, könnyörül* stb. szókat csak az Apór-kódexből idézzük, pedig már a Müncheniben előfordul. Ámde tudnivaló, hogy ez a három kódex valamennyi egy és ugyanazon bibliafordításnak három töredéke, tehát ezek teljesen egykoru szövegek, csak anynyiban különböző koraik, hogy a fönmaradt másolatok közül a Müncheneri-kódex tán néhány évvel később íródott mint a Bécsi,

s az Apor-kódex később mint a Müncheni. — De valamint ezek a kódexek egymáshoz, épúgy viszonylik mind a három együtt az Ehrenfeld-kódexhez. Mindezek a szövegek a XV. század első feléből valók, az Ehrenfeld-kódex valamivel korábbi másolatban maradt fenn, mint amazok, de a bennök megőrzött nyelv egy és ugyanazon kor nyelve. Ha tehát Ballagi lelkiismeretlenséget lát abban, hogy mink az *adás, állhatatos, állhatatosság, általvisz, baromi, betakar, betesz, bocsnat* stb. stb. szokat csak a bibliából idézzük, holott már az Ehrenfeld-kódexben megvannak (a melyet Szarvas G. dolgozott föl olyan »botrányosan«!): akkor vagy annyira tudatlan, hogy még nyelvmelékeink koráról se tájékozódott, vagy pedig tudva megtéveszti könnyenhívó olvasóit. — Ezzel egyúttal szétfoszlik egy pár száz szemrehányása, mint teljesen alaptalan és jogosulatlan!

Ámde bírálónk különben is képtelen megítélni, mi fontos, mi nem Ő, a ki tájékoztatlanságában gúnynyal emlegeti a hangtant, ő maga a szónak csak a hangzását nézi (sőt néha még ennél is kevesebbet, csak az írást) s nem a jelentését. Ezúttal csak egy-két példán fogom ezt megmutatni. Szótárunk azt mondja: »*alsó-rész*: [anus; hinterteil]. Bár fájjt alsó részünk, de mégis lódultunk« (Gvad: RP. 96). Tehát csak mint összetételt, mint ennek a testrésznek nevét idéztük. Bírálónk megbotránkozik, hogy mi ezt az összetételt csak Gvadányiból idézzük, holott már a kódexekben előfordul. De hogyan fordul elő? A Festetich-kódex 30. lapján, a melyet idéz, nem alfelet jelent ám az *alsó rész*, mert ott ezt olvassuk: »Beel mennek feldnek alsorezeben«, 'azaz bemennek a földnek alsó részébe. A Nagyszombati-kódex 322. lapján pedig ez van: »Pokolnac az also reze«. (A harmadik idézte helyről vitatkozni lehetne, azt ne bántsuk!) Íme tehát, bírálónk még a nyelvtannak az ábéczejét se tudja: neki mindegy a *kisasszony* s a *kis asszony*, a *nagyfejedelem* s a *nagy fejedelem*; ő nem tudja megkülönböztetni az összetett szót a közönséges jelzős kifejezéstől! — Egy másik példa. Szótárunknak egyik czikke így szól: »*Csepegő*: guttans, stillans C. MA. [triefend, träufelnd]. Tsepegő-szemű: lippus; orra-tsepegő nátha: distillatio PPBL. Vénec avagy csepegő szeműec (MA:..). Szemcsepegő csipáság: lippitudo (Com:..).«. Bírálónk megró, hogy legrégibb forrásunk csak Calepinus és Molnár Albert egy munkája, holott már az Apor-kódexben megvan »czepegő czeppenetek«, sőt ezt az egész kifejezést ezen módon kiírtuk mindjárt alább a *cseppenet* cikk-

ben. Tehát nincs annyi ítélete, hogy meglátná, miért vette föl Szarvas a *csepegőt* külön címszónak: csak azért, hogy abban a néhány idézetben e szónak azt a különösebb alkalmazását föltüntesse. Hiszen különben a közönséges igenevet nem veszi föl egy szótár se mint igéjétől külön szót (az igéje, *csepeg*, ott van a Bécsi s az Apor-kódexből idézve), ezt a mi szótári utasításunk határozottan fölöslegesnek mondja, sőt megtiltja. Az utasításnak 3. pontja így kezdődik:

»A NySz. számára gyűjtött szókincsből, minthogy a teljesség azzal csorbát nem szenved, ki kell rekeszteni a) az oly képzéseket, melyek alapszavukból a ragozáshoz hasonlóan mind alakra, mind jelentésre nézve maguktól következnek, nevezetesen a melléknévi igeneveket, a *jártomban*, *alattomban*-féle főneveket, s az -ú ü képzős melléknéveket, kivéve ha az eredetitől valamenynyire eltérő jelentést fejlesztettek.«

De bírálónk figyelme csak magára a szónak hangzására, a a betűjére tapad, a jelentéséről, a lelkéről rendesen megfeledkezik. Azért követeli p. (könyvének 345. lapján), hogy vegyük föl külön cikkeknek azt az igenevet:

»*Győzt*-. győzött. Az nywl.. kezde fwtny.. az czel fele.. ees mykoron ot latna a bekat, nagy pironkodással gyewzte hagyta magát (Pesti: Fab. 85)« [azaz: győztte hagyá magát].

Nem lévén nyelvész, nem tudja, hogy ez egyszerűen a *gyöz* igéhez tartozó igenév, tehát a *gyöz* címszó alá tartozik, ott pedig csakugyan megvan ez a szólás: *győzötté hagyja magát* (azaz megadja magát), még pedig régibb forrásból, az Érdy-kódexből (bizonyára azért mellőzte Szarvas a Pestiből való idézetet), de még a *hagy* ige alatt is megvan a szólások között, Molnár Albertnek egy munkájából: »Örömet győzötté hagyom magam«. (S ugyanott a vele rokon szólások: bűnössé hagyom magamat, mentté hagyja, semmivé hagyta, szabaddá hagyá.) Tehát nemcsak a szótárnak szerkesztése módjáról nincs fogalma, hanem még arról sincs, mit hol kell keresni benne. — De még egyebütt is megvan az a szólás, a hol helye van, t. i. mondattani pályamunkámban a -vá vé rag tárgyalásában, más hasonló szólásokkal együtt, minők *büntetlenre hagyni*, *árvává hagyni*, *károssá hagyni magát*, *semmissé hagyni* (kinullázni; lásd A magyar határozók 1. kötet 317. lapján). De bírálónk mindezt nem tudja, nyelvünknek igazi történetét nem ismeri, csak a szavakon, azoknak is csak a hangzásán tapad.

Azért nem tudja, hogy az a *győzté* nem külön szó, hanem egyrészt az illető szólásmódnak elválhatatlan alkotórésze, másrészt pedig alakítani adat az *-ott ött*-féle igenévnek régi rövidített alakjához. Ha ezt meg tudná ítélni, s ha ismerné a magyar nyelvtudomány irodalmát, akkor végtére meg is találta volna az ő idézetét, még pedig ott, a hol igazán éppen erre az idézetre van szükség: Tüzetes M. Nyelvtanomnak a *-tt* igenévképzőről szóló szakaszában (507. l.):

»... A XV.—XVII. századokban ezekből a formákból gyakran kiesett a kötőhangzó, s azt mondták: *az úr átkoztai, az átkoztak* stb. Sőt néha ilyeneket is találunk:

Átkozt már a föld az te munkádban, *átkozt* te éretted (RMK. 2:200). Kigyó, ezt tötted, azért *átkozt* vagy az földi vadak közt (uo.). Nagy pironkodással *gyewzte* hagyá magát (Pesti: Fab. 85 b) = *győztte* vagyis *győzötté* hagyá magát.« [Világos, hogy mégis csak kiírtam a keresett adatot!]

Íme tehát négy helyen találhatott volna bírálónk fölvilágosítást az ő *győztte* *hagyá*-féle idézetéről: ott, a hol a *gyöz* ige használata van tárgyálva, ott a hol a *hagy* ige szólásai vannak idézve, ott a hol e szólásoknak mondattani természete van magyarázva, s végre ott a hol a *győztte* igenévnek a formája van tárgyálva. De ő annyira tájékozatlan mindenben, a mi nyelvészet, hogy a négy hely közül egyikről se volt sejtelve, hanem vak dühében csak azt látja, hogy Pesti Gábor *győzt*-e nincsen meg a NySz. címszavai közt, noha a lelkiismeretlen Simonyi azt állítja, hogy földolgozta Pesti Gábor fabuláit!

Soká időztem e részletnél, mert rendkívül tanulságos! — Siessünk már most ez ideiglenes válasznak többi dologára!

* *

A szótári utasításnak imént idézett szakasza rávezet bennünket egyik legfontosabb körülményre. Mindinkább meggyőződünk róla, hogy helykímélés végett az ott említett alakokon kívül még bátran mellőzhetünk több más olyan szóalakot is, melyet a ragos alakokhoz hasonlóan minden igéből vagy névszóból megalkothatunk, így különösen sok igekötős ígét és sok összetett névszót, sok *-ás* és *és* *-ság* *ség* képzős főnevet, ha csak nincs valami különösebb értelmi árnyalatuk. Minek is pazaroljuk a helyet és költséget ilyen szókra: *eláradás*, *elapritás*, *eláltatás*, *elcsendesítés*, *elcsorgás* stb.? mikor úgyis ott van az ige: *elárad*,

elaprit, eláltat, elcsendesít, elcsorog stb. Bírálónk négy fényesen, költségkímélés nélkül nyomtatott lapon (390—394) mintegy nyolczvan ilyen főnevet sorol föl, melyet Molnár Albert szavai közül lelkiismeretlenül elhagytunk, s nem veszi észre, hogy valamennyi idézett főnév *el, ellene, elő, elől* igekötőkkel összetett igéből *-ás* és-sel képezett főnév! Ha ezeket mind fölvevők volna, mondhatnám, megannyi haszontalan gazzal és szeméttel töltöttük volna meg a szótárt.* Azonban azt mondja, egészen hasonló alkotású szókat mégis fölvevünk, p. *elaratás, elhordozkodás* stb., tehát következetlenek, elvtelenek voltunk. Ámde ezeket itt-ott azért vettük föl, mert magára az ígére is (*elarat, elhordozkodik*) csak egy vagy két adatunk volt. De különben is szeretném azt a szótárszerkesztőt látni, a ki az ilyenekben mindvégig következetes tudna maradni. Ketten Szarvassal beszélgettünk néha erről, mégis némileg eltérő eljárást követtünk: ő többet meghagyott, én többet elhagytam, ő megtartotta p. ezeket: *ellene-szólás, ellene-tusakodás, ellent-tartás*, én mellőztem ezeket: *ellene-kiáltás, ellene-morgás, ellenkező-mondás*. Szarvas külön címszókul fölvette az ilyeneket: *el-belép, el-berekeszt, el-beszáll* (s még hat *el-be*), *el-fölcselleg, elfölgyógyít* (s még hét *el-föl*), *el-kibocsát, el-kibucsuztat* (s még 16 *el-ki*), én pedig elégnék tartottam, hogy egy helyen, az *el* szó tárgyalásában tüntessem föl ezt a használatot.

Ballagi könyvében legtöbb helyet — kétszázhetvenöt fényesen nyomtatott, költségkímélés nélkül nyomtatott lapot — foglal el a nagy bűnlajstrom. Ebben a középkori kódexekből 1475 olyan szót mutat ki, a melyet mink csak »új és legújabbkori írók« műveiből mutatunk ki. Ez csak világosan bizonyítja Szarvas és Simonyi lelkiismeretlenségét, erkölcstelenségét, szélhámosságát! Azonban csak nézzük egy kissé közelebbről a dolgot! Tegyük föl először, hogy a fölhordott 1475 szó mind megannyi nagy mulasztást, öreg hibát bizonyít. Hogy még ez esetben is elejét vegyük a rosszakarók vádjainak, eleve tiltakoztunk, mikor mindjárt az első füzet előszavában (az *A* betűn kezdődő cikkek megjelenésekor) elmondtuk, a mi itt következik:

»Ilyenmő mulasztásokért tehát kötelességbeli pontatlanság vádja a szerkesztőket nem illetheti, valamint más, még jövőben fölfedezhető, tudunkon és tisztünk körén

* Az ilyen szóknak jó részét maguk a szótárírók faragták. P. Molnár Albert képezte az *eláradás* v. az *abraki* szót, hogy egy szóval fordíthassa a latin *redundatio*-t és *pabularis*-t.

kívül eső fogyatkozások miatt is el kell hárítanunk magunkról minden felelősséget. Annyit adunk, s adjuk mindazt, a mennyit s a mit átvettünk; sőt adunk jóval többet. A szerkesztés munkája közben is tőlünk telhetőleg folytattuk az anyaggyűjtést...

Noha azonban a szerkesztők erejükhöz képest minden lehetőst elkövettek, hogy e fogyatkozások száma mennél csekélyebbre apadjon le, mégsem állhatnak jól érte, hogy minden hézag pótolva van; sőt a napról-napra szaporodó példák nagy számából mindinkább meggyőződtek róla, hogy a hiányok teljes pótlása s minden lehető tévedés megigazítása a rendelkezésünkre álló idő rövidege miatt merőben kivihetetlen. Hogy mily nehézséggel kellett a szerkesztésnek munkálkodása közben megküzdenie, élő tanúi neki ama tények, a melyekből csak néhányat említünk meg ez alkalommal...«

Mikor ez a nyilatkozatunk s ez az előzetes tiltakozásunk megjelent, még lehetett volna segíteni a »bajon«, el lehetett volna rendelni az anyaggyűjtésnek újra-fölvételét, az anyagnak teljes kiegészítését. De nem! nyelvtudományunknak akkor még élő jelesei, Hunfalvy, Budenz, Volf, semmi kifogást nem tettek a mi figyelmeztetésünk és fönntartásunk ellen, egészen természetesnek tartották a dolgot, sőt Volf György, ki legjobban ismerte szótárunk anyagát (mert egy évig maga is részt vett a szerkesztésben) s ki igen szigorú kritikus volt, azt írta: »Bátran merjük állítani, hogy e füzet megjelenése nemzeti nyelvünk ismeretének történetében új korszakot jelöl... A NySz. nagyon alkalmas arra, hogy tenger sok érdekesebbnél érdekesebb adatával és becsesebbnél becsesebb fölvilágosításával mély, buzgó érdeklődést keltsen legdrágább kincsünk, szép nemzeti nyelvünk iránt«. (Tan. Közl. 22:150.)

S ki vállalkozott rá, hogy egy Volf György ítéletét fölülbírálja? Ballagi Aladár! — Lássuk, hogyan.

Hát először is: annak a nagy bűnlajstromnak csak igen kis része mutat ki egy-egy lényeges hiányt. Arról nem is beszélek sokat, hogy a kódexekből való idézéssel gyakran alig is nyertünk volna valamit az illető szóknak a korára nézve. Nagy baj is az, hogy mink a *válasz*-t csak 1588-ból ismerjük, holott ő már 1537-ből idézi! (357.) hogy a *beküld* igét csak 1539-ből idézzük, holott már 1519-ben előfordul, vagy hogy az *arany-szín* nálunk szintén csak 1539-ből van idézve, pedig már 1512-ben megvan! Az efféle szóknak első adatában ennyi időbeli különbség semmi különbséget se tesz, az ilyen csak ott fontos, a hol vagy műveltségtörténeti fontosságú szóval van dolgunk, vagy p. a nyelvújítás szavaival, a melyeknek a megalkotóját is iparkodunk kifürkészni. De bírálónknak eljárása olyan gépies, olyan ítélet nélkül való, hogy azt hiszi, a *beküld*

vagy *aranyszín* első előfordulása époly fontos, mint az *ágyulövés*é vagy a *gözgépé*. Azt amúgy is tudjuk, hogy már 1519-ben mondták *beküld* s már 1512-ben *arany-szín*, hiszen szótárunkban a *küld* igét már 1508-ból s 1517-ből idézzük, az *arany* szót már 1450 tájáról (sőt az *aranyos* szót 1075-ből és 1124-ből!), a *szín* szót pedig különféle jelentéseivel már a Halotti Beszédből, aztán 1506-ból stb.

Már pedig abban a szemfényvesztő bűnlajstromban jobbra harmad-negyedrendű adatokat találunk, jobbra olyan képzéseket és összetételeket, a mik semmi újat nem bizonyítanak, a mikre a szótárban nincs is szükség. A *választott* igenévre, (melyről valótlánul állítja, hogy mink nem idéztünk kódexbeli adatot, holott igenis idéztünk!) ő mintegy kétszáz kódexbeli helyet sorol föl, egy egész lapon végig, minden haszon nélkül, mert soha senki se fogja ennek hasznát venni. Hiszen azt mindenki tudja, hogy a *választott* száz meg száz helyen előfordul a kódexekben. Nevetséges tévedés azt hinni, hogy ennek a lapszám halmaznak a legcsekélyebb értéke is volna. Ilyen, teljesen szükségtelen igenévi adatok azok, a miket az *alkotó*, *cselekedő*..., *viselő*, *visszavonó*, *visszálkodó* és sok más czímszó alatt összehord. Továbbá más olyan képzések és összetételek, a minőket mi — mint mondtam — sokszor szándékosan egészen mellőztünk, sőt a kész szótári kéziratból sajtó alá adáskor tömegesen töröltünk, hogy a szótár terjedelmét s a nyomtatás költségét szükség nélkül ne szaporítsuk; ilyenféle jelentéktelen adatok azok, a miket bírálónk az *általmenés*, *átkozódás*, *bajlódás*, *elvonás*, *megostorozás*, *tevés*, *ártalmasság*, *bölcsvolta*, *bennevaló*, *messzevaló*, *visszavaló*, *változhatalanul*, *vakon*, *megoldoztat*, *megtiltat* szókról idéz és sok száz meg száz más adat! — Ép oly keveset nyerünk száz meg száz magától érthető összetétel és jelzős kifejezés felsorolásából: *anyagi-természet*, *arany-kupa*, *arany-vessző*, *réz-pléh*, *vas-rostély*, *vas-szerszám* stb. stb. — Jellemző, hogy a 375 lapnyi felsorolásban kb. ötven lapot foglalnak el az igekötős összetételek: *által-esik*, *által-fű*, *által-hord*, *alá-küld*, *alá-visz*, *be-küld* stb. stb. Mindezek a kódex-adatok semmivel se gyarapítják nyelvtörténeti ismereteinket, mert hisz az alapszavaikat (*esik*, *fű*, *hord*, *küld*, *visz* stb.) már a szótár is idézte a kódexekből! Viszont bűnül rója föl, hogy nem idéztük kódexből a *dagadni* vagy az *aggni* igét, holott igenis idéztük kódexekből. »Ez atkozot nelv ol' igön meg *dagada*.. (Guary-kódex 12). ...Nemynemew ffe

dagadott chomok.. (Érdy-kódex 404). Az farkas meg *aggyan* meg hala (Ehrenfeld-kódex 153). Örðg abbinben *elaggott* (Guary-kódex 20). Ezek úgys világosan, czáfolhatatlanul tanuskodnak róla, hogy az egyszerű *dagadni* és *aggni* ige is megvolt a kódexek korában.

De ha vitatkozni lehetne is az ilyen harmad-negyedrendű »első adatok« szükséges voltáról, minket a teljesség elérésében — mint már említettem — gátoltak a körülmények. Erre rá is mutat a szótári utasítás 2. szakasza, mely így hangzik:

»A M. Nyt. Szótárnak a kijelölt határok közt a) a szókra, b) főalakjuk változataira, c) mindenféle jelentésükre és különböző használatukra nézve teljességre, — valamint d) első előfordulásuk biztos megállapítására kell törekednie; de *hogy megjelenését társágosan ne késleltesse, meg kell elégednie az ez idő szerint elérhetővel.*«

A nagy összehordott számhalmazzal czélzatosan azt akarja elhitetni, hogy nekünk kötelességünk lett volna pl. a *választott* szó használatára az összes kódexek helyeit százával idézni (mint valami bibliai concordantiában). Ő tudja jól, hogy olvasóinak kilencz tizedrésze nem tud a dologról ítélni s elhisz neki mindent vakon. Viszont minden hozzáértő tudja, hogy ez nekünk se föladatunk, se szándékunk nem volt, fölösleges és káros, sőt végzetes lett volna, és hogy mi avval a nyolcz-tíz adattal, a mit idéztünk, teljesen elértük a kitűzött czélt. Az utasítás, mint az imént láttuk, czélul tűzte ki, hogy a szóalakokat és jelentéseiket mind megemlítsük, de nem, hogy az összes helyeket idézzük!

* *

Azonban a bűnlajstromban fölhalmozott sok lim-lom között, alighogy egy pár pillantást vetettem bele, mindjárt különös dolgokat tapasztaltam. Lássunk csak egy-két példát! Bírálónk azt mondja, a *hetedik* szót csak nyomtatványokból idézzük, holott »már« a Müncheni-kódex 55. lapján előfordul (a Müncheni-kódexet az erkölcstelen Simonyi dolgozta föl, ki még a gyűjtés bűneiben is, mint B. mondja, *hors concours* áll). De nem igaz ám! ha megnézzük magunk a Müncheni-kódex 55. lapját, ott nem *hetedik* van, hanem *heted*: »a masic es a harmadic mend *hetediglen*«! Ez az adat pedig szótárunkban kétszer is idézve van: a *heted* cikkben és a *harmadik* czímszó alatt! Hát így vagyunk, Uram? Hát végig keresgéljük-e mind a 6544 adatát, hogy nincs-e benne megtévesztő félreértés vagy *valótlanság*? — — —

Ugy-e bár ilyen tapasztalat után meg fogja engedni, hogy annyira irányzatos bírálatában ezentúl azt a 6544 adatot egytől egyig gyanus szemmel tekintsük mindaddig, míg az idézett nyelvemléknek idézett lapját a magunk két szemével meg nem néztük! — — Ám tegyük föl, hogy maga a *heted* szó se volna kódexből idézve! Mit vesztenénk evvel? Akkor talán azt hinnénk, hogy a kódexek korában még nem volt meg a *heted*? Igenis azt hinné, a kinek sejtelve sincs az igazi, az egész magyar nyelvtörténetről! De a ki csak egy keveset is konyít hozzá, az biztosan tudja, hogy ez a szó megvolt a magyarban, mióta csak van a világon magyar nyelv, mióta a magyarok ősei kiváltak abból a népből, a melyben még együtt éltek és beszéltek a vogulok, osztjákok őseivel: ezt csalhatatlanul bizonyítja a *heted(ik)*et jelentő vogul *sálit* szó és társai! valamint pl. a *harmad*, *negyed*, *ötöd*, *hatod* ősi voltát bizonyítja a vogul *χūrmit*, *ńilit*, *ätit*, *χätit*. Egyre megy tehát, akár régibb, akár újabb nyelvemlékekből mutathatjuk ki ezeket.

Azt olvassuk bírálónknál: »*Búz*; szerintük csak Melius: Sz. Jób könyve és a Kopaszság dicséretében, — holott már Érdy-kódex 455«. Vagyis Szarvas Gábor elsikkasztotta az Érdy-kódex adatát tartalmazó czédulát, hogy ne kelljen a magyarázatával bajlódnia. Hihető-e ez? Hisz az Érdy-kódexnek e ritka szóra vonatkozó adata nem hogy szaporította volna munkáját, hanem megkönnyítette volna, mert nem kellett volna Kolozsvárra írnia, hogy a Kopaszság dicséretének ott őrzött egyetlen eredeti példányából írják ki neki bővebben azt a mondatot (mint ő maga elmondta egy két lapra terjedő cikkében, mely mutatja, mennyire érdekelte és foglalkoztatta e szó, l. Nyr. 17:124). Mikor a szótárnak *búz* cikkje régen ki volt nyomtatva, mikor Szarvas a *fű-szál* cikk szerkesztésével foglalkozott, akkor akadt a harmadik adatra s erről így adott számot (Nyelvőr 20:32):

»Nem régiben, a hiányos adatok kiegészítése közben egy újabb, még régibb forrásban bukkantam rá e ritka szóra. E régibb forrás az Érdy-kódex, s a hely, a melyben előfordul. így hangzik: ,Yme az nagy hew hoban mykoron myndden fyw zalak meeg gyökerekből ees ky aznak nagy buzna myatta, azon zent Jacob hawanak ewtöd napyaan ew nagy hatalmasságát nagy hydegh honak esseseewel akara meg mwatathny' (455 b).«

Íme, Szarvas födőzte föl a harmadik adatot, s nyilván ő tőle vette a mi tudós bírálónk, — ki húsz év óta vizsgálja és lesi a Nyelvőrnek minden egyes szavát erkölcsbírói szigorúsággal

(teljességgel ki van zárva, hogy Szarvasnak azt a két cikkét ne olvasta volna), — de a forrását nem nevezi meg. Tehát idegen tollakkal ékeskedünk? még pedig az ellenségével? — No de így is megkésett a bíráló, ő diadallal idézi az 1526-i adatot, de én mondok neki még régiebbet, 1508-ból: »Felsegnek ereie arnékoz teged az az meg hyveit teged zent leleknek arnékaban hog foganasnak kivanatos bvziaban ne retten« (Döbrentei-kódex 508). — Íme bírálónknak nyelvészeti tájékoztatlansága egész meztelenségében: ő földolgozta bírálata czéljára az egész Döbrentei-kódexet, kiírta belőle az olyan közönséges, útszéli szavakat, mint p. *általszövik, aprószentek-napja, bennevaló, bevesz, cédrus, ciprus* stb. stb., és ezt a ritka ősi *buz* szót nem volt képes fölismerni! — Pedig Mátyás Flórián már 1865-ben közzétette és megmagyarázta mind a két kódexbeli adatot NyK. 4:205! (Szintúgy nem tudta B. fölismerni és megérteni a 214. lapon olvasható *kvač* szót se, nem is fogja megmagyarázni mások segítsége nélkül; persze nem is olyan egyszerű, mint a nála 113—4. lapon olvasható gyerekjáték: hogy a Horvát-kódexben *kevlezes* tollhiba e h. *kötelezés*, hogy u. o. *halan emberek* h. ezt kell olvasni: *halandó emberek* stb.)

De sok más adatával is megkésett a mi bírálónk: Azt írja: »*Bikkfa*; legrégibb forrásuk csak Uj Magyar Múzeum VII. — holott már Ehrenfeld-kódex 42«. Az olvasók tudják, hogy az Uj Magyar Múzeum csak 19. századbeli folyóirat, és bírálónk nagy ravaszul azt hiteti el velük, hogy mink a bikkfát csak a 19. századból ismerjük! Pedig az az adat, a melyet mink az Uj M. Múzeum VII. k. 467. lapjáról idéztünk, mint a szótárban világosan kitettük, egy 1499-i okiratból való! — No de bírálónk tud egy adatot 1450 tájáról. Azonban evvel is későn jön, mert most már van nekünk tizenöt adatunk, mely sokkal régiebb az övénel, a következő évekből: 1193, 1243, 1252, 1257, 1259, 1299 stb. egész 1376-ig, még pedig régi oklevelekből. Mink ugyanis nem vártuk be Ballagi szíves pótlásait, hanem avval a becsületes törekvéssel, hogy a legrégibb kútfők fontos anyagával kiegészítsük a Nyelvtörténeti Szótárt, rávettük (Sebestyén Gyula dr. szíves segítségével) néhai jeles történetbúvárunkat, Szamota Istvánt, hogy gyűjtse össze a régi latinnyelvű oklevelek és krónikák magyar szókincsét. És ámbár Szamota meghalt, mielőtt bámulatos gyűjteményét teljessé tehetné volna, az összegyűjtött anyagnak már nagyobbik fele Zolnai Gyula gondos szerkesztésében megjelent és

közkézen forog a következő című munkában: »Pótlék a Magyar Nyelvtörténeti Szótárhoz. — Magyar Oklevélszótár«. Ebben aztán mindenki megtalálhatja a Kézai *kerecset-jét*, *Könyves* Kálmánját és sok mást, a mit bírálónk keres, de ő neki persze nincs tudomása a Nyelvtörténeti Szótárnak erről a fontos Pótlékáról!

Természetes, hogy ebben a pár napban, mióta bírálónk könyve megjelent, még semmikép se vizsgálhattam át adatait. De alig tekintettem bele itt-ott, máris arra a meggyőződésre jutottam, hogy a bírálat számos valótlan-ságot állít! **Íme mindjárt egy csomó:**

B. azt állítja a 27. lapon, hogy kihagytuk a *birka* szót. — Nem igaz, mert ott van a maga helyén a szótárban is, a szómutatóban is.

B. azt állítja a 99. lapon, hogy Anonymus *havas* szava nálunk nincs meg. — Nem igaz, megvan, még pedig Anonymusból is megvan!

B. azt állítja a 104. lapon, hogy nem ismerjük Anonymusnak ezt a fontos szavát: *Erdeuelu*, — pedig megvan (összes társaival együtt a maga helyén az *,elv, elü, el‘* czikkben):

B. azt állítja a 110. lapon, hogy nincs meg nálunk az Endlicher 611. lapján előforduló *másza*, — pedig megvan, ugyanarról a lapról idézve: »De masa vel centenario kupri...« stb.

B. azt állítja a 111. lapon, hogy elsikasztották a Várad regestrum *tolvaj* szavát. — Nem igaz, nálunk a *tolvaj* szóra a leges-legelső adat éppen a Várad regestrumból való!

Ugyanott azt állítja B., hogy nem idéztük a Várad regestrum *unoka* szavát. — Nem igaz, nálunk az *unoka* czikk első három adata mind a Várad regestrumból van idézve!

A 307. lapon azt állítja B. hogy a *választott* szó használatára legrégibb forrásunk csak Heltai, kódexből nem ismerjük, — pedig nem igaz, mert legelső adatunk a Virginia-kódexből való.

A 407. lapon azt állítja B., hogy a Wagner-féle Phraseológiából nem vettük föl az érdekes *csudatékony* szót, — pedig nem igaz, mert igenis fölvevük a Phraseológiából!

U. o. azt állítja B., hogy a Phraseologia *finczározás* szava nincs benne a szótárban, — pedig benne van, a Phraseológiából idézve!

U. o. azt állítja B., hogy nem idéztük a Phraseológiából

a *böcsületlen* szót, holott mint B. fölfödözte, »Pázmánynál is megvan!« — Pedig mink idéztük ezt a szót a *Phraseologiából* is, *Pázmányból* is, sőt azonfelül *Károlyi bibliájából*, *Decsi Prédikációiból*, *Monoszlai Apológiájából*, tehát régiebb forrásokból is!

Eddig legföllebb száz adatát hasonlítottam össze s ezek közt már is tíz (vagy az említett *heted* szóval együtt tizenegy) bizonyult valótlanoknak, tehát minden kilenczediktizedik állítása!

Nevezetes, hogy mink sokszor régiebb adatokat idéztünk, mint a melyeket bírálónk kíván, pedig ő minden egyes adatát olyannak tünteti föl, hogy régiebb voltánál fogva kellett volna idéznünk! Ilyenkor az ő adatára semmi szükség nem volt, s nemhogy kötelességet mulasztottunk volna a mellőzésével, hanem célzatosan is mellőzhettük mint fölöslegest. A 100. lapon megró a bíráló, hogy nem vettük föl *Anonymus Almás* folyóját, pedig mi régiebb forrásokból idéztük az *Almás* nevet. A 101. lapon hibáztatja, hogy nem idézzük *Anonymus Ursuur* személynévéből az állítólag benne foglalt *úr* szót, holott nálunk már 1093-ból van az *úr* szóra sokkal biztosabb adat az *Úrkuta* helynévben. U. o. megrója *Anonymus jobbágyának* elhagyását, pedig mi nekünk már 1082-i idézetünk van. *Anonymus körtvélye* helyett (103) már 1158-ból, *Anonymus tója* helyett már 1145-ből van nekünk adatunk, az ő *sárja* helyett (B. 104) már 1075-ből, az ő *erdője* helyett már 1095-ből van idézetünk. — A 109. lapon fölrója, hogy nem idézzük *Kézaiból*, tehát 1282-ből, az *erdő*, *fő*, *híd*, *sebes*, *száz*, *halom*, *völgy* szokat, pedig mi mindezeket régiebb forrásokból idézzük: *erdő* 1093., *fő* 1055., *híd* 1138., *sebes* 1252., *száz* 1217., *halom* 1075., *völgy* 1208. évből! — A 407. lapon megrója, hogy a *beléavott* szót nem idéztük a 18. századból, pedig mink a 16. s 17. századból is idéztük! U. o. hibáztatja, hogy nem vettük föl a *Wagner-féle Phraseológiából* a *hamarkodó*, *húzonos*, *ízellen* szokat, pedig mindezeket régiebb forrásból idéztük. És így tovább!

Hogyne imponált volna ez a bűnlajstrom a laikusoknak, mikor még a szakértők is megdöbbentek az iszonyu vádanyag láttára? Hogy gondolhatták volna, hogy ebben annyi a lim-lom? s hogy gondolhattak volna olyan vakmerőségre, hogy egy ilyen gyanúsító s elítélő vádirat valótlanságokkal lesz megspékelve? Magam is alig akartam hinni szememnek, mikor észre-

vettem ezeket a turpisságokat. Hogy férnek ezek össze az erkölcs törvényeivel, Széchenyi szellemével? hogy férnek össze bírálónk állítólagos idealizmusával?

* *

— Ime bírálónk tizenkét-évi nyelvészeti munkásságának eredménye! Vannak munkájában hallatlan tudatlanságra valló adatok is,* de ezeket egyelőre mellőznünk kell, rájuk kerül még a sor. Egyes más körülményekről is bővebb fölvilágosítással fogunk még szolgálni. Ezúttal csak a következők megállapítására szorítunk:

1. Kezdetben, míg a kódexek voltak a földolgozás tárgyai, eszünk ágában se volt, hogy teljes nyelvtörténeti szótárt alkossunk. Később csak egy-két gyűjtőre szorult a munka, s azok igen gyorsan végezték a dolgukat. Az egész gyűjtést aránytalanul rövid idő (öt év) alatt végezték, s a gyűjtésnek folytatását elháríthatatlan akadályok gátolták. Ezek a körülmények okozták jobbára, a mi hézag és hiba maradt a szótárban.

2. A gyűjtésnek rendkívüli gyorsasága és hézagossága daczára a szerkesztésre átvett anyagból — ezt bizonybátran állíthatjuk — olyan munkát alkottunk, a melyet a nyelvtudomány művelői örömmel üdvözöltek s a melynek hatásai máris szemmel láthatók, mert a Nyelvtörténeti Szótár egész nyelvészetünket átalakította, megtermékenyítette, történetibb és valószerűbb alapra helyezte.

Hogy egyben-másban tévedtünk, hibáztunk, az nem fog szégyenünkre válni, én legalább nem szégyenlem, sőt dicsőségesnek tartom, hogy Szarvassal együtt tévedhettem. De abból a hézagos anyagból, a melyet kezünkbe adtak, megalkottuk azt a dús tartalmú és nagyhatású szótárt, a melyre tudományunknak első sorban volt szüksége, — ezt lesz alkalmunk tüzetesen bebizonyítani.

1904. II. 5.

SIMONYI ZSIGMOND.

* Egyet-kettőt ízeletől. A 157. lapon azt állítja, hogy a régiek *bevenni*, helyett azt is mondták *bevegyni* és *beveszni*! A nyelvmélekek adatainak hallatlan félreértése! A 408. lapon ilyen igenévi alakot akar velünk elhítni: *neh ezen hisz*!! A 100. lapon azt állítja, hogy *vér* és *ér* »mindkettő ugyanegy jelent». — A 84. lap szerint a török *orman* szó a. m. felemelkedő, felálló! — A krónikák magyar szavait történetbúvár létére el se tudja olvasni!! Stb. stb.

LAIKUSOK ÉVADA.

(A Nyelvtörténeti Szótár bírálatairól.)

Sehol sincs a laikus »tudós«-nak olyan meg nem érdemlett tekintélye, mint nálunk. A tudósok váltig bizonyítják, hogy a koponyáról, mely 1849-ben levált törzséről és húsos része »pur es chomuv«-vá lett, félszázad mulva meg nem állapítható anthropologiailag, kinek a törzsét díszítette egykor. A laikusok hada e pozitív tényre azt mondja, hogy »mesebeszéd, a józan ész itt tovább és többet lát«.

A régi magyar nyelv és írás történetét pozitív módszerrel kutató tudósok azt mondják, nem igaz az etruszk és a rovásírás kapcsolata, hamisítás a Karacsay-kódex stb. A hamisított hagyomány leleplezője hazaárulóvá lesz, mert a hetedik hatalom alattvalóinak azt súgja a természetes, józan ész, hogy hiszen a latinbetűs írás előtt is kellett lenni valaminek, miért ne lett volna az ép a rovásírás?

A kritikán nevelkedett ész ismeri a magyarság történetét a 9. század közepéig, tudja, hogy azóta mennyi változáson, fejlődésen ment keresztül nyelve, kulturája. A 9. század előtről azonban csak azt a pozitív tényről tudja, hogy az ez előtti időről semmit se tud. Jön a józan ész, s két öklére támaszkodva elmélkedik, hogy hiszen azelőtt is kellett valaminek lenni, s elkalandozik Szumérián, Asszirián, Országalmán, s mi örülhetünk, ha ez útjában nemzetünk múltját a Krisztus előtti 2-dik évezrednél régebbi időre vissza nem vezeti.

A másik az időbeli távolság helyett a térbelit választja, üres kobakkal és tarisznyával útnak ered, feledve, hogy a föld gömbölyű s ha Japántól még keletebbre megy, egyszer csak kiinduló pontját éri el megint; ez a lelkes hazafi nyelvrokonságot keres Japánban, s a miről idehaza bármely egyetemi nyelvész-professzor felvilágosította volna, józan eszére hallgatva azt hitte, hogy a kérdést a helyszínén jobban megoldhatja.

Természetes ész vezette azt is, a ki az *évadban* az *éj*-nek a *vadját* kereste, bár a nyelvtudománytól félrevezetett elme azt mondja, hogy a fejtegetés a legsötétebb éjtszakában (középkori terminologia szerint: éjfelekortól tikszókorig) botorkált.

A józan ész hatalmát s a szakszerűségnek (természetesen csak a nyelvtudományban) butító hatását az Akadémia kiadásában legújabbban megjelent könyvek közül a következő című óhajtja bebizonyítani: »Régi magyar nyelvünk és a Nyelvtörténeti Szótár. Írta Ballagi Aladár. Első kötet első fele. Budapest. Kiadja a Magyar Tudományos Akadémia 1904«.

Az a felfogás, a mely e könyvben a »tárgyilagosság«-ról, Spencerről, az »agg evolutionistáról«, a Bodnár-féle rozsdás Hegel-elmélet szerint magyarázott orthológiáról és neológiáról van mondván, ezúttal nem érdekel minket. Minket csak az érdekel, hogy a bíráló szerint a nyelvtudós egyetlen biztos fegyvere, tévedésektől való megóvója: a hangtan, tulajdonképp csak »hangpengetés«... »s a szakszerű hangművesek csak alárendelt segédmunkások lehetnek a nyelv megítélésében« (8. l.). Dehát mi a legfontosabb bírő a nyelv tényeinek megítélésében? A könyvnek több helyén megtaláljuk a feleletet: A »józan ész« (89. l.).

Hogy a hangtántól elrugaszkodott józan ész mire képes, azt olyan oldalról akarjuk kimutatni, a mely a bírálónak, mint historikusnak legerősebb oldala kell hogy legyen: ez pedig a magyar történet ismerete s a történeti kútfők megértése. Ezúttal tehát csakis arról fogunk szólni, a mit a bíráló műve 96—111. lapján részletesen tárgyal; e lapokon elmondja, hogy mit hagytak el a NySz. szerkesztői Anonymusból, Kézaiból, a »Leges«-ekből, valamint a »Regestrum de Várad«-ból. Lássuk hát Anonymust!

* *

I. 100. l.: »-i: »fluuium Thyscie [az eredetiben *thyscie*]* in portu *Lucy* [az eredetiben: *lucij*], transnaugauerunt« (c. 20). Szaknyelvészeink az -i képzőt nemcsak itt, a (tiszta)lúci révénél, de általában a Nyt. Sz.-ból is végképp kifejejtették.«

Nem vitázok arról, mennyiben tárgyalandók a képzők külön szók gyanánt, s ezt a -nek ragra is vonatkoztatom (vö. a mű 99. l.), csupán azt bizonyítom be, hogy a szerző az »in portu *lucy*« felől nagy tévedésben van, mikor azt hiszi, hogy itt az -y a magyar -i melléknévképző. Anonymus ugyanis szó végén a magyar *c* hangot

* A szögletes zárójel közt álló helyesbítések az én megjegyzéseim.

-*cy*-val írja; íme az adatok: 1) 37. fej.: »omnia castra... quorum nomina hec sunt... Stum-|tey. Colgoucy. Trufun. Blundus. et Bana«. Világos, hogy itt nem a *galgóci* várról, hanem *Galgóc* váráról van szó. — 2) 31. fej.: »dedit... terram magnam... que nunc uocatur *mi/coucy* et dedit ei castrum, quod dicitur *geuru*«. Ebben az adatban sincs szó a (diós)*győri* várról, a mint nincs szó *miskóci* földről se. A *mi/coucy* adat *miskouc*-nak olvasandó (a HFK.* 427. lapja szerint egy 1245-i oklevélben is *Miscoucy* olvasható). — 3) 42. fej.: »terram *ra-cy* subiugauerunt«; 57. fej.: »usque ad terram *racy*«; a 45. fejezetben: »ufque ad terram *rachy*« áll. A »terra *racy*, *rachy*« se lehet *ráci* föld, hanem csak *Rác*föld, *rácok* földje. — 4) 45. fej.: ad castrum *sceredu-cy*«. Ez a »castrum *scereducy*« ma Szófia városa Bolgárországban, melynek bolgár neve *Szradec* és *Sredc*; latinul *Serdica*-nak (vö. Jireček, Sitzungsber. CXXXVI. XI. 4, a HFK. 444. lapja szerint *Sardica* is) nevezték. Ezt az adatot se lehet *szeredöci* várnak mondani, hanem csakis *Szeredöc* várának.

A legkétségtelenebb bizonyíték azonban, hogy »in portu *lucy*«-ban az -*y* nem a mai -*i* melléknévképző, a 40. s a 28. 29. fejezetben olvasható; a 40.-ben ez áll: »ethe filius oundu... fecit inter castrum olpar et portum *beuldu* edificari castrum fortissimum de terra, quod nominauerunt... *surungrad*«; a 28. és 29.-ben: »in portu *drugma* ... portum *drugma*«. A *böldi* rév Szentes és Csongrád közt ma is megvan (vö. HFK. 437), úgyszintén a *dorogmai* (Borsod m.); az Anonymus írása szerint -*u* van vagy semmi sincs a végén, pedig a bíráló következtetései szerint itt is -*y*-nek kellene állani. Anonymus szó belsejében a *c* hangot *ce*-vel írja (vö. 50. fej.: *rabuceam*, acc. ma *Rábca*, 31. fej.: a fluuió *topulucea*, mai nyelven Tapolca volna). Ha tehát tisztán csak Anonymus jelölése módját figyeljük meg, akkor se lehet »in portu *lucy*«-ban az -*y* az -*i* képző.

* *

II. 100. 1. »*hómosó(ér)*: a siluis Nyr [helyesen: *nýr*] usque ad Humusouer« (c. 22., az eredeti kéziratban voltaképp »umufouer«, jegyzi meg a bíráló, de akkor miért idézi *h*-val?); »iuxta quendam fluuium nomine Humusouer«. (c. 28., [helyesen: *hu-* | *musouer*, a »pontoskodás«-ra szükség van, lásd a bírálót a *havas* szónál].) Más forrásból is csak »homus«-ról tudnak, a mi »hamis«-t jelent! — »*ér* v. *vér*: Humufouer (c. 22, 28). A *vér* szerintem ép oly helyes, mint az *ér*; mindkettő ugyanegyvet jelent.«

* A magyar honfoglalás kútfoi.

A hány mondás van ebben az idézetben, annyi érthetetlen-ség. Először helytelen az idézet, mert a szó egyszer *umu/ouer*-nek van írva, egyszer meg *hu-/mu/ouer*-nek, pedig a bíráló az *ér* v. *vér*-nél úgy tünteti fel a dolgot, mintha mind a kétszer *h*-val fordulna elő a szó. Magyarázatot nem ad a szóról, de jellemző, hogy *hómosó ér* (vagy *hómosó vér*!)-nek olvassa; ha ezt szaknyelvész teszi vala, bizonyára a bíráló lett volna az első, a ki azt kérdezi, mióta mossa a havat a magyar, s mióta van neki erre a privát passziójára (más nemzetek t. i. aligha ismerik e specialitást) külön folyórendszere.

Hogy mi a rejtelmes szó, arra a következőket felelhetjük: A HFK. 420., 421. lapján ezt olvassuk: »*Umusouer* alatt Szabó Károly megjegyzése szerint a ma egyszerűen *Ér*nek nevezett folyót lehet csak értenünk. A Képes Krónika szerint (Font. Dom. II. 196) Kapolcs kún vezér Szent László korában »..depopulata terra transilvana transiens venit ad Byhor et circa flumen *Vmsoer* aliquantis diebus permoratus est.« Ez az *Vmsoer* adat egyszerre megvilágítja a szót. Először is biztos, hogy összetett szó, s utótagja *ér*. *Vér* a szó nem lehet bár *Vérke* erecske van Beregszásznál, mert Anonymus *umu/ou er* és a Kép. Krón. *vmfo er* adata ugyanazt mutatja, a mit összes -ó végű szavaink jelölése története, t. i. a mai szóvégi -ó-k egy része a 11. században -*au*-val (vö. 1055: *munorau*: mogyoró, *gisnav*: disznó), a 12. században és a 13. század első felében -*ou*-val (vö. 1266: *gesnov*, 1267: *gyznou*, 1364: *gyzno*; 1195: *moinnerrovkerek*, 1267: *monorofa* stb.), míg a 13. század vége felé, s a 14. 15. században -*o*-val volt jelölve. Anonymus adatában tehát az -*ou* mai nyelven -ó (vö. Anonymusnál: *Soujou* Kép. Kr. *Sojo*: *Heujou*, *Morout* Marót, *Purozlou*: Poroszló stb). A Képes Krónika *Vmfoer* adata az -ó írásbeli történetét fényesen igazolja. Ámde a Képes Krónika adata mást is vall; Anonymus »*umu/ou er*« adatában a második szótagban *u* áll, míg a Képes Krónikában ez az *u* kiesett, mert ott a szó *Vmfo er*. Szaknyelvészekon kívül historikusok is tudják,* hogy az egykori szóvégi hangzók eltűnésével bizonyos szóbelseji, nyílt szótagban álló rövid hangzók a mai nyelvből szintén kivesztek. Anonymusnál a mai baranyamegyei *Szekcső* (47. fej.) *Zecuseu*-nek van írva

* L. Karácsonyi fejtegetését a Tuhutum névről Turul 12:96: »a Tuhutum névben a második *u* betű csak olyan kisegítő, csakhamar elkopó ajakszellet volt, mint a Halotti beszéd *isemucut* szavában az első *u*, vagy mint a *Solumus* (ma Solymos) helynévben«.

(1267-ben *zekche*, 1295-en *zeckchu*, HFK. 448., Csánki 2:459. l.), ugyanő nála *Tuhutum* egyszer (20. fej.) *tuhtum*-nak is van írva (ma *Tétény* vö. Turul 12:96), a mai *Torbágy* nála *turobag* (49. fej.; 1429-ben *Torbaagh*, Csánki 1:16), *Rábeza* nála *rabuceam* (accus., 50. fej.), *Takta* folyó nála *tucota* (17. fej.) stb. Teljesen ilyen szabályos alak az *umufouer*-hez a későbbi *vmfoer* is. — S ha már most kérdezzük, hogy lehetséges-e most ez a szó: *hómosó* ér, azt kell felelnünk, hogy nem. Egyébiránt Anonymus a hosszú szóközépi ó-t is *ou*-val írta, *humufouer*-ből Anonymus helyesírása szerint se lehet kihozni a tisztán »józan ész által diktált« *hómosó*-eret. Azonban nekünk módunkban van, hogy a szót helyesen tudjuk olvasni. Pesty Frigyes Magyarország helynevei cz. művében olvassuk: »*Omsós*, patak és erdős bércz, Eresztevény falu, Háromszékben« (237. l.). Azonfölül onnan messze is van egy *Omsós* nevű pusztá, Bereg megyében (vö. Helységnévtár) s *Omsas* alakban 1299-ből Zemplénben (vö. Czinár, *Omsas locus ad Liszka-Olaszy*, CD. VI. 2, 220; olv. *Omsás?*). Ez az *Omsós* összefügg a magy. *ont*, régi magyar *om-t*, *omlik* igékkel (vö. *omlás* = örvény, MTsz.: *nt*: *mt*-re vö. *szánt*: *számlík*, *bont*: *bomlik*, *ront*: *romlik*, *hint*: *himlő* stb.), s ép olyan gyakorító képzés, a milyen a *lépeső*: *lépcső*, *hágosó*: *hágcsó* stb.

A NySz. szerkesztői jól tették, hogy az *umusou er*-et nem iktatták be a *hómosó* alá, mert ezzel tanujelét adták annak, hogy tudományukban nem »czuczor-fogaraskodtak«.

* *

III. 100. l. »*esk-üllő*: »in loco illo qui dicitur *Esculeu* [helyesen: *esculeu*], fidem cum iuramento firmauerunt, et [az eredetiben *Et* előtt pont áll, vö. HFK. 424] a die [*illo* kimaradt] locus ille nuncupatus est *Esculeu* [helyesen: *esculeu*], eo quod ibi iurauerunt (c. 27). Mint ősi népetymologia különösen érdekes. Föl kellett volna venniök úgy az *esk(ü)*, mint az *üllő-höz*.«

Csodálatos, hogy a bíráló a népetimológiákat fel akarja vétetni a szótárba, még csodálatosabb, hogy azt hiszi, hogy itt a népetimológia az *esculeu* bírálónk által tagolt két tagjára *esk(ü)* és *uleu*-re vonatkozik. Az etimologizálás itt nyelvtörténeti okokból csakis az *esc*-re vonatkozhatik, még pedig a következő okokból:

α) Anonymus idejében a magyar »ünnepet *üllni*« még *üdleni*, *üdleni* alakú volt, a mint *-dl-* volt a mai hosszú *-ll-* a *hallani* (vö. HB. *hadlaui*), *vallani* (vö. hazai szlov. *vadlŭvanye*: *vallás*, tót *vodluvat*: *vallani*), *elleni* (vö. 1181: *Edlelmes coniunx*) szavakban is. Ha tehát lehetséges volna a népetimológia az *-uleu*

= üllő szóra, ez csak akkor volna megengedhető, ha *e/c-udleu* volna az írás.

β) Nagyobb baj azonban az, hogy se Anonymus idejében, se a mai napig egyetlen egyszer se »üllt« (ünnepest) a magyar esküt, mert a magyar nyelv szerint csak ünnepet lehet *üdleni*: *üllni* (így, id, üd: szent, vö. egyház).

γ) A legnagyobb baj azonban az, hogy az *eskü* alatt fel se lehetett említeni a szót a NySz.-ban, mert hiszen az *eskü* — eddigi tudomásunk szerint — neologiai alkotás, a mely még a 18. században se volt meg nyelvünkben.

A bíráló tehát Anonymus szójátékát és a magyar nyelv hangtörténetét félreértette, mikor azt követelte, hogy ez a szó az *eskü* és az *üllő* alatt felsorolandó. Szakembernek nem szabad ezt megtenni. Ha valahol, hát a *küllő* (lásd NySz. 2:484: »2. küllő: meer- oder seeschwalbe, fetske, méh évő madár«) névnél kell felemlíteni azért, mert ezt egyik kiváló történettudósunk megírta (vö. HFK. 424. jegyz. és Karácsonyi: A honfoglalás és Erdély 14—15. l.: »Nagyon jól ismerem III. Béla király Névtelen jegyzőjének ékes és részletes előadását az *Esküllőnél* történt békekötésről.... De azt is tudom, hogy ezt komolyan venni, valódi történeti eseménynek tartani nemcsak a hivatásos történetbúvárnak, hanem a történelmi bírálat vívmányait ismerő művelt magyar embernek sem szabad«... U. o. »a Névtelen *eskü* lön-ből származtat« stb.), — az *Esküllő* név a szászoknál ma is *Schwalbendorf*. Ha a szász *Neumarkt* megfelel Maros-Vásárhelynek, vagy Székes-fehérvár *Stuhlweissenburg*-nak, véletlen találkozás tán e pontos egyezés? Szaknyelvész, de történettudós is a szót a *küllő*-nél és az *es* (= *ös*) szónál veszi fel, csak a bíráló jár el műkedvelő módjára.

* *

IV. 100. l.: »*istáros*: »a fluio *Ystorof* [eredetiben: *yistorof*] usque ad castrum *Purozlou* [eredetiben: *purozlou*] (c. 32). Szabó Károly Ostorosnak vette, én Istárosnak miért tartom, bővebben kifejtem jelen művem szótári részében, »Istár« szónál.«

Azt a folyócskát, melyről itt szó van, ma is az *Ostoros* községen keresztül folyó (Borsod m.) *ostorosi* pataknak mondják, Poroszló táján van, s Szabó K. is, Fejérpataky is megjegyzi, hogy ma is *Ostoros* (vö. HFK. 428). A bíráló azt akarja bizonyítani, hogy ez *Istáros*. Teljes képtelenség azok előtt, a kik a régi írásokból és egyebekből a következőket tudják:

α) Anonymus »fluuius *yftoros*«-a ott fekszik, a hol ma az összes térképek Ostoros patakot ismernek.

β) Anonymus korában a hosszú magy. *á*-t nem jelölték *o*-val, ellenben az *os*-t jelölték *-is*, *ys*-sel (olv. *is* vagy *os*). A régi magy. *á*-nak jelöléséről lejjebb szólok a *vájás* szónál; az *-is*, *yf:os*-ra felemlítem *Morisius*, *Morisium*, *Morisio* (11., 44. fej., így a V. S. Ger.-ban is), másutt *Morus* (vö. 11., 44. fej.), ma a folyó *Maros*; 1055-ben *mortis*, ma a hely *Martos*, 1255: *Lois*, 14. században *Lays*, ma a név *Lajos*, 1001-ben *baluuanis*, ma a hely *Bálványos*. Ezek után még csak kíváncsiak se lehetünk, hogy a bíráló mikép hozza ki, hogy a mai *Ostoros*-t (Anon. *yftorof*) tulajdonkép Istárosnak kellene (?) mondani.

* *

V. 101. 1.: »*törzsök*: ultra silvam *Tursoc* [helyesen: *filuam turfoc*] castra metati sunt, iuxta fluuium *Sytua*« (c. 35., [helyesen: *fytua*]); »ufque ad filuam *Tursoc*« ([c. 57., teljesen hibás idézet, mert a hely a 37. fejezetben található, s ott tollhibával ez áll: ad fil *turfoc*]).

A *turfoc* nevet Szabó K. Törzsöknek magyarázza, a HFK. 873. lapja megkérdőjelezi, s okosan, mert a HFK. tudós szerkesztője tudta, hogy a *turfoc* írásból Anonymus helyesírása szerint lehetetlen a *törzsök* alakot kiolvasni a következő okokból: Anonymusnál a mai *ö* kivétel nélkül *u*-val van írva, ellenben az *ő* *o* betűje az *o*-n kívül a mai nyelvben *a*-nak felel meg (vö. 14. fej. *Turfol*, 15., 16.: *Turzol* = *Tarcal*). Teljes lehetetlenség azonban, hogy a mai *-ök -ok* a 11., 12. században másképp mint *uc-*, *uk-*, *uch*-kal vagy *-cu*, *-ku*, *-chu*-val legyen írva (vö. Anonymusnál: 46: ultra *furcu*far ma *Soroksár*; más adatokból vö. 1055: *aruk*, *humuk*, lásd OklSz., 1086: *theluch* stb.). Helyesírásbeli lehetetlenség, hogy a *tursoc* = *törzsök*.

* *

VI. 101.: »*vájás*: iuxta fluuium *Uoyos*« (c. 41; [helyesen: *uoyof*]).

Nem akarom azt a dilettáns magyarázatot kiírni, a mit e névről a bíráló mond; kiemelem azonban, hogy a szónak a bíráló szerint »a *váj* származékai közt lett volna a helye, *vájás* alapszó alatt«.

Sajátságos, hogy annyi körültekintés nincs a bírálóban, hogy a HFK. 437., 438. lapján elolvassa a historikusok által vallott következő nézetet: »A Vajas (*uoyos*) vize alatt a

Bács vármegye alsó részén folyó *Vajas* értendő, mely Plavniczán alól szakad a Dunába — jegyzi meg Szabó Károly — tehát nem a kalocsai Vajas-ér.« S ha megtekinti a Dunavölgy szabályozásának térképét, a mely pontos felvétel (vö. A Dunavölgy vízszabályozási átnézeti térképe 3. lp.), ott most is *Vajas* nevű patakot talál. Az ország más részein is van Vajas nevű erecske. Ámde rendkívül sajtáságos, hogy a bíráló Anonymus *o* és *os* jegyét *á*-nak és *ás*-nak olvassa. Nem vitázok erről a kérdésről, mert lehetetlen vitázni róla; figyelmébe ajánlom azonban a hosszú *á*-ra Anonymus *arpad*, *olpar*, *almus* adatait, míg a mai *-ás* Anonymus-féle írására jó lesz megnézni az *áldomás* (16. fej.: *aldamas*, 22.: *aldumas*), *Almás* (26. fej.: *ad fluuium almas*), *Tormás* (vö. 35. fej.: *ad riuum turmas*) és más efféle szókat. Soha latin betűkkel a magyar *-ás* képzőt *-of*-nak nem írták. *Vájás* tehát minden tekintetben helytelen és képtelen adat.

* *

VII. 102. l. »*lop*: Quadam autem die Romanj [az eredetiben: romanj] fugiendo latenter fluuium, qui est in confinio Pannonie [kis *p*-vel az eredeti] et Theotonicorum [eredeti kis *t*-vel] transnatauerunt. Vnde fluuius ille ab Hungaris [eredetiben kis *h*-val] uocatus *Loponsu* [eredetiben: *loponsu*], eo quod Romani [eredetiben kis *r*-rel] propter metum Hungarorum [eredetiben kis *h*-val] latenter transnatauerunt.« (c. 48); »fluuium *Loponsu* [eredetiben: *loponsu*] latenter transnatauerunt« (c. 49). A *latenter* (a. m. *lopva*) s a magyar *Loponsu*, egybevetve nem egyéb, mint magyar szójáték.«

Mi, a kik ilyen szójátékokat a legutóbbi időben is akadémiai felolvasásban hallottunk komoly igazságként hirdetni, azt mondjuk, hogy a bíráló ismét tájékozatlanságának adta tanujelét. Ha elolvassa a HFK. 449. lapján azt, hogy a *Lapincs* »a német *Lafnitz* magyarosítása, a mely név már 865-ben *Labenza* alakban előfordul«; ha megnézi Zahn földrajzi oklevélszótárát, vagy Umlauf művét (Geogr. Namenbuch von Oest.-Ung.), a hol adatokat talál arra, hogy a folyó nevét minden időben csakis *a*-val írták (tehát *Labenza* stb.), nem kockáztatta volna meg, hogy ez a *lop* szónál megemlítendő a NySz.-ban. Ha mindehhez hozzávette volna azt, a mit Szinnyi az Árpádok korabeli magyar nyelvről kétségtelenül megállapított, akkor látta volna, hogy a *Loponsu* első *o*-ját a szó eredete miatt épűgy *a*-val kell olvasni, mint a hogy Anonymus *bolotunját* (49. fej.), mely az 1055-iki tihanyi oklevélben *bolatin* és *balatin*-nak van írva s a szláv *blato*-val függvén össze, sohase hangozhatott *o*-val, helyesen csakis *balaton*-nak lehet olvasni.

Kétségtelen ezek után, hogy ha valamire szójátékot csinált Anonymus, ez csak a *lappangani* lehetett, illetőleg az a *lappancs* főnév, mely ma a székely nyelvjárásokban a csapóajtót s a csapdának lecsapódó födelét jelenti, de nyilván jelenthetett lappangó helyet, rejtett helyet általában.

* *

VIII. 102. l. »*mocsony*: »ultra lutum *Musun*« c. 57 [eredetiben: *musun*]«.

Nem kérdezem, hogy ezt a *mocsár*-hoz kívánja-e a bíráló felvételni — pedig világos, hogy a *lutum*-ot félreértette, nem tudván, hogy Fertőnek eredetileg más tavat híttak nálunk t. i. a velenceit, — csak felháborodásomnak adok kifejezést, hogy egy historikus Anonymus ezen adatában »ultra lutum *musun* collocavit etiam *bissenos*« a *musun*-t *mocsony*-nak (mért nem *Mocsony*?) olvassa, pedig közismert dolog, hogy *Mosony* vidékén voltak bessenyő telepek (vö. HFK. 462), közismert dolog az is, hogy *Mosony*-nak neve 12. századi oklevelekben *musun*, valamint hogy *Miesenbure* alakban (vö. Lachmann 1317) már a Nibelung-énekekben is előfordul. Végül közismert dolog, hogy *cs* hang sohase volt a szóban.

* *

IX. 102, l.: »*bors*: Borsu . . . uero collecta multitudine rusticorum iuxta fluvium Buldua castrum construxit, quod uocatum est a populo illo Borsod, eo quod paruum fuerit (c. 18).«

A bíráló azután a Borsod magyarázatára lenyomat két véleményt. Az egyik ez:

»Engel J. Keresztély szerint, — a ki nagy tudós volt, de alig tudott valamit magyarul, — Borsod várának elnevezésére: forte occasione dedit vox: Borsó, pisum (Erbesen).«

E laikus magyarázatra a bírálónak semmi megjegyzése sincs. Ezután lenyomatja Cornides véleményét, ki a Borsod-ban a *-d*-t kicsinyítésnek tartja. Jellemző, hogy Cornides tudósabb fejtegetésére a bíráló ezt jegyzi meg:

»Ezt az érvelést nem fogadhatom el:

1., mert a *-d*-t a szó végén egyszerűen helynévképzőnek és nem kicsinyítő-ragnak tartom;

2., mert nézetem szerint Anonymus szokása szerint itt ismét szójátékot csinál. Midőn elmondja, hogy a pór-nép kicsinysége miatt nevezte Borsod várának a boldvamelléki erősséget: kétségkívül arra a maig élő közmondásra céloz, mely szerint »kicsiny a bors, de erős«. Ez a közmondás ősrégi.«

A bírálónak zavaros gondolkodását mutatja, hogy szerinte Anonymus a fűszer nevéből származtatja Borsod vára nevét, holott Anonymus világosan megmondja, hogy Borsod várát Borsu vezér építette, tehát a vár nevét nyilván a vezér nevéből származtatja s az utolsó mondattal csak a névnek kicsinyítő alakját akarja megmagyarázni. Jellemző a bírálónak a nyelvekben való járatlanságára, hogy szerinte a magyarban »kicsinyítő-r a g o k« vannak. Mint historikusra azonban elszomorító, hogy nem tudja, hogy a magyar helynevek nagy része személynévekből keletkezett (vö. Karácsonyi János fejtegetését *Tétény*, *Ajtony*, *Gyécsa*, *Bua* és *Bucna* nevekről, Csánki czikkét *Kézád*-ról stb.). A személynévek közt pedig mindég volt és lesz egy sereg, a melynek kicsinyített alakja is él. Így a mai *Bonyhád* helynév kicsinyített alakja az Anonymusnál előforduló *Bucna* (tulajdonkép *Buchna*, *Buhna*) személynévnek; kicsinyített alak az *Abád* is, a melynek *Oba* személynév az alapja. Ilyen *Csanád*, *Borsod* s egy egész sereg. Akkor, a mikor a magyar helynevek mint személynévek éltek, élő képző volt a *-d* kicsinyítő képző is. Ezt nem csak Anonymusból tudjuk, a ki érezte, hogy Borsod kicsinyítés, de tudjuk Kézaiából is, a hol ezt olvashatjuk (bírálnál a 107. lapon): »(Bela) migravit ex hoc seculo, in suoque monasterio, dicto *Sceugzard* sepelitur. hic enim *caluus* erat, et colore *brunus*, propter quod suum monasterium diminutive, sicut erat ipse corpore dispositus, sic uocari iussit.« Idővel a magyar személynévek kimentek a divatból, elavult a *-d* képző is, s ma csak helynevekben van maradványa, de azért itt a *-d*-ben nincs semmi eredetileg helyet jelentő értelem, mint már Jerney is, majd Szilády Áron 1873-ban (Nyr. 2:11, 104, 200) s újabban mások is szépen megírták.

* *

X. 103. l.: »szék és székső: »Et in loco illo Eudu [helyesen: *eudu*], edificavit castrum, quod nominavit vulgariter *Zecuseu*, eo quod sibi sedem et stabilitatem constituit« (c. 47).«

A bíráló olvasni se tud régi szövegeket, mint minden sorából kitűnik; hogy azonban ő itt *székső* czímszót vesz fel, mutatja, hogy historikus társaitól nem tanulta meg, hogy e helyen a baranyamegyei *Szekcső*-ről van szó (vö. Kaposszekcső), mely kéttagú alakjában mindég *cs*-vel hangzott (vö. HFK. 448: 1267-ben: *Zekche*; Csánki II. 459: 1259: *zeckchu*, 1341: *zuckchu*, 1348: *zeckheu* stb.).

* *

XI. 104. l.: Nagy hibául rója fel a bíráló, hogy a *szerencse* című cikkben a NySz.-ból kimaradt az az érdekes népetimológia, a mely Anonymusnál *Szerencs* városa nevének eredetéről olvasható.

Hogy a jövőendő szótárszerkesztők hasonló hibába többé ne essenek, a latin szerkesztőknek ajánlom, hogy a *deus* szónál meg ne feledkezzenek mint érdekes népetimológiáról *Dés*, *Dézs* városa nevééről, a *laus* szónál okvetetlen bevegység, hogy a középkori barát ezt a szót látta Sanctus Ladislaus nevében; a magyar szótárírók meg Lik Istvánt (Lichtenstein) a lyuk szó *lik* változtatánál okvetetlenül megemlítsék.

* *

XII. 105. l.: »*Meszes kapu* (Anon. XXII. XXVI. Kr.)«.

Meszes kapu Anonymusnál! Honnan vették? Felelet: Kresznericsből, a mint a sor végére vetett »Kr.« tanúsítja, Kresznericsből vett idézetük első adata, Anonymus XXII. fejezetében már csak azért sem lehet Meszes kapu, mert *partes Mezesinae*-ről szól, *pars* pedig tudtommal nem a. m. *porta*!

Először: a NySz. a *Meszes kapu* adatot a »meszes« szó alatt közli, s itt mondja, hogy Anonymusnál a 22., 26. fejezetben a *meszes* szó előfordul, ellenben a *kapu* alatt szó sincs arról, hogy Anonymusnál a *kapu* előfordul. Másodszor: a 22. fejezetben csakugyan előfordul a *meszes kapu* is, mert a latinban ez van: »Mane autem facto ... constituerunt ut meta regni ducis arpad esset in porta *mezesina*«. Ez pedig minden historikus szerint *Meszes kapu*-nak fordítandó (vö. Szabó K. fordítását, továbbá Karácsonyi, A honfoglalás és Erdély 8. l.).

Azonban a Meszes kapu-féle szándékos ferdtetés nagyon megbosszúlja magát, mert a bíráló folytatólag a következő tudatlanságot írja:

»Hol a Meszes kapu? Ha a *porta Mezesina* mint Meszes kapu szerepelhet a szótárban: époly joggal ott lehetne a *Császár kapu*, mint Anonymus szava. Mert Anonymus *porta Wazil*-ja (c. 42., *porta Wacil*, c. 45, 57) értelmére nézve kétségkívül a. m. *ἡ τοῦ βασιλέως πύλαι*, t. i. Traján császár kapuja, mely azon keletrómai birodalom kulcsa volt, a hol a császárt *βασιλεὺς*-nak nevezték (l. Du Cange).«

Lám lám — a bíráló sok egyéb középkori terminus technikus közt nem veszi észre, hogy a *Wazil*, *Wacil* magyar hangalakú személynév, s mint ilyen Anonymusnál ragozatlan. S hogy a *Wazil*, *Wacil* személynév, azt egy historikusnak azért kell tudnia, mert a HFK. 439. lapján olvashatja a következőket: »A porta Wazil, a keresztések Claustra Sancti Basilii-je, az ókor Succi nevű balkáni Trajánkapuja (Jireček: Die Heerstrasse von

Belgrad nach Konstantinopel 92. l.)«: * S a ki tudja, hogy *Basilius* személynévnek magyar alakja *Vaszoly* (írva *Wazil*, *Wacil* és *Wazul*), az rögtön tudni fogja, hogy a »porta Wazil, Wacil« nem lehet császár-kapu (vö. a bizanci császár címe Anonymusnál: *imperator*, 20. fej.), hanem középkori műnyelven — vagy a hogy a bíráló művében többször kifejezi, mindent a maga korába beállítva, — Szent *Vaszoly* kapuja.

* *

Sem időm, sem kedvem ahhoz, hogy gyöngysorba fűzzem azt a sok »józan ész« sugallotta dolgot, a mit még ezeken kívül a bíráló — gyakran hihetetlen naivsággal — az Akadémia kiadványában egész komolyan állít Kézaiból, a Legesekből, valamint a Váradi regestromból. Minden sora elárulja a következőket:

1. A bíráló a régi írott, a maitól kissé eltérő hangalakkal bíró adatokat képtelen helyesen elolvasni; íme néhány példa a sok közül: Anonymus »*teteuetlen*«-e (38. fej., ma *Tetétlen*) szerinte *tetevetlen*-nek olvasandó (102. l.), a Váradi regestrom *Odus*-a szerinte *adós* (nem tudja, hogy az -ós-t a 12., 13. században -ous-nak írták, vö. 1109: *Sorlous* stb.), ugyanitt a *Boke* szerinte *bak* (e falunak mai neve *Bojt*), *Cece* nála *cseke* (a falu mai neve *Czécze*), *Kahas* szerinte *Kakas* (a falut ma *Ér-Kávás*-nak hívják, *Kakas* szó egyébiránt az egész regestromban elő se fordul), *Kaluz* szerinte *Kalóz* (a bíráló feledi, hogy a mai *Kálózd* helynév régen *Kaluzd*-nak volt írva, 1171-i okl.), *Lengeij* szerinte *Lengő*, *Lescu* pedig *leső* (a bírálónak halvány sejtelve sincs, hogy a magyar helyesírásban az *sc* sz-et és nem *s*-et jelölt) stb. stb. Ilyen olvasatok alkalmával aztán a bíráló gyakran megereszti képzelete szárnyát s a Váradi regestrom *Neuetlen*, *Nueclen*, *Nuechlen*, *Nuethlen*, *Nuetlen* nevét *nevetlen*-nek olvassa, a jámbor *Vilalmus* (Vilelmus, Vilma, Vilman, Vilmos) névből *villám*-ot csinál; így tesz a bíráló a *szenező*, *szöke*, *Isten* szavakkal (110—111. l.). Könnyű a bírálónak e neveket ily könnyen értelmezni, mikor a »józan ész« által vezetve autodidaktaságában vakon hisz.

2. Nem tud azonban a bíráló régi szövegeket hűen idézni se;

* Wir kommen nun an die antiken Succi Einige Belehrung schöpfen wir nun aus den Berichten der Kreuzfahrer, welche diese Pässe unter dem Namen claustra oder clausurae, clusae sancti *Basilii* beschreiben. Dabei ist weder an ein Kloster, noch an Eremiten zu denken. Der auffallende Name entstand durch ein Missverständniss aus der griechischen Βασιλική κλεισούρα, *Vasiliki* klisura, Kaiserpass.. Bei den Bulgaren.. *Vasilica*, .. *Vaselica*..

a fontosat megtartani, a kevésbé használhatót elvetni, ehhez bírálónk nem ért. A lat. *v* hangot, a mely Anonymusnál *u*-val van jelölve, egyszer *v*-vel, másszor *u*-val adja vissza (vö. 101. l.: törzsök szónál: *silvam* és *siluam*); a kódexekben levő pontot, a mely a főmondatot elválasztja mellékmondatától, hol vesszővel, hol ponttal adja vissza. A pont után egyszer kis betűt ír (vö. Szegszárdnál 107. l. *hic enim caluus* előtt), máskor nagy betűt használ ott, a hol a kéziratban kis betű van. Csak egyben következetes, a tulajdonneveket az idézés alkalmával állandóan nagy betűvel írja, míg ellenben akkor, mikor az olvasót meg akarja tévesztetni, hogy az azt higgye, hogy a szó mint közszó maradt ki a szótárból, állandóan kis betűvel írja. Latin rövidítéseket egyszer fölbont (p. Anonymus *-um*, *-orum*, *-re*, *-ro* rövidítéseit), másszor meg felbontatlanul hagy (pl. 106. l. *et kötőszócska girofalcus*-nál *σ* alakkal) stb.

3. A szerzőnek sejtelve sincs a magyar nyelv szókincse történeti fejlődéséről. A Várad regestromnál (111. l.) állítja, hogy ebben az emlékből előfordúl a *pintér* szó. A szaknyelvészek tudják, hogy a 13. század legelején a magyar nyelvben még nem voltak osztrák-bajor eredetű szavak; olyan szavak tehát, mint *pintér*, *perecz*, *pék*, sós *kifti* (németül nem *Salzküffel*!) stb., a 14. század vége óta kerültek bele a magyar nyelvbe. Amde ha megnézzük a Várad regestromot, ott nincs szó *pintérről*, hanem *Penter*-ről, a hely ez: »Ciues castri de Nougrad de villa Sembur, scilicet: Chepanus, *Penter*, Rodus, Pousa« stb.

Volnának még más elvi jelentőségű megjegyzéseim, de ezek csoportosításától, megbeszélésétől elállok.

S most, mikor ez egyetlen egy fejezet ismertetése végére érek, mikor hálát adok az Istennek, hogy Anonymus, Kézai, a Legesek és a Várad regestrom feldolgozása alkalmával Szarvas és Simonyi nem kértek tanácsot a bírálótól (bár nem hiszem, hogy egyetlen egy esetben is félre tudta volna vezetni őket), tisztelettel kérdem a nagytekintetű Akadémiától: mikor fogja szakbírálat nélkül kiadni valamely III. osztálybeli tagjának értekezését a lágy aspirátákról az ó-zendben, vagy egy I. osztálybelinek a drótnélküli telegráfózas akadályairól? Pedig az ilyen kiadványokra el lehetünk készülve a közel jövőben, hiszen a laikusok évadát éljük ma, ez az évad még nem telt le, ennek az évadnak hasztalan várjuk halálát.

VALÓTLANSÁG, FERDÍTÉS, TUDATLANSÁG.

(A NySz. bírálatára — harmadik válasz.)

Ezúttal sem védekezünk (ezt egyáltalán nem tartjuk olyan sürgősnek, mint némely urak gondolják), ezúttal is támadni bátorkodunk. Folytatjuk annak a kimutatását, hogy bírálónk az igazságnak ellensége, hogy olvasóit szántszándékkal megtéveszti, holott nyelvtörténeti dolgokban neki magának semmi ítélete nincs, hogy tehát ő állhat úgy én előtttem, »mint a lelkiismeretről való egész fölfogásomnak s a tudományról alkotott egész meggyőződésemmek feltétlen tagadása« (13).

1. Valótlanság — második sorozat.

Bírálónk könyvében föltűnően sok a valótlanság. Ments Isten, hogy ebben szándékosságot keressek vagy azt higgyem, hogy számított rá, hogy a rengeteg sok, pusztán lapszámmal idézett adatot úgyse fogja senki ellenőrizni. De akármi legyen az eredete e sok valótlanságnak, minden esetre alapos kétséget támasztanak a bírálónak szavahihetőségében.

Ezúttal nem mutathatom ki az egész könyvnek minden valótlanságát (ezt talán sohase végezhetem, annyi van benne), csak egy pár kirívót említek s aztán a könyvnek egy meghatározandó részét vizsgálom meg tüzetesen.

A 360. lapon azt állítja a bíráló: »A forrásjegyzék azon állítása, mely szerint Tinódit Simonyi dolgozta volna fel, valótlanság«. Miért? mert — mint ő állítja — a *Tin.* jelzésű adatokat nem lehet megtalálni az idézett lapokon, pl. *átkozódik* nincs Tinódi 142. lapján, *keserget* nincs a 235., *rútól* nincs a 191., *megrútól* a 238. lapon. Pedig, csodálatos, ő maga megmondja, tehát igen jól tudja, hogy a *Tin.* jelzés nem a régi kiadásokra vonatkozik, hanem a Régi Magyar Költők Tára 3. kötetét jelzi, s ez a forrásjegyzékben is világosan meg van mondva. Abban a

kiadásban pedig mind a négy adat ott van az idézett lapon, s ott van a *Tin.* jelzésű idézet valamennyi, akárki könnyen meggyőződhetik róla.*

A 111. s a 400. lapon ránk fogja, hogy földolgoztuk Endlichert és Pápai Páriz F. szótárát, holott igen jól látja és tudja, hogy forrásaink jegyzéke ezekről nem állítja, hogy valaki földolgozta volna (ép oly kevéssé, mint a Kr., Tsz., Jern. stb. jelzésű forrásainkról). De ő azért fogja ránk, hogy aztán a bennük foglalt adatokat egytől egyig számon kérhesse tőlünk!

A 342—3. lapon azt állítja, hogy az *anya* szónak meg-szólításul való használata »véggép kimaradt a NySz.-ból«, holott igen jól tudja és látja, hogy az *anya* cikkben ott van ez a két idézet: »Anya atte kenyeret« (azaz: anya, adj te kenyeret, ÉrdyC. 101); »Ne csodálljad anya ezt az én cselekedetemet« (Prágai 462).

A 346. lapon azt állítja, hogy a NySz. szerint »a régi magyar nyelvben sohasem fordult elő« ez a kifejezés: *rakva*, és felsorol mintegy húsz idézetet, a melyet ő födőzött föl a *rakva* szóra. Ámde nagyon jól tudhatja és láthatja, hogy ott van szótárunk 2:1363. hasábján mint a *Rak* cikk 3. pontja (vastagon nyomtatott 3-as), figyelmeztetésül dült betűkkel nyomva: *rakva van*, és hozzá tizenhat idézet, nagyrészt sokkal érdekesebbek s tanulságosabbak, mint az övéi.

Most pedig vegyük elő az ő nagy bűnlajstromának, a 158. laptól a 333-ig terjedő adathalmaznak egy részét (csak mintegy két ötödrészét, 176.—249. l., a *deákul* szótól a *lefügg* szóig). Ezen a hetvenhárom lapon a következő valótlanságokat találtuk:**

Dobverés. Azt mondja bírálónk, hogy mink csak a RMNy. 2:48. lapjáról idézzük, pedig ott nincs, ellenben nem idézzük a DebrC. 247. lapjáról, a hol megtalálta. — Mind a két állítás valótlanság: akárki meggyőződhetik róla, hogy a honnan mink

* Pl. ott van a *megmaradék* a 7. lapról idézve, *hasonlás* 8, *elindulat* 13, *iktat* 14, 34, (ez idő) *közt* 15, 22, *alföldi* 15, *okít* 16, *megszállat* 20, *magvát szakasztá* 21, *kevesell* 43, *előljáróba jő* 45, *hullat* 47 stb. stb. még száznál jóval több adat (az imént idézettek mind Tin. első ötven lapjáról), de bírálónk ezt mind letagadja!

** E résznek átvizsgálásában szíves segítségükkel hálára köteleztek Horger Antal, Kalmár Elek, Kiss Ernő, Molecz Béla. — Hogy bírálónknak *Vcxirspiel* cz. szakaszában is valótlanságok vannak, arra most figyelmeztet Bartha József (az Orsz. középisk. Tanáregy. Közlönyben), de azt a szakaszt még nem vizsgáltuk át.

idéztük, ott megvan a szó, a honnan pedig a bír. idézi, ott nincs meg!

Egészen hasonló eset a következő. A *külön* szóról azt mondja, hogy a RMNy. 2:42. lapján, a honnan mink idézzük, »nyoma sincs«, ő ellenben idézi az EhrC. 40. lapjáról. Pedig a dolog úgy áll, hogy az EhrC. 40. lapján e szónak nyoma sincs, ellenben a RMNy. 2:42. lapján, a honnan mink idéztük, ott van az egész idézet szórul szóra!

És még egy ilyen eset! A *könnyű* szót a RMNy. 2:41. lapjáról idéztük. Bír. azt mondja, hogy ott »nyoma sincs e szónak«; ellenben követeli tőlünk a SándorC. 11. lapjáról ezt az idézetet: »Az tanczhoz .. zűksegősök ... testnek zeep uolta, kyni volta..« [*könnyű-volta*], pedig ott van ez az idézet szórul szóra a NySz.-ban (3:965) a maga helyén! S ott van a *könnyű* a RMNy. 2:41. lapján, a honnan ő letagadja.

Egyféle: ő szerinte LányiC. 243. Pedig ott nincs.

Éhezés: ő szerinte PeerC. IX. Pedig a PeerC.-nek nincsen IX. lapja.

Elpalántál: ő szerinte a KulcsC. 199. lapján kétszer is előfordul. Pedig ott egyszer sincs.

Elvállik: a többi közt idézi »GömC. 26«. Pedig ott nincs.

Előhoz: azt mondja, első forrásunk csak MA. Nem igaz, mert Calepinusból is idézzük.

Eltévelyedik: csak »Krisztina-leg. 7.« lapjáról idézi. Ott pedig nincsen.

Elzalogosít »Pozsonyi-cod. 28«. Pedig ott nincs.

Fáradságos: bír. szerint »Nagyszombati cod. 32. Gyöngyösi cod. 7«. Pedig se a NagyszC. 32., se a GyöngyC. 7. lapján nincs meg a szó.

Felrettent: bír. szerint NagyszC. 20. Pedig ott nincs, még csak a tájékán sincs, se előtte, se utána.

Holnap-nap: bír. azt mondja, egyetlen forrásunk csak Bod Péter szótára. Pedig a NySz. 1:1475. hasábján (a *holnap*i című szó alatt) idéztem a *holnap*i napot a MünchC.-ből, JordC.-ből, ÉrdyC.-ből és Pesti Gáborból.

Igazítás: a bír. szerint a PeerC. X. lapján. Pedig a PeerC.-nek nincs is X. lapja.

Isten-fla CornC. 204. Pedig ott nyoma sincs.

Járdogál: bír. szerint VirgC. 292. Pedig a VirgC.-nek csak 150 lapja vagyon.

Jeges-víz: bír. szerint egyetlen forrásunk csak Radv: Szakácsk. Pedig a *jeges* cikikken idéztük a *jeges* vizet az ÉrdyC.-ből és a VirgC. ugyanazon helyéről, melyet bír. idéz.

Jegyzés, jegyezés: bír. szerint a CornC. 249. lapján 'signatio', a BécsiC. 179. lapján pedig 'significatio' jelentéssel fordul elő. Ámde egyik helyen se fordul elő a szó, se 'signatio', se 'significatio' értelmében.

Kínoz: a többi közt »LobkC. 79«. De ott nincs.

Kínozó: bír. szerint CornC. 265, DebrC. 553. De egyik helyen sincs meg.

Kirág: »LobkC. 3«. Pedig ott nincs.

Királyi-út: »NagyszC. 2, DebrC. 331«. Egyik helyen sincs.

Kivirágozik: »KulcsárC. 336«. De ott nincs.

Kivisz: »GömöryC. 7«. De ott nincsen.

Kivül-való: »ÉrsC. 272«. Pedig ott nincs.

Koldus: »WinklerC. 305«. Pedig ott nincs.

Köszöl: bírálónk a WeszpC. 2. lapjáról idézi, ott azonban nyoma sincs.

Köszönt: bír. azt mondja, legrégibb forrásunk »csak Heltai Uj-Testamentoma«, tehát 1562. Pedig Pesti Fabuláiból is idéztük, tehát 1536-ból.

Kövecske: »ÉrdyC. 246«. Ott azonban nyoma sincs!

Kövez: »DöbrC. 294«. Ott azonban nyoma sincs!

Közbevetés: »HorvC. 80«. Ott azonban nyoma sincs!

Középső: »CornC. 214«. Ott azonban nyoma sincs!

Kulcsol: »WinklerC. 114«. Ott azonban nyoma sincs!

Külömben: a bír. szerint legrégibb forrásunk »csak Heltai Uj-Testamentoma« (1562); pedig van egész csomó régebbi idézetünk: ÉrdyC. (1526), Ozorai (1535), Pesti (1536), Heltai Bibl. I. (1551), Heltai VigK. (1553), LevT. (1560), Melius Préd. (1561)!

Külömbkülömbféle: »TelekiC. 322«; ámde a TelekiC.-nek nincs 322-ik lapja.

Kürtölés: »JordC. 855«, Ott azonban nyoma sincs!

Más lapokról: *Viaskodó*: »Gömöry-C. 23«. Ámde ott nincsen!

Vigyázó: »Bécsi-C. 138«. Holott a BécsiC.-nek nincs 138-ik lapja!

Világosttó: »Ers-C. 588«. Pedig az ÉrsC.-nek mindössze 584 lapja van csak!

Visszavonó: »TelekiC. 381«. Ámde ott nincsen!

2. Ferdítés, megtévesztés.

Tulajdonkép bírálónknak egész könyve egy eleven ferdítés. Ferdén tünteti föl az egész szótárnak föladatát, elferdíti vagy a hol kell, agyonhallgatja a szótári utasítást, máskor meg — a mikor neki alkalmas — az utasítást szentírásnak tünteti föl, a melytől a legcsekélyebb dologban is eltérni bűn volt. A szerkesztőket olyan hamis világításban tünteti föl, hogy ezzel hol kacajra, hol bosszankodásra indítja a dologhoz értőket, a kik ismerik munkáinkat, a kik ismerik ügyszeretetünket s a magyar nyelv ügyéért

való lelkesedésünket. Végre azzal is megtéveszti a tömeget (a melynek gonosz ösztönei támogatják az ő vállalkozását!), hogy szótárunkat nem állítja be a maga korába (bármennyire el akarja hitetni olvasóival). Nem tekinti, hogy a szerkesztő bizottságnak — Szarvasnak, Budenznek, Sziládynak — mikor a gyűjtést intézte, semmiféle tapasztalata nem volt még a dologban. S elhallgatja azt a fontos körülményt, hogy 1873-ban, mikor a kódexeket dolgoztuk föl, még a Nyelvemléktár meg se indult, tehát a kódexeket az eredeti kéziratokból (részben másolataikból vagy régibb, néha mai helyesírással átírt kiadásaiukból) kellett földolgozni.* — Sok más dolgot is szántsándékkal elhallgat, a mit világosan kellett neki látnia és tudnia. Pl. a 339. lapon elhallgatja, holott jól látja, hogy csak Szarvas Gábor idéz Pesti Fabuláiból vett mondatokat a Toldy-féle kiadás szerint mai helyesírással átírva, tehát nem az én gyűjtésemben volt a hiba. A szerkesztő bizottság a Toldy-féle kiadást dolgoztatta föl, mert Budapesten nem volt meg az eredeti kiadás. Én azonban nem voltam megelégedve e fontos nyelvemléknek átírt szövegével, azért — mikor már javában folyt a szerkesztés — Ábel Jenő közbenjárásával megszereztem Apponyi Lajos gróf példányát, de csak egy pár napra

* Tájékozatlanságában persze nem is sejti bírálónk ennek a körülménynek sokoldalú fontosságát. Pl. a földolgozott kéziratok, s kivált másolatok és kiadások lapszámai nagyrészt eltértek a Nyelvemléktár lapszámaitól. Mink iszonyu fáradtsággal kiigazítottuk e számokat, de persze sok helyen (de aránylag ritkán!) a szótárba is belekerült a czéduláról a régi szám. Egyik gyűjtőnk az arab lapszámmal nem jelölt nyomtatványok egy részét (az akadémiai könyvtár példányait) maga megszámoztatta (nem tudom, a szerk. bizottság meghagyásából-e). Ezeknek a kiigazítása lehetetlen volt. — Az itt elmondottak sok más dolgot is megmagyaráznak. A GuaryC.-et pl. Szarvas G. dolgozta föl az eredeti kéziratból s nekem semmi okom se volt kételkedni, mikor a *kölcsonség*-ről szóló czédulán ezt találtam: »*Ödalatos fizetet*, es el amelcodo *kölcsonseg*« (vö. bír. 124). Néha bizony a czédulának volt igaza a Nyelvemléktárral szemben. Pl. a VirgC. 100. lapján a NyET. ezt közli: *giaanyan*, Halász Ignác ellenben a czéduláján ezt írta: *gianayan*. Minthogy az adat fontos volt, megnéztem a kéziratot is, és ez Halász adatát igazolta. Így többször is, de erre talán még visszatérek. — Mindenki tudja, hogy a kódex-kiadások nem hibátlanok, de bír. még azokkal a sajtóhiba-javításokkal se törődik, a mik a kiadások függelékében vagy bevezetésében föl vannak sorolva, az ilyen pontoskodást ő a lenézett »szaknyelvészekre« bízta. Ő pl. az *eltép* ígére egyetlen egy régibb adatot tud nálunknál: JordC. 63. Ámde a JordC.-nek kéziratában nem *el typyeek*, hanem *el cypyeek* van, ki is van javítva a sajtóhibák jegyzékében, és mink, a lenézett, »lelkiismeretlen« »szaknyelvészek« szépen kijavítva idéztük (az *olló* czikkben).

kaptam meg s azért csak a fontosabb adatokat írtam ki. Így »tettem rá a kezemet« Pesti Fabuláira (tehát nem azért, mert kicsiny a könyv, mint beszámíthatatlan bírálónk gyanúsítva mondja), s eljárásom — úgy gondolom — csak lelkiismeretességemet bizonyítja.

Hogy bírálónknak eljárását és jóhiszeműségének mértékét minden olvasóm megítélhesse, felsorolok egy pár példát az ő részletferdítéseiből is (itt is jobbra csak a fönt említett lapokról: 176—249). Mellőzöm azokat, a melyeket már Melich János oly meglepő eredménynyel szétbontzott.*

Bír. rendesen nem idézi a nyelvtörténeti adatokat, hanem csak így jelzi: »Ehrenfeld-cod. 88. 89. MünchC. 20. 68. 69. 71. 108. 115. 178.« stb. A ki ezt látja, a jámbor olvasó, nem is sejti, mennyi turpisság rejlik e számsorok mögött. Pl. számos helyet idéz, a melyen állítólag előfordul ez az összetétel: *isten-fia*. Ámde ha megkeressük kódexeinkben az illető helyeket, számos esetben (mintegy húsz esetben) nem *isten-fia* van ott, hanem *istennek fia*! Íme: a bír. idézi *isten-fiát* az EhrC. 88. és 89. lapjáról, pedig ott háromszor is csak ez van: *ystennek fya*. Idézi a MünchC. 68. lapjáról, pedig ott ez van: ha *istennec fia* vag. Ugyanez a kifejezés rejlik a következő helyeken, melyeket mind az *isten-fia* szóra idéz a mi bírálónk: MünchC. 69 (mind a kétszer), 115, FestC. 170, WinkC. 223, 281, 284, WeszpC. 135, DebrC. 226 (az *Istennek fyah*), 621, VitkC. 11, TelC. 73, 186 (négyyszer így), 229 (háromszor így), ÉrdyC. 461. Tehát kb. húsz ferdítés egy rakáson!

És ez a fogás a mi bírálónknál sokszor ismétlődik. Azt mondja pl.: »*isten-háza* BécsiC. 286. MünchC. 35. 74. DöbrC. 112«. A nagy adatból csak egy igaz, az utolsó; a többi három helyen nem *isten-háza* van, hanem *istennek háza*. — Azt mondja: »*kényérháj* PeerC. 13. ÉrsC. 550«. Pedig a PeerC.-ben ez van: *kényer heiiaból*. — Azt mondja: »*kézvetés* már EhrC. 65« (több adatot e szóra nem is idéz). Pedig az EhrC.-ben ez van: »*keznek vetesebelől*«! — Azt mondja: »*vízforrás* BécsiC. 36«. Pedig ott ez van: »*megmosdikuala a víznec forrasan*«. — Azt mondja: »*vízmosás* JordC. 182«. Pedig a JordC.-ben ez van: »*vyznek mossassawal zenteltetyk meg*«! — És így tovább.

* Mellőzöm egyelőre a »fából készült vasczipő« s a »nyakban csörgő nadrág«-féle ferdítéseket is.

Hasonló eset a következő. *Hozzávaló* a NySz.-ban a. m. »cognatus, domesticus; zugehörig, familienmitglied«. Bír. kifogásolja, hogy idézetünk csak 1732-ből való, »holott már m. é. [más értelemben] Virginia-cod. 53«. — Ámde ha megnézzük a VirgC.-et, ott ezt olvassuk: »zent ferencz... ez vilagi marhat gwytenie nem akara, de csak istennek *hozzaualo latasra* w magat hagyta«. Itt tehát nem *hozzávaló* van mint külön összetétel, hanem *hozzávaló-látás*. Ez a VirgC. nyelvszokása szerint a. m. gondviselés, rendesen csak így írja: *hozzálátás*, idéztük is e címszó alatt a VirgC.-nek két helyét: »Hozzalatásból intessek istenek dichere-tyre«. »Az sororoknak hozza latasaban zorgalmatossaga neked hagyatyk.«

Bír. a 358. lapon — a hol azt tárgyalja, hogy én milyen hanyagul dolgoztam föl Pesti Fabuláit (erről az előbb már szóltam) — azt állítja, hogy a Pestiből fölvett szöveg »tele minden képzelhető torzítással, hibával, saját találmányu betoldással, értelmetlenség-gel, hibás idézettel stb.«. S mindezt egy példával bizonyítja: »Pl. a menyérről azt mondják, hogy az Egy choport liztbe *erezte* el magat, — holott az eredetiben ... lyztbe *enezte* el magat, a mi azt jelenti, hogy a liztbe enyészté, vagyis rejté magát«. — A bíráló tehát nyilván szántsándékkal azt a látszatot kelti, hogy én nem értettem Pestinek ezt a helyét. Álnokul elhallgatja, hogy az a hibás idézet a *csoport* cikkben fordul elő, a melyet nem én szerkesztettem, hanem Szarvas Gábor, — de Szarvas se tehetett róla, ha az ő korrektora ott felejtette azt a sajtóhibát (ő maga nem korrigált, mert akkor már vak volt). Az *el-enyészt* cikket ellenben én szerkesztettem, s ott megvan ez a szó evvel a jelentéssel sok nyelvemlékből, a többi közt éppen Pesti Gábor új-testamentomából is. — Hasonlókép elhallgatja bír. (130), hogy a Gömör-kódexnek — melyet én dolgoztam föl — ez a mondata: »Tégedet fiu isten *angyal* választá« (*angyal* e h. *anyául*) Szarvas cikkében fordul elő, nem az enyimben, tehát szegény világtalan Szarvasnak korrektora hagyta ott ezt a sajtóhibát, — s azért hallgatja el, hogy az olvasó elhiggye, hogy én dolgoztam föl ilyen rosszul a Gömör-kódexet.

Íme ilyen fogásocskákkal dolgozik az erkölcs s a tudományos becsület bajnoka!

3. Tudatlanság, ítélethiány, baklövések.

Furcsa, de úgy van, hogy a száraz számok mögül, a melyekből bírálónk könyvének nagy része áll, számos leiterjakab vigyorg elő. Milyen biztosnak látszik a dolog, mikor a bíráló azt mondja: »*vigyorog* ÉrsC. 174«, — »*elválasztás* VirgC. 118«, — »*kivisz* ÉrdyC. 391« stb. stb. Olyan biztosnak, hogy a lapok — a Budapesti Szemléből a Magyar Hirlapig — azonnal megnyugodtak ebben a rengeteg tudományban. Ámde ha egy kissé megkaparjuk azokat a biztos számokat, furcsa dolgok kerülnek napfényre. — Ezelőtt a nyelvészek azt hitték, hogy Ballagi Aladár nagy történettudós, a történettudósok meg azt hitték, hogy nagy nyelvész. A nyelvészeket kiábrándította Melich bírálata, a történettudósokat talán kiábrándítják az itt következő mutatóványok.*

»*Vigyorog* Érsekújvári cod. 174.« Keressük meg az ÉrsC. 174. lapját, mi van ott? »Ne rekezyen bee Enghemeth az nagy meelseegh Ne őrwlyen bee nyelny enghem pokol *Ne wygyarghassa En ream* pokolbeely werem ő *zayath*.« Bírálónk ezt így olvasta: *vigyorg-hassa*, pedig a *h* betű itt nem jelöl külön hangot és száját nem lehet vigyorgni, hanem csak *vigyorgatni*, tehát így kell olvasnunk: *ne vigyorgassa* én reám ő száját. (Szótárunkban is ott találja: »*száj vigyorgatás*: rictus C.) — Máshol ismét, a hol csak lehetőségről van szó, *-hat het* képzővel, ő a *h* betűt csak czifraságnak nézi, mert nem tudja értelmesen és »józan észszel« olvasni a kódex szövegét. Pl. a *könyörget* szóra idézi az ÉrdyC. 52. lapját, pedig a kódexben íme ez van írva:

»Harmad okert keel eedes halaakat adnwnk mert mynden teremttöt allatoknak felette nagyob byzodalmat es batorssagot engeddőt ew zent yrgalmanak zyne eleyben yarwlwnk, es zabadsaggal zolhatnwnk awagy *kenyereghetnwnk* myndden nyawalyankban.«

— Vagy pl. a *vettet* szóra idézi a JordC. 384. és a KrisztLeg. 54. lapját, pedig mind a két helyen egészen más van, nem *vettet*, hanem *vethet* és *vettetik*:

»De ynkab azt feelyetek, ky mynd az lelket mynd az testet *vethety* az erek tyzre«: sed potius eum timete qui potest et

* Ezek is jobbára csak abból a hetvenhárom lapból vannak kiszemelve (176--249).

animus et corpus perdere in gehennam (Máté ev. 10:28, JordC.). — »Tiztoh meg [tisztíts meg] az zeplőktől kyk ream vettetenek« (KrisztLeg.).

Ha ezekben a műveltető igét a lehetőség kifejezésével zavarta össze, viszont máskor a szenvedő igétől nem tudja megkülönböztetni. A *vontat* 'devehi curo' igénél hibáztatja, hogy nem idéztük a köv. kódexbeli helyeket: CornC. 336, DomC. 272, HorvC. 11. Már pedig ezeken a helyeken se találjuk a műveltető *vontat* igét, hanem csakis a *von* igének ezt a régi szenvedő alakját: *vontatik*. (Épúgy mondták: *győztetik*, *mostatik*, *fogatik*, *fútatik*, l. TMNy-omat; bír. persze ezt nem tudja, minek is ő neki az ilyen lenézett szakszerű tudás?)

Levn az keresztényeknek nagy kemen jdeze. vgy hogy vontattnanak az baluanyoknak aldozatyara. es martyromsagnak coronayaul meg coronaztatnak vala (CornC. 336). Mykoron zent damancos atyanktwl vontatneek az evrdevg az capitulom hazban kezde az helt feelven el fvtny (DomC. 272). Hagyatol pokolba. mynden te meg maradekyddal. kytevl vontatot az byn. Ezeket haluan adam meg jyede (HorvC. 11).

Hasonló baklövés, mikor a *vonat* igére a PeerC.-ből hat helyet idéz, holott mind a hat helyen szenvedő alak van, nem pedig műveltető: ötször *wonattatek* és egyszer *wonattatal*. — *Veret*, *verettet* műveltető igét idéz.. »Krisztina-leg. 28. GömöryC. 102 (kétszer)«, pedig itt is mind a három helyen szenvedő van.

Kötöztet, erre a Krisztina-legenda 20. lapját idézi. Ámde ott mi van?

Az ő Att'a nem tŕruén az ő bozzontassáth: paranchola eg kereketh hozny: es zent christinath rea *kötöztetny*.

Nyilvánvaló, hogy nem azt parancsolta, hogy a kerékre *kötöztessék* Krisztinát, hanem hogy a kerékre kötözzék; így *kötöztetny* itt nem műveltető ige (épúgy mint nem az az ugyanitt később előforduló *kötöztetuén*), hanem a kötöz igének egyszerű szenvedő alakja.

Azt mondja bír.: »*Fútat*: facio flare; legrégibb forrásuk csak Heltai Bibliája I. — holott már MünchC. 180 (az eredetiben: vento magno flante)«. — A MünchC.-ben ez van: »A tenger kedeg tamadoz uala nag zellel futatuan«. Vagyis: a tenger fútatik, azaz fúvatik a nagy szélről. De bírálónk úgy értette, hogy a tenger fújtat valamit a nagy széllal. Ugyan mit fújtat?

A *faragtat* ígére bír. ezeket idézi mint legrégibb példákat:

Mert ő faioc a' kuačtol galultatot meg es... *faragtattatanac*,
(»fabricata sunt«! BécsiC. 110.) Noe patriarcha... monda. Iduezlegy.
az en teilem *faraktatot* barkaban meg peldaztatot zvz. (HorvC. 183.)

Könyvének 41. lapján viszont szenvedő igéknek nézi s mint szenvedő igéket sorolja föl ezeket: *ösveszövetkeztet, ösveszerkesztet, ösvecsoportoztat, ösvelövdöztet!*

Hogy is dicsekszik bírálónk? ő a szókat »minden oldalról s főleg kapcsolatukban vizsgálja«! (8. l.) Hát ez az az »egyetemes áttekintés«, mely a betűtől még egy szenvedő ige felismeréséig sem tud távozni?

»*Elválasztás* Virgina-cod. 118.« Jó, keressük meg! »Hogi miképen egymástól *elualasztasunk* [,] zent mate .. 13. rezebe meg mondatik ... ki Iewnek az angialok es elualaztyak az gonozokat az igazak közöl.« Tehát: hogy miképpen egymástól *elválasztasunk*, nem pedig *elválasztásunk*, mint bír. olvasta!

»*Kivisz* ÉrdyC. 391.« Mi van az ÉrdyC.-ben? »Mennyetek be az zoross kapwn, mert nagy ez kapw es zeelyes az wth *ky vyzen* ez erek vezedelemre... Az wth kedeez zoroz es törtetlen *ky vyzen* az erek eeleltre.« (Az *wth, ky vyzen* = az út, mely viszen.) Ebben tehát a *ki* névmást nem tudja megismerni s igekötőnek nézi, mert nem tudja, hogy a *mely* névmást a *ki* is helyettesítheti!

Azt írja bír. a 233. lapon: »*Kívil-belöl*; szerintök csak Pósa-házi Igazság Istápjában és Sándor István szótárában, holott már Ehrenfeld-cod. 53. Jordánszky-cod. 13a. 63. 76«. Mind a négy adata hibás és jellemző, de legmulatságosabb az első: »De frater Rufen hogy zent ferencz kysertetnek zeret [szerét] zereuel [sorjában] mondyauala *kyuel belewl* es kyuewl erewssen gewtrettetuala: kezde syrnya«. (EhrC. 53.) Tehát bír. félreérti a *kyuel* = kivel szót és kívülnek olvassa!* Annál furcsább a félreértése, mert észrevehette volna mindjárt utána a *kyuewl* szót, mely csakugyan = kívül. — A második példát a Csemez-törédékből kívánná: *mynd kyöl belöl* meg kennyed enywel. (JordC. 13a.) A JordC.-nek másik két példája, melyet bír. kíván, így hangzik: es tyzta arannyal megh aranyazzad hwteth [a szekrényt]

* Tehát csakugyan nem tudja, hogy a *ki* annyi is lehet mint *mely*? Vagy talán azt higgyük, hogy könyvének ezt a fő részét albérlésben csináltatta szegény diákokkal?

mynd kyöl belöl (63). Es vala ky kőztetők bölcz es twdos, yewyen el es zerezyen megh myndenth ky zykzeegh wr ystennek Satoranak eppwletyre *mynd kyöl, belöl*. (76.) E három példában nem tartaná összetett szónak a *kívül belül*, ha csakugyan ismerné és értené egy kicsit »régi magyar nyelvünket«, melyet czégérül tett főrmédvénye cím lapjára. Akkor tudná, hogy az a *mind* ott kötőszó s hogy régi magyar nyelvünkben *mind kívül belül* = mind kívül, mind belül. Ezt megtanulhatta volna a NySz. *mind* cikkéből vagy A magyar kötőszók című pályamunkából. Hisz az utolsó idézetben még vessző is van a *kívül* és *belül* közt, oly kevéssé összetétel. Ellenben a NySz. adata már átvitt értelmű: »A romai udvarnak csinnyát küvül belül jól tudta. (Pós.: Igazs. 381)«; itt már valóságos összetétellel van dolgunk.

A *kívülvaló* és *közelvaló* szók példái közt ezeket idézi bír.:

Zent egyházat nem tizteltem, mikor mellwle elmentem, tizte-seget neki nem twtem, benne valo kepeknek, erekyeknek, oltarban, oltar kiwül valoknak es. (VirgC. 6.) *Hierusalemhez kevwel valo helyeket* (CornC. 38). Ez nemes embernek *hazahoz közel valo* puztaba lakozik vala ég remete (BodC. 27).

Nyilvánvaló, hogy itt a *kívül való* és *közel való* nem külön kifejezés, hanem a megelőző főnévvel kapcsolatban kell érteni. Azt bír. nyilván nem tudja, hogy »régi magyar nyelvünkben« *oltár kívül* = oltáron kívül. Pedig erről alaposan meggyőződhetik a NySz. *kívül* cikkéből s A magyar határozók cz. pályamunkából. Meg is kell győződnie, mert különben az ő új Nyelvtörténeti Szótárában ilyen mulatságos cikkeket fogunk olvasni:

kívül-marad: Az ő sátora kívül maradjon (MA: Bibl. 1:101. — tehát a sátor fog kívül maradni, holott a Vulgata itt azt mondja: *maneant extra tabernaculum suum*).

kívül-lakó: Az gog annyat tesszen mint sátorban lakó, az mágog peniglen sátor kivel lakó (RMK. 2:106).

kívül-csetlő: Az ut küvöl tsetlő botló emberek (GKat. Titk. 102).

»*Király-udvara* DebrC. 340.« Hibásan olvasta, mert ott ez van: *királyi udvar*. (»Ha kyral' hol uagon az ő kyraly palotaya? hol uagon kyraly aga hol uagon kyraly vduara?«) Mint annyi-szor, itt sem törődött az egész mondatnak értelmével.

»*Könnyít*... ÉrdyC. 229.« Lássuk, mi van az ÉrdyC.-ben:

»Azt halwan zent pal be mene zent peterhez az temleczben es meg mondaa ew neky mykeppen ffel fogatta vona ew erette az

fejedelem fíyanak fíel tamasztasaat. Monda zent peter atyamffya *nehéz dolgot* fogattal. De maga wr Jesusnak ereywel *kynnyeth*.

Tehát *könnyűt* (*kinnyé-t*) azaz könnyű dolgot. De bír. ezt a könnyű dolgot nem tudta megérteni, hanem igének nézte: *könnyűt*. Hogy a mondatnak így nincs értelme, azzal ő nem törődik, ő csak a betűket nézi s a »hangokat pengeti«.

A 261. lapon a *megmentés* szóra egyetlen egy kódexbeli adatot idéz: »Nagyszombati cod. 356«. Lássuk csak magát a kódexet! Ott a nyelvnek bűnei vannak felsorolva: »Karomlas.. Magamenthes.. Ragalmassag Hizelkódes... *Jozagoknak megmentese* Gonoz tanacz stb. No itt a józan ész megáll, ha a bűnök között szerepel a jószágoknak vagyis erényeknek megmentése. Hogy tudta bír. ezt elhinni? Annyira rabja ő a hangnak és a betűnek, hogy nem is keresi benne az értelmet? Pedig itt csak egy kis szövegkritika s a kódexek nyelvének némi ismerete kellett volna, akkor kitalálta volna a helyes olvasatot: *Jozagoknak megmeuetese* vagyis megmevetése, ma nevetése! A NádorC. 691. lapján megvan ugyanaz a bűnlajstrom, s ott csakugyan helyesen van írva: *Jozagnac meg mőuetese*.

Nemcsak a »szaknyelvészet« módszerének, hanem a »józan észnek« is ellene mond az a mód, a hogy bír. a fordított szövegekben a szók jelentését megállapítja. Abból, hogy egy-egy egész magyar szólásmód megfelel valamely latin szólásnak, ő gépiesen — mint az iskolás gyerek — azt következteti, hogy az egyes magyar szók egyértékűek az egyes latin szókkal. Evvel az egyszerű módszerrel igazolja még Bugátnak a tévedését is, mely szerint *agy* = velő, cerebrum. Azt írja ugyanis (426):

»**Agy.** E szót Mátyás Flórián az eredetiből helyesen értelmezi s melléteszi a latin szöveget. Simonyi a Nyt. Sz. A betűjének szerkesztője helytelenül értelmezi, mert a latin eredetit sohasem látta, és, úgy látszik, Mátyás Flóriánból sem olvasta, amint ez a rovatos közlés tanúsítja:

Nyelvtörténeti Szótár I. 23.
Agy: *cranium, caput*. »Mintha csak magam agyátul gondoltam volna (Prág: Serk. Előb. 68).«

Mátyás Flórián: Pótlék, XII.
Agy: *cerebrum*. Mint ha csak magam agyátul gondoltam volna: quasi ex proprio illam cerebro confinxerim. Prágay: Előszó 68.«

Ilyen módszerrel azt is be lehetne bizonyítani, hogy *ember* = cerebrum, mert ott van Bod P. szótárában: »*putidum cere-*

brum: bolond ember«. Vagy hogy a *fej* = agyvelő, mert »*se creuser le cerveau* = törni a *fejét*«. — Különben a francziából is bebizonyíthatná bír., hogy az *agy* = velő, mert hiszen *brûler la cervelle à q.* = *agyon lőni* vkit. Hisz ő még azt is kisütötte egyik idézetünknek latin szövegéből (291. l. jegyz.), hogy *szólás* = negotium!! »Kyre tereyczek my zolaswnkat: *quicum nobis est negotium*«, azaz: kivel van most dolgunk, ügyünk, tehát *szólás* = ügy, q. e. d. — Ezek szerint elkészülhetünk rá, hogy bír. új NySz.-ában ilyen czikkeket fogunk olvasni:

tér: habeo. Banatra nem terhetők: poenitentiam non habuistis (Félegyházi: Bibl. 1:36).

terem: scateo [wimmeln]. Férges terménec benne es meg bűsz-hűvéc: scatere coepit vermibus atque computruit (Helt. Bibl. I. Kk 2).

általjár: contemplor [betrachten]. Ugyan által-járt szemével: acerrime me *oculis contemplatus est PPBl.

szakad: vertor [hangen]! Szíve szakad vki után: cor eius vertitur ad aliquem (MA: Bibl. 1:289) [sein Herz hängt an jm!].

Legnagyszerűbb, mikor bírálónk, ki annyira lenézi a »szaknyelvészetet«, maga is gramatizálni vagy etimologizálni kezd. Olyankor igazán csókolni való naivságot és minden szakszerűségtől ment elfogulatlanságot tanusít. Milyen mulatságos pl. a mit a 157. lapon ír:

»A ki akar menni attú zent életekre, be vezije [helyesen be vezýe] vtet attú fejedelmetők [helyesen feýedelmetők] (Nádor-cod. 407): Qui voluerit venire illic ad conuersionem, suscipit illum abbas vester?« (Vita Sanctae Evphrosynae Virginis in Vitis Patrum, Cap. VI).

Íme ez érdekes passzus, mely *beveszni*-t mond, ép úgy, mint teszem Geleji Katona *bevegyni*-t a mai bevenni helyén.«

Ezt a titokzatos okoskodást — a Pythia mondásai nem voltak homályosabbak — százat teszek egy ellen, senki se értette az Akadémia II. osztályának tudós tagjai közül, s a nyelvtudományi osztályból is azt hiszem igen kevesen. Íme a magyarázat. A NádorC. azt kérdi: *beveszi-e* ütet a tü fejedelmetők? De mivel bír. a kódexeket nem tudja olvasni, ilyen badarságot olvasott ki belőle: *beveszje* ütet a tü fejedelmetők. Ebből a badarságból aztán azt a még nagyobb badarságot következtette, hogy a NádorC. írója így beszélt: *bevészni* e h. bevenni. De lám a Dubnici krónikában csakugyan az van hogy *yzywuk* (*iszjuk*) s az ÉrdyC. 142b. lapján *hyzyek* (*hiszjék*, azaz hiszszük), s következik-e ebből,

hogy valaha azt mondták *iszni*, *hiszni* vagy *iszó*, *hisző* e h. inni, hinni, ivó, hívó?

A másik fura infinitivust, a *bevegyni*-t bír. Geleji Katonának ebből a mondatából következtette ki: »Ne *hagyd* rajtam végeződni ezt a te kegyelmedet, áld-meg ez két unokáimat is, és *vegyd-bé* őket én velem« (Titkok titka 257). Persze *hagyd*: *hagyni*, tehát *vegyd*: *vegyni*. Ámde soha magyar embernek Balagi előtt nem jutott eszébe ilyen infinitivus: *vegyni*, *tegyni*, *egyni*, *igyni*, ámbár Geleji Katona — mint minden »szaknyelvész« tudja — emezeknek is úgy írta a fölszólító alakját: *tegyd*, *egyed*, *igyd*. Geleji Katona így okoskodott: »*Hagyd*, *hányd*, *tegyd*, *egyed*, *vegyd*, *igyd*, *vigyed* etc. mellyekben mind syncope vagyon, pro *hagyjad*, *hánnyad*, *tegyed*, *vigyed* etc.« (l. Corpus Gramm. 302). Ez az ő etimologizáló helyesírásából folyik. De hogy következhetik ebből a Geleji Katona hallatlan *vegyd*-féle írásából a *vegyni*, mikor még a valóban meglevő *vegyed* alakból se következik?!

Egy helyt a szófejtéssel is megpróbálkozik. Azt mondja: »*Kövezés*: lapidatio, steinigung, steinwurf; szerintük csak MA. és Bod szótárában, — holott más értelemben már EhrC. 33« S a jegyzetben idézi és megmagyarázza: »zent fferencz sok *kewuezesekuel* monda: sanctus franciscus cum multis lachrymis dicebat (Speculum uite beati Fr. 1504. f. 88). Ez valószínűleg könnyezés ugyan, azonban vö. *kövekel*-lel«. Ezt persze senki meg nem érti, a míg nem segít rajta az az égetni való NySz. s meg nem mondja neki, hogy *kövekel* (vagy tán inkább *kövétel*, l. Nyr. 31:217) és *kövekelés* a kódexekben gyermeksírást jelent, de csakis gyermeksírást, úgy mint a megfelelő halasi *koákol* még mai napig (a NySz.-ban hét idézet, hozzájárul JordC. 110a, hol szintén kisdetről van szó). Ellenben az EhrC.-ben szent Ferencz sír. Világos, hogy ennek a »kövezésnek« semmi köze a hangutánzó *kövétel*-hez, hanem csak a kézirat tollhibája e helyett: *kewnuezes*. Hiszen a könnyezést az EhrC. mindig *könyvezés*nek mondja, mint más nyelvmlékek is.

Ijedelem! Semmi se bizonyítja inkább bírálónk ítélet-hiányát és egyúttal »régi nyelvünkben« való járatlanságát, mint az, a mit az *ijedelem*ről mond. Szemünkre hánnya, hogy e szóra egyetlen forrásunk csak Kresznerics szótára 1831-ből, »holott már PeerC. 361. WespémiC. 23«. — Ne higgyünk vakon, nézzük meg magunk! A PeerC. 361. lapján Máriához intézett litániában olvassuk a többi között: »paradisomnak aythoia: ymagh

[imádj miértünk], Sysenek [szűzségnek] vyragya: ymagh,.. Bethegeknek segh[it]ssigh: ymagh, *Bynesegnek yedelme*: ymagh, Thys-tassagnak genge [gyöngye]: ymagh«. Már itt a fejünket csóválhatjuk. Különös, különös! Szűz Máriát ilyen szép címek közt egyszerre így szólítani *bűnösöknek ijedelme*! holott máskor így könyörögnék hozzá: »Bynes nepnek remenseghe, Romlothaknak wygassaga« (pl. PozsC. 29). Bírálónk nyilván nem olvasta se a megelőző, se a következő sorokat, se más litániákat s nem törődik semmit a szöveg értelmével,* csak annak az egy szónak a betűit nézi. De azért azt mondja a maga csalhatatlansága érzetében (szórul szóra a 9. lapon): »Az én megállapításaim megdönthetetlenül végérvényűek [ilyet egy tudományos Akadémia kiadványában!] a miatt, mert én mindenkor a tárgyból vagyis a tárgy megismerése alapján magyarázom a szót«.

De még czifrább a másik idézet. A WeszpC. 23. lapján, a passióban, Mária szól s azt mondja: »O en zerelmes azzonim menniönk ierusalembe lathassam a vagi czak egiczer *az en lőikemnek yedelmet*: mynek előtte a gonoz sidoctul meg öllettessek!« Tehát Mária Jézust nevezi az ő lelke ijedelmének! A ki ezt képes elhinni, ezzel szegénységi bizonyítványt ad az ő ítélő képességéről. De egyúttal a kódexek nyelvében való járatlanságáról is, — noha húsz év óta gyűjti belőlük a szavakat. Szavakat? hisz a szavaknak értelmük is volna; de bírálónk csak értelmetlen betűcsoportokat gyűjt értelmes szavak helyett. Mert ha nem, akkor itt mindjárt tudta volna, mit kell olvasnia: *hiedelmet*, uram, *hiedelmet*, nem pedig *ijedelmet*! Ó, hiszen bírálónk kétségkívül sokszor belebotlott ebbe a szóba, de mivel az értelemmel, a tartalommal nem törődik, mindig abban a hiedelemben volt, hogy amit ott olvas, az a ma is meglevő *hiedelem* vagyis hívés, hit. Pedig a kódexekben még többször előfordul a másik *hiedelem*, mely csak hangzására nézve hasonlít a mai szóhoz, de egészen mást jelent: hűvösséget, hűsítést, üdülést, könnyebbülést, vigasztalást (így is: *hiedelemség*, *hiedelmezet* stb.). Tessék csak megnézni abban az égetni való NySzban az 1:1428. lapot, ott van sorban mintegy húsz idézet, köztük egy magából a PeerC.-ből is.** Így aztán megértjük: Mária a bűnbánó bűnösök vigasztalása,

* Vagy csakugyan elhitte, hogy a szent szűzet a bűnösök ijedelmének szólítja a hívő? Ha katolikus volna, ilyesmit nem hihetne el bírálónk.

** A PeerC.-beli litániában is ennek kellett lenni: *refrigerium peccatorum* (a rendes »*refugium peccatorum*« olvasat helyett).

Jézus pedig Mária vigasztalása, öröme. Bírálnék persze másképp értelmezi, — és még azt írja (a 8. lapon):

»Bitorolt... helyzet reájok (a szaknyelvészekre)... a nyelv irányítása és értelmezése. Itt az idő hogy... visszaállítsuk a törvényhozói tisztbe a művelt magyar embert, különösen az... embertan és a múlt bűvárait.« »A szakszerűség és egyetemesség *ellentétes* irányai közül melyiknek van igaza? melyiknek nincs? e munka folyamán feltétlenül ki fog tűnni.«

— Tetszik tudni mi ez?

A tudatlanság orgiája.

1904. IV. 5.

SIMONYI ZSIGMOND.

A NYELVTÖRTÉNETI SZÓTÁR ÜGYE.

Nagy feltűnést keltett nem régiben az Akadémiának egy kiadványa, *Ballagi Aladár* egyetemi tanárnak a könyve,* amelyben jobb sorsra érdemes buzgósággal igyekszik bizonyítani, hogy a Nyelvtörténeti Szótár közönséges fércmunka. A szótár szerkesztőinek egyike Szarvas Gábor volt, akinek emlékéért az utódok kegyelete a Középiskolai Tanáregyesület buzgó fáradozása folytán szoborral tisztelte meg. *Ez a körülmény erkölcsi kötelességünké teszi*, hogy e lapokon a Szarvas Gábor tisztos emlékéért sárral dobálós minden elfogulatlan ember érzelmeit felháborító akadémiai kiadvánnyal foglalkozzunk.

A Ny. Sz.-nak még élő és a magyar nyelvtudomány javára becsülettel s eredményesen munkálkodó szerkesztője, Simonyi Zsigmond, már megkezdte Ballagi könyvének részletes cáfolását. Sőt Ballagi már felelt is Simonyi első cáfolatára. A részletek megvitatása az ő dolguk. Én itt most ezek vitatásába mélyebben nem bocsátkozom, hanem csak általános szempontok figyelembe vételével igyekszem az Akadémiának ezt az új kiadványát kellő értékére leszállítani. Semmi irányban érdekelt nem vagyok, azt hiszem tehát, megtehetem!**

Ballagit e műve megírására annak a kudarcnak a tudata indította, amely az ő atyjának nyelvészeti munkásságát Szarvas és a többi ú. n. orthológusok (Nyelvőr) részéről érte. Ezt ő maga

* Régi magyar nyelvünk és a Nyelvtörténeti Szótár. Írta Ballagi Aladár. Első kötet első fele. Bpest, kiadja a Magyar Tud. Akadémia, 1904. Ára 8 korona.

** Sem Szarvas Gáborhoz, sem Simonyi Zsigmondhoz semmi egyéb nem fűz azon köteles tiszteleten kívül, amellyel nekik mint kiváló nyelvtudósoknak tartozom. A Nyelvőrbe (sajnos) egyéb elfoglaltságom miatt már régebben nem dolgozhatom. Ballagit nem is ismerem, vele soha semmi dolgom nem volt. Nem árt ezt hangsúlyozni napjainkban, mikor *Gyanusítás* ő nga a politikai életből már a tudományok csarnokaiba is beilletlenkedett!

is egész határozottan kifejezi (12—13. l.). Múltányoljuk a fiúnak atyja iránt való hálás kegyeletét; de ennek olyatén lerovását, mint ahogy Ballagi teszi, szerencsésnek, sőt épen a kegyelettel megférőnek nem tartjuk. Szép dolog, ha a fiú az atyja tekintélyén vágott csorbát helyre akarja ütni; de rút és ízléstelen, ha az ilyesféle helyreigazítás a mások becsületébe való gázolással történik. Ballagi pedig ezt cselekszi, amint ez az alábbiakból világosan megtetszik.

Tegyük fel, hogy Szarvas Ballagi atyja ellen való nyelvészeti kritikáiban átlépte a kellő határt, engedjük meg azt is, hogy Simonyi alaptalanul illette Ballagit »a calumnia szörnyű vádjával«, azért mégsem helyeselhetjük, hogy visszatorlásul bevigyük a tudományba az elvakult szenvedély és a toporzékoló indulat hangját. Ballagi pedig ezt cselekszi.

És ha már ezt megcselekedte, akkor el lehet készülve a legélesebb és legkegyetlenebb kritikára is. Ballagi azonban mindenféle kritikának elejét akarja venni azzal a kijelentésével, hogy »*modor címén ő ellene más nem emelhet vádat, csak aki hülye vagy rosszhiszemű pártember*«. (11. l.) E Ballagihoz méltó kijelentés ellen az *irodalmi tisztesség nevében* tiltakozom s visszaháritom arra, aki kimondotta! Az irodalom köztársaság, amelynek fórumán csak egyetlen egy szószék van: az *igazságé*! És a Ballagiaknak nincs ott külön tribunáljuk, amelyről tetszésük szerint mindenkit *lehülyézenek*. És aztán — az ember azt se tudja kacagjon-e vagy bosszankodjék — a fönti jellemző kijelentés megtétele után Ballagi nem röstelli papirosra (akadémiai kiadványban!) lenyomatni a következő mondatot: »*A hang, mely e művön átvonul, minden ízében tárgyilagoss.*«

Gratulálunk hozzá Ballaginak, Ballagihoz meg a Magyar Tud. Akadémiának és az Akadémiában is főkép a történelmi osztálynak, amely e nyelvészeti munka kiadásával ércnél is maradandóbb emléket állította fel a *történelmi tárgyilagosságnak*!

De térjünk át egyéb dolgokra.

Eddig tudomásunk szerint csak a római pápát tekintette a világ csalhatatlannak, őt is csak bizonyos megszorítással, *quum ex cathedra loquitur*. Mostantól fogva a Magy. Tud. Akadémia történelmi osztályának is akadt egy pápája a kálvinista Ballagi Aladár személyében! És ő nagyobb pápa még a római pápánál is, mert ez csak akkor tekinti magát csalhatatlannak, mikor hit és erkölcs dolgában nyilatkozik; ellenben Ballagi mindenkor,

mindenütt és minden körülmények közt csalhatatlan, akár nyelvészetről, akár a bölceletről, avagy a történelemről és mindennemű tudományok tengernyi mennyiségéről van szó. Nem én mondom, ő maga írja műve 9. lapján: »A Nyelvőr szaknyelvészei, amint a felhozotturgyénál, úgy minden egyes szónál állandóan ki van-nak téve minden képzelhető tévedésnek... mert a *pusztá hangból magyarázzák a tárgyat, melyet nem ismernek*, s mely iránt nem is érdeklődnek. Viszont az én megállapításaim megdönhetetlenül végérvényűek, mert én meg mindenkor a tárgyból, vagyis a tárgy megismerése alapján magyarázom a szót.« Ez annyit jelent magyarul, hogy a Nyelvőr szaknyelvészei mindenkor, Ballagi ellenben *sohasem* tévedhet.

Hát ha így magyarázza Ballagi a szót, ahogy itt írja, helyesen teszi; de ez nem elég! A szó magyarázatában amily fontos a jelentése (vagyis maga a *tárgy*), éppen olyan fontos a hangbeli alakja. Egyébként még az avatatlanokkal is alig hitetheti el Ballagi azt, hogy a Nyelvőr írói csak a *pusztá hangból* magyarázzák a tárgyat! Nézzen bele csak egyetlenegyszer elfogulatlan szemmel a Nyelvőrbe, éppen az ellenkezőről fog meggyőződni. A szavak jelentéstanát is nem az Akadémia történeti osztályában fődözték fel, hanem a Nyelvőrben fejtegették és állapították meg. A különbség e tekintetben a Nyelvőr és Ballagi között éppen az, hogy míg amott a tárgy ismeretén (vagyis a szó jelentésén) kívül a szó hangbeli alakját is figyelembe veszik, Ballagi meg ezt sutba dobja. Érdekesen bizonyítja ezt többek közt az a kijelentése, hogy *vér* és *ér* »mind a kettő egyet jelent«. És ahelyett, hogy az ilyen fölfedezéssel elhallgatna, újabban még így dupláz rá:

»Igen, ezt mondom, mert nézetem szerint Anonymus e szavában »Homosouer«, az alapszó *ér* éppúgy lehet, mint *vér*, tekintve, hogy népnyelvünkben és helyneveinkben az erek, vérkék, szakadékok egyaránt folyót jelentenek, azt, ami *foly* s mint ilyen *él*; éppúgy, mint a holtvizek, morotvák és halványok (melyet a Nyelvtörténeti szótár csak kérdőjellel magyaráz !), azt a vizet, mely *nem folyik*, mely megállt s ennél fogva nem él.*

Erre a lehetetlenül stilizált mondatra nemcsak a magyar nyelv barátai, hanem a Nyelvőr legnagyobb ellenségei is kénytelenek bevallani, hogy tartalmilag *logikai képtelenség* s mint ilyen egyúttal nyelvészeti abszurdum! Úgy látszik, Ballagi még

* A magyar nyelv barátaihoz. Ballagi A. Bpest, 1904. — A Simonyi cáfolatára írt válasz.

mindig híve Horvát Istvánnak, aki szerint *Borysthenes* = *bor* + *istenes*. Így azonban pápista létünkre sem vagyunk olyan könnyen-hiszők, hogy az ilyen csálhatatlanságban higgyünk.

Ballagi azt az állítást is megkockáztatja, hogy »Szarvas Gábor egész élete a nemes magyar nemzet igazi grand siècle-je, a Széchenyiek korának, minden tekintélye elleni *duhaj* támadásokban folyt le.« (12. l.) A csálhatatlan bíráló elfelejti megmondani, hogy mik voltak azok a *duhaj* támadások. De azért én nem vádolom őt a »calumnia szörnyű vádjával«, csak az irodalomunkban időnként nyilvánult eszmeáramlatok helyes felismerésében nem tartom csálhatatlannak. Hogy miért? Itt az ok! Annak, aki műve által »a tudományok hierarchiájában a filozófia és a történelem jogainak visszaállítását« csálhatatlanul reméli, tudnia kellene azt a régi filozófiai igazságot, hogy *minden hatás ellenhatást idéz elő*. Az az irány, amelynek képviselője a magyar nyelvtudományban Szarvas Gábor és a Nyelvőr, nem a Széchenyiek kora ellen való duhaj támadás, hanem a *nyelvújítás szertelenségeire* következő *ellenhatásnak kifejezése*. Ez az irány annyira a magyar nyelv talajából nőtt ki s annyira megegyezett a magyar nyelv természetével, hogy ennek fejlődésére népiesen magyaros jellegével egészen átalakítólag hatott, ami a prózában és a költészetben is egyaránt meglátszik, meglátszik még a — Ballagi stílusán is! Aki az »*egyetemes* tudomány iránti érzékkel« dicsekszik, aki veri a mellét, mondván, hogy ő »igazi« nyelvbúvár, ötvös-művész, theológus, katona, pszichológus (8. l.), és Isten tudja még mi nem! — s aki mellel az emberi művelődés *történetével* is foglalkozik: annak a magyar nyelv történeti fejlődésében a fönt jelzett természetes folyamatot fel kellene ismernie. És tudnia kellene azt is, hogy Szarvas és a Nyelvőr a nyelvújítás szertelenségeit visszaszoríthatták és kiirhatták, mert ennek szigorú tudományos alapja nem volt, ellenben a Szarvas nevéhez fűződő nyelvészeti irány — ha talán a mester és tanítványai egyben-másban tévedtek is! — szigorú tudományos alapon áll, amelyet a tajtékzó indulat hullámverései el nem moshatnak.

Ballagi az itt jelzett általános kijelentések után a részletekbe kap. Fennhéjázó lekicsinyléssel hánytorgatja a Ny. Sz.-ról megjelent elismerő bírálatokat, s ezekkel szemben két kifogásoló ismertetést (Békesi Concilia Emiltől és Szily Kálmántól) az egekig magasztal. Már itt igen jellemző módon nyilvánul a Ballagi bíráló eljárása, amennyiben a Ny. Sz.-t kifogásoló cikkei-

ből a legsúlyosabb adatokat közli, ellenben a Szarvastól ezekre adott válaszokból éppen a legenyhébb s általános kijelentéseket tartalmazó részeket szakítja ki, amelyek amazokkal szemben jelentékteleneknek és semmitmondóknak látszanak. Miért nem közli Szarvasnak is legsúlyosabb bizonyítékait vagy cáfolatait? Avagy tán az ilyen eljárás is arra való, hogy »a filozófia és a történelem jogaiba visszaállíttassék«!?

Ugyanilyen elfogultsággal tárgyalja Ballagi a következőkben a Ny. Sz. eszméjének a felvetését és a megvalósítására tett első törekvéseket is. Tüskés módon kihegyezve előadja, mi sors érte Mátyás Flóriának első Nyelvtörténeti Szótár Kísérletét, amely az Akadémia támogatásában részesült ugyan, de előfizetők híján már a harmadik füzettel megszűnt. Minden érdeklődő tudhatja, csak Ballagi, az »igazi« nyelvész, nem akarja tudni, hogy Mátyás Flórián kiváló történeti forráskutató volt ugyan, de mint nyelvész nagyon is elavult állásponton maradt (ez — mint föntebb is láttuk — öröklődő bajuk a történettudósoknak!), és a szótára sem állott kellő színvonalon. Az ő meghíúsult kísérlete után pár évre Szarvas Gábor a Nyelvőrben a Ny. Sz. létrehozása céljából egyesülésre szólítja fel *mindazokat*, »akik a magyar nyelv előbbvitelén fáradoznak«. Mátyás Flórián már csak antifinnista irányánál fogva sem tartotta méltónak magához, hogy a finnistákkal egyesüljön. És — tessék csak figyelni! — Ballagi ezt a dolgot úgy adja elő, hogy *Mátyás Flóriánt az egyesüleből Szarvas kizárta, föl nem vette* (21. l. 3. bek.). Ez az eljárás is arra való, hogy a »filolozófia és a történelem jogaiba visszaállíttassék«?!

A következő fejezetben Ballagi a Ny. Sz. Bevezetéséről tájékoztat a tőle már eddig megszokott módon. Ezt a bevezetést ő »a lelkiismereti kötelezettség merev tagadásának« nevezi.

E súlyos váddal szemben csak rövid kijelentésre szorítkozom. Elolvasván a Ny. Sz. Bevezetésének megfelelő helyét, ebben minden elfogulatlan ember azt *olvashatja meg*, hogy a szerkesztők maguk sem voltak megelégedve az összehordott anyaggal a teljesség szempontjából, s érezték és tudták, hogy az anyaggyűjtést a már összegyűlt rengeteg adatsomó mellett is tovább kellene folytatni. Ez elé elháríthatatlan akadályok gördültek: *a szótárt ki kellett adni*, a szerkesztők tehát éppen *felelősségük tudatában* — mint komoly tudósokhoz illik — előre is bevallják munkájuk fogyatékoságát. Ezt *olvashatja meg* abban a Bevezetésben minden elfogulatlan szemmel néző ember, de Ballagi ezt

nem cselekszi, ő abból a Bevezetésből azt olvassa ki, amit az indulattól és bosszútól elborult szemével ott látni vélt.

Ezzel kapcsolatban meg kell említenünk azt is, hogy miért nem lehetett tehát a Ny. Sz.-nak mennél teljesebb és tökéletesebbé tétele céljából az anyaggyűjtést tovább folytatni? Erre nézve az egyik akadály a tudományos körök részéről az az általános kívánság, sőt sürgető követelés volt, hogy nyelvtudományunk nyelvtörténeti adatok nélkül mozdulni is alig tudott, s mint Simonyi helyesen mondja, csupa *tapogatódzásban* és *délübábosságban* leledzett; a tudományos közvélemény szinte követelte a Ny. Sz. megjelenését, ha ez mindjárt tökéletlen lesz is. Ezt a nyomást azonban ideig-óráig talán még tűrni lehetett volna, de bekövetkezett a másik erősebb akadály, az *anyagi ellátás megvonása*. Az Akadémia az anyaggyűjtést 1878. végén befejezettnek jelentette ki s a szerkesztés megkezdését rendelte el. Szarvas keserű humorral jegyezte meg, hogy így a forrás, amelyből az anyaggyűjtésre való buzdítás folydogált, teljesen bedugult. Ballaginak ez elegendő arra, hogy Szarvasnak idevágó egész munkálkodását *lelkiismeretlen üzleti vállalkozásnak* bélyegezze és Cervantes Sancho Panzájával így kiáltson fel: »*A pénzre, a nyereségre néz a szerző?!*«

Hangsúlyozván azt, amiről Simonyi és mások is tanúskodnak, hogy a gyűjtést a szerkesztők *saját költségükön* még ezután is tovább folytatták, s erre főképen Szarvas Gábor költött a saját zsebéből igen sokat: az igazságnak arculütésétől felháborodva kérdezem Ballagitól, vajjon bűn-e az, ha valaki irodalmi munkálkodásáért, amelyből él, megérdemelt anyagi hasznot húz? bűn-e az, ha valaki ingyen dolgozni nem akar? és bűn-e, lelkiismeretlen üzlet-e, ha valaki a közjónak szolgáló tudományos munkásságára saját erszényéből ráfizet, mint Szarvas Gábor tette? Hisz ezen az alapon mi is bátran kérdezhetjük Ballagitól: miért fogad el fizetést az egyetemen elfoglalt katedrájáért? s miért nem utasítja vissza az irodalmi munkáiért juttatott honoráriumot? Ő megtehetné: úgy halljuk — hála Istennek! — vagyonos ember. Szarvas szegény ember volt! Távol van tőlünk, hogy fitymáljuk Ballagi irodalmi munkásságát, de az igazság érdekében hangsúlyoznunk kell, hogy ez a Szarvasétól mind irodalmi érték, mind az író elfogulatlansága és önzetlensége tekintetében igen távol áll. Ne tessék hát az üzletiség piszkával

dobálni azt az Akadémia előtt álló szobrot, mert az erről visszapattanik, s a szobor annál tisztábban ragyog!

Ballagi könyvének eddig méltatott része »*A botlás kockázata nélkül*« címet viseli. Láttuk, hogy egyetlen számbavehető állítás sincs benne a *botlás kockázata nélkül*.

A következő rész »*Vexir-Spiel*« névvel ékeskedik. Ebben Ballagi azt akarja bizonyítani, hogy a Ny. Sz. szerkesztői az Akadémiának a szótárra vonatkozó *Utasításait* kutyába se vették, a kiíróktól »lelkiismeretlen kezükbe« került cédulák tömérdek adatait egyszerűen elsikkasztották, a Szómutatóban pedig »használatlan lomot« nyújtottak.

Rázogassuk csak meg egy kissé a könyvnek ezt a részét is!

Az akadémiai Utasítás szerint »az összetett szókat csak főszavuknál« (alapszavuknál) kell tárgyalni pl. *agy-velő* a *velő* szónál. A Ny. Sz. szerkesztői ezt csak általánosságban követték; előfordul, (legtöbbször) hogy vezérszóul az alapszó szolgál (pl. *csertőlgy*), de előfordul a megfordítottja is (pl. *festő-ház*), olykor meg az alapszót is, meg az előtagot is beiktatják a megfelelő helyeken vezérszóul. Ha ez minden fontosabb ok nélkül történt volna, még akkor sem kellene miatta olyan éktelen lármát csapnunk, mint ahogy Ballagi teszi. De a szerkesztőknek fontos gyakorlati cél lebegett itt a szemük előtt, mert hiszen így az illető összetett szó megtalálása a szótárban annál biztosabb, ami használatát csak megkönnyíti. Máskor a fölösleges hely pazarlásától óvakodtak a szerkesztők, így pl. a *csináló* vezérszó alatt minden ezzel előforduló (számszerint 71) összetétele felsoroltak, éppen azért a későbbi betüknél az e szóval szokásos összetételek közül már csak a szokatlanabbakat vagy jellemzőbbeket iktatták be vezérszókul. De a szerkesztők eljárásának illetően okait Ballaginak nem szabad észrevennie, mert ő előtte az a főfő cél, hogy az ellenfélre következtelenséget süssön rá, hogy ime a *vendég-haj* a *V* és *H* betükben, a *sabrag* (*zsabrag*) meg az *S* és *Zs* betükben is előfordul, aminémű nagy következtelenségnek miatta csakugyan méltó, hogy a Ny. Sz. tűzre vettessék, a szerkesztői pedig közpéldának okáért pellengérré állíttassanak! Nagyon csekély kivétellel egy teljes íven keresztül a föntiekhez hasonló adatokat hord össze Ballagi, mind élesen kihegyezve, csakhogy bosszúját a jelentéktelen adatok mennél nagyobb halmazával egész teljességében kielégíthesse. Csomót keres még a kákán is. Kifogásolja, hogy a szerzők meg-
rövidítik a példákul alkalmazott mondatokat, holott ezt a világ

minden szótárírója így cselekszi; mérges azért, hogy nagy ritkán a példamondat szórendjét könnyebb érthetőség céljából megváltoztatják; kifakad az ellen, hogy *botskor* helyett *bocskort*, *tzipő* h. *czipőt*, *keserwseges* h. *keserűségest*, *tyze* h. *tize*-t írnak et sic porro in infinitum. Teljes két nyomtatott ív vagyis 16 levél — *egyetlen adat (játéknak-való-ház)* kivételével! — mind ilyesféle lim-lommal van tele, amely az elfogulatlanul gondolkodó ember előtt nem ér egy irtalmas kiáltást!

Közben Ballagi némely helyütt már egészen a ferdítés határpontján áll meg. Ilyen adata ez: »*jobbágyfiú* vezérszó alá osztják be ezt: az amazaglanok id est, az *desma fiúk*, kiket az keresztényektől elvontak. — hol a jobbágyfiú?» (41. l.) Ebből mindenki azt hihetné, hogy a *jobbágyfiú*-ra ez az egy alig odavágó példa van csak; pedig van ott még három, ez meg — amely nyilván a *dézsmafiak* kedvéért került ide — zárójelbe is van téve. Ugyanígy áll a dolog az *eltolvajol* ígére közölt példával (41. l.).

Az elfogultság ékesen szóló jele, hogy a sajtóhibákat is a szerkesztők tudatlanságának bizonyítékául tünteti fel, pl. »*Az életnek ez igaz balzsamoma*« helyett (46. l.) a Ny. Sz.-ban ezt találja: »*A léleknek ez az igaz balzsamoma*«; ezenkívül hasonló nagyfontosságú bizonyítékok (id est sajtóhibák): *beavat* — *bearat* helyett, *cseng-leng* — *cseng-beng* h., *csülü* — *csüllü* h. stb. (60. l.) és ezekből rögtön kész a tudatlanság tényének megállapítása. Milyen jó alkalmunk volna most ennek a vádnak a visszafordítására, ha jobb föltevessel nem volnánk Ballagi tehetségéről, mint ő a Ny. Sz. szerkesztőiről. Azt mondja itt a Vexir-Spielben (41. l.), hogy a Ny. Sz. szerkesztői az *ige szenvedő alakját* teljes össze-visszasággal majd külön vezérszónak veszik, majd a cselekvő alakhoz csatolják s ez utóbbira felemlíti például, mint szenvedő igealakokat a következőket: *ösveszövetkeztet*, *ösvecsoportoztat*, *ösvelövöldöztet*. Ezek az igék pedig a Ny. Sz.-ban ilyen vonzattal fordulnak elő: *ösveszövetkezteti magát a fiatal rend* (III. 321. l.), *seregét szépen ösvecsoportoztatá* (I. 453. l.), *jobb volna, magokat ösvelövöldöztessék* (II. 633. l.). Alázatosan jelentem Ballaginak, hogy ezek *nem szenvedő igék!*

A *hontalanok* cím alá sorozza a Vexir-Spiel szerzője azokat a szavakat, amelyeket Szarvaséknak a gyűjtők beszolgáltattak ugyan, de az ő »lelkiismeretlen kezeik« közt elsikkadtak. A főtebb előadottak után nem veheti a Vexir-Spiel szerzője zokon, ha nem hiszünk neki vakon. Nézzük csak! Azt mondja, hogy az *angyalbőr*

nincs se az *A*, se a *B* betűben. De igen, ott van a *B* betűben a rendes helyén (ha mindjárt nem *charta versicolor* jelentéssel is, I. 312.). A *baba* Ballagi szerint a Ny. Sz.-ban csak *zsinór*. Nem! a *baba* a Ny. Sz.-ban *infantulus* (I. 152. l.), de előfordul példa közben a *zsinór* cikkben is (III. 1308. l.) és a *baba* csak a Vexir-Spielben a. m. *zsinór*. A *nóta* Ballagi szerint a Ny. Sz.-ban az *illik* mögött húzódik meg; holott igenis ott van a *nóta* minden lehető jelentésében a maga helyén (II. 988. l.) s az *illik* cikk alatt csak példa közben fordul elő. A *bolhapohár* szintén csak a Vexir-Spielben *sajnszolgálo*, a Ny. Sz.-ban vezérszóként nincs is benne. Az igaz, hogy a *disznónak az álla* a Ny. Sz.-ban a *sódar*-hoz került mint *birtokviszonyt* kifejező mondatrész, de a mondatrészek viszonyának a feltüntetése és magyarázása köztudomás szerint (a történettudósokat ide nem értve) nem a szótárak feladata. Azonban hát így szokta Ballagi keresni a tehénnek szarva közt a tőgyét, a disznónak meg a sódara körül az állát.¹ Ellenben, ha elfogulatlanul azt keresi a Ny. Sz.-ban, amit kell, akkor megtalálta volna ott a maga helyén a *disznót* is, meg az *állat* is. Nem lehet az én célom, hogy a *hontalanok* összes adatainak utána nézzek, de annyit egyszeri bepillantásra is tudok és állíthatok, hogy a Vexir-Spielnek tömérdek adata követel magának kidüllesztett mellel helyet a Ny. Sz. lapjain, holott épenséggel nem odavalók, hanem a nyelvtan vagy mondattan §-ai alá. De hát ez kellett, mert az volt a fő, hogy a kevésbbé avatottak előtt a nagy tömeg adattal imponáljunk; s ha valaki azt vetné ellen, hogy az adathalmaz *csékély kivétellel* rossz, akkor Arany Jánossal szólva azzal lehessen fellépni, hogy: »igen, de sok!« Am ennek a »sok«-nak igen nagy része nem a szótárba való!

Ezek után a Vexir-Spiel szerzője a Ny. Sz. *Szómutatóját* gyomrozza meg. A legkevésbbé sem lévén érdekelt más egyéb, mint az igazság iránt, nincs semmi ok, hogy ne helyeseljem, ami az igazsággal megegyezik. Bizony érezhető hiány volt mindig (ezt nem Ballagi fődözte fel), hogy a Ny. Sz. szövege és Szómutatója közt nincs meg mindig az egyezés. Hiba, hogy a Szómutatóból kimaradt több szó, amely a szövegben megvan; az sem helyes, hogy viszont a mutatóban van néhány szó, amely a szövegből teljesen hiányzik. Ballagi azonban itt sem állhatja meg, hogy az említett hiányoknak felsorolása után a *zs* betű

* Ipsissima verba!

mellé oda ne tegye a »*stb. stb.*« sokat jelentő alakját. Az avatatlankor előtt ez azt jelenti, hogy »képzeld el, kegyes olvasó, még óriási mennyiségű adatot!« Viszont az avatott embernek meg a »*stb.*« gömbölyű termete azt példázza, hogy a *hiányosnak jelzett adatok csekély mennyiségével a Vexir-Spiel szerzője* nincs megelégedve. Nem elég sok!

Nem nagy baj, hogy a Szómutató *abc* rendje itt-ott pontatlan, de igaz; még kisebb baj, hogy egyes szócsoportokban a helyesírás olykor elütő (pl. *fehér* — *fejér*, *setét* — *sötét*, *szőlő* — *szölő*, *veres* — *vörös*), erre a Bevezetésben a szerkesztők maguk is céloznak; de nagyobb baj már az a következetlenség a Vexir-Spiel szerzőjétől, hogy bár helyesli Sándor István és Kresznerics Ferenc szótári anyagának a felhasználását a szövegben, mégis helytelennek tartja az ebből vett szavak beiktatását a Szómutatóba. Ha ott helyén van, itt is meg kell lennie, hisz a Vexir-Spiel végén azt a követelést olvassuk a Szómutatóról, hogy ez még a máshova vetődött szavakat is mutassa meg az *abc* rend során (66. l.).

A Ballagi könyvének következő része a »*Nyelvújítás és orthológia*« címet viseli. Mielőtt a szerzőnek a neologia és orthologia lényegére vonatkozó elméletéhez hozzászólnék, ismét megadom neki a maga igazát. Joggal helyteleníti, hogy a Ny. Sz. szerkesztői bevettek a szótárba több nyelvújításbeli szót, még olyanokat is, amelyekről a Bevezetésben előre kijelentik, hogy nekik nem fognak helyet juttatni. És mégis helyet adtak ezek közül néhánynak. Az Utasítások is azt írták elő, hogy a Ny. Sz. anyaga csak a »nyelvújítás elejéig« terjedjen. De ha Ballagi a szerkesztőknek ezzel az utasítással ellenkező eljárását helyteleníti, mivel a Ny. Sz.-ban *néhány* nyelvújításbeli szó is ott szerepel, miért hánynak akkor a szemükre később (81—90. l.), hogy *Ádám* Sprachkunjából (megj. 1763-ban) kihagyták a minden kétséget kizáró nyelvújításbeli szavakat? Avagy talán az is következetesség, hogy amit az egyik lapon (80.) helytelennek tartok, azt már a következő lapokon (87—90) helyesnek ítélem? De hát értjük az eljárás módját! Ballaginak nem az volt a célja, hogy a hibát megállapítsa, hanem annak a feltüntetése, hogy a szerkesztők a hibát lelkiismeretlenségből, gonoszságból követték el! Csakhogy ezt — bár a hiba elkövetését elismerjük — a Ballagi elfogulatlanságának lehetetlen elhinnünk!

Hogy Ballagi hogyan kezeli még az igazságot is, erre nézve

érdekes a következő eset. A Ny. Sz. szerkesztői a Bevezetésben megjelölnék Kresznericstől több olyan szót, amelyeket a szótárba valónak nem tartottak, mert a nyelvújítás alkotásainak hitték. Ballagi szerint »ezek a következők: béka, cím, láz, rom« (79. l.). A matematika örök törvénye szerint ez összesen: 4. Nézem a Bevezetést, és ott a Kresznericstől vett s a szótárból kihagyandónak ítélt szavak száma: 25 db. A Ny. Sz. Bevezetésében sok rettentő dolog lehet, de a 4 még ott sem lehet 25! Aki azonban így kezeli az igazságot, annak kötve hiszünk aztán még akkor is, mikor igazat szól, mindaddig, míg az igazságról saját szemekkel meg nem győződünk.

Rá kell még itt mutatnom röviden arra a helytelen fel-fogásra, amelyben a *nyelvújítás* (neológia) és a *nyelvhelyesség* (orthológia) mivoltát illetőleg Ballagi leledzik. Azt állítja (71. l.), hogy a *neológia* a nyelvben a formát csak mellékesnek tekinti, benne tehát *nem a nyelv*, hanem a *szemléleti tartalom* jelenik meg főcél gyanánt. Viszont az *orthológia* a nyelvben a formát tekinti fődolognak s a formában foglalt tartalomra mit sem ad. Minden valamire való nyelvészkedő ember (ha nem is *szakhang-műves*!) jól tudja, hogy az orthológia a nyelvnek mind *szemléleti tartalmát*, mind a *kifejezésforma történeti fejlődését* nagyon fontosnak s egyenlő értékű tényezőknak tekinti. Ellenben a neológia — úgy, ahogy a mi nyelvünk történetében a XVIII. század végén s a XIX. első felében jelentkezett — csak a nyelv szemléleti tartalmát veszi figyelembe, míg a kifejezésforma *törvényszerű történeti fejlődésére rá se hederít*. Sőt igen-igen gyakran a neológia még a szemléleti tartalmat is mellőzi s a nyelv életében esetleges körülményeket állít fel törvényül. Így Ballagi is, a nyelvújító, nem a *szemléleti tartalom* szempontjából veti el a *pénztáros-t*, hanem azért, mivel ezzel is ki akarja fejezni Szarvas iránt való végtelen ellenszenvét. Az egész neológia meg nyilván azért lett szerelmes a *titoknok*-ba, mert ez a régi *titkos*-nál (pedig a *császár titkosa* már a Debr.-c.-ben megvan) sokkal szebben hangzik, főképp ragozás közben: *titoknokoknak*!

Ezek előrebocsátása után magától érthetőnek találjuk, hogy Ballagi a nyelvnek természetes történeti fejlődését tökéletesen egynek tartja a neológiával (72—75. l.). Neki az *ellenbástya* (Faluditól) *jégghamv* (Amadétól), *tár, kötet, biztos, padolat* (Gvadányitól) egészen egyenrangú és egynemű nyelvi jelenség a Calepinus-féle *agolka* (ekloga) és *purgoma* (epigramma) s a Geleji-féle *porocskánicska*

(atom), az Adámi-féle *bám* (ausser sich gesetzt), *dögöny* (dögönyöz-ből), *kesznő* (keszkenő), *ösztök* (ösztoke) és más efféle szépen metélt szavakkal. Nem tudom, ez a felfogás a neológiaának Ballagi Mórictól »örökéletre hivatott meghatározása«-ból folyik-e (74. l.), de annyit bátran merek állítani, hogy senki sem léphetne elő vele nagy Magyarország középiskoláiban az érettségi vizsgálaton a *bukás kockázata nélkül!* Ezekután az ilyen olimpusi kijelentésen sem csodálkozhatunk: a neológia »ép úgy (eben so!) jegyzi (ir-ónnal!) az emberi szellem előhaladását, mint (wie!) az orthológia az emberi szellem összezsugorodását és hanyatlását. Ezért volt az egyiknek igaz kifejezője Ballagi Mór, s azért fejezte ki ezt a másikat őszintén Szarvas és adlatusa« (74. l.). Ballagi Móric tehát az emberi szellem haladásának a megtestesítője, Szarvas Gábor ellenben az emberi szellem összezsugorodásának és hanyatlásának a kifejezője. Ezt a kijelentést nem nehéz volna kellő értékére leszállítani. De nem teszem. A tudományos érdek nem követeli s a jelen alkalommal a jóízlés is tiltja, hogy mikor egy megholt ember emlékét védem, ugyanakkor egy másik megholtnak érdekeit megtépázzam. Az azonban bizonyos, hogy az ilyen össze hasonlításra járó felmagasztalás sokkal többet árt Ballagi Móric nyelvészeti babérjainak, mint Szarvas Gábor egykori kritikái.

Ballagi könyvének utolsó és legterjedelmesebb része »A források feldolgozása«-ról szól. Ez volt neki a leghálásabb tere, amelyet a maga céljának (azaz bosszúja kielégítésének) megfelelően alaposan ki is aknázott.

Mielőtt a könyv ezen részéről tájékoztatást nyujtanék, előbb néhány megszívlelendő megjegyzést kell előrebecsátanom.

1. A Ny. Sz. szerkesztői a Bevezetésben maguk is nyíltan bevallották, hogy szótáruk főképp a teljesség szempontjából fogytékos.

2. A szótár még úgyszólván meg sem jelent, és a Nyelvőr máris megkezdte a Ny. Sz. hiányaira vonatkozó adatok közlését és mindenkit buzdított, hogy az ilyen hiányok pótlását a szerkesztők a legnagyobb készséggel közlik és köszönettel veszik.

Ez az ő szerkesztői eljárásuk jóhiszeműségét egészen kétségtelenné teszi.

3. Az Akadémia, midőn a Ny. Sz. kiadását elhatározta, az anyaggyűjtésre záros határidőt nem állapított meg, hanem csak elrendelte. És mégis csakhamar, néhány év lefolytával, az anyaggyűjtést már befejezettnek nyilvánította, holott még a laikus is

tudhatja, hogy ilyen szótárnak az elkészítésére nem másfél évtized, de még félszázad is alig lehetne sok.

*A Ny. Sz. hiányaiért tehát a szerkesztők ugyan felelősek, de a hiányoknak főfő oka első sorban a milliókkal rendelkező Akadémia szűkmarkúságában keresendő.**

Áttérve már most Ballagi könyvének ezen részére, igazat kell neki adnunk, amennyiben a Ny. Sz. a teljesség szempontjából valóban fogyatékos. De viszont Ballaginak minden elfogultsága mellett is meg kell engednie, hogy ez a szakférfiak körében már régóta vitatott dolog; az ő művéből pedig az tűnik ki, mintha ezt csak az ő jelenlegi fölfedezése óta tudná az egész tudományos világ. Ez az igazságnak nem felel meg.

No de azért a Ny. Sz. hiányai csak mégis megvannak. És a hiányok a Ballagi könyve szerint nyilvánulnak

1. abban, hogy a feldolgozott művekből több szó egészen kimaradt;

2. abban, hogy egyes szavakra például a szerkesztők későbbi adatokat közölnek, holott Ballagi kimutatása szerint éppen a feldolgozott művekben sokkal korábbi adatok is vannak.

Mind a két pontban igazat adunk Ballaginak. Hogy azonban így közölt adataiból melyek valók a szótárba s melyek nem, ennek eldöntésére szoroska hely az itteni. Ezt bizonyára majd megteszik az illetékes helyen. Itt csak két megjegyzésünk van. Az első a 2. pont alatti hiányokat illeti, amennyiben ezek

* Téved a cikkíró. A mi milliókkal rendelkező Akadémiánk aránylag szegény. Vagyonának jó része palotájában fekvő holt tőke, nem éppen fényes jövedelmét. pedig mind hasznos és szükséges művelődési célokra fordítja. A Ny. Sz. hiányainak okát inkább az Akadémia eszközeinek elégtelenségében s mégis nagyot alkotni akarásában kell keresnünk, de legfőképpen tán idevágó irodalmunk szegénységében. Szótárirodalmunk virágzásának tetőpontján majd olyan mértékkel mérhetünk, mint aminővel Ballagi most szeretne mérni. De akkor Szarvas és Simonyi is más munkát végeznének.

A szerk.

Az Orsz. Középisk. Tanáregy. Közlöny érdemes szerkesztőjének e megjegyzésére a megfelelő helyen nem válaszolhattam; itt teszem tehát meg rá észrevételemet. Elismerem, hogy az Akadémia »jövedelmét mind hasznos és szükséges művelődési célokra fordítja«. Az ellenkezőt sohasem állítottam s e cikkben sem állítom. Az Akadémia vagyoni ügyeiben jártas nem lévén, megengedem azt is, hogy »Akadémiánk aránylag szegény«. De ha így áll a dolog, akkor a Nyelvtört. Szótár anyagának összegyűjtésére az Akadémiának még több időt kellett volna engednie, mert hosszabb idő alatt kevés pénzzel is sokat, sőt nagyot lehet művelni.

Bartha J.

közül azok, amelyek közt csekély időbeli távolság van, alig vehető hiba számba. Ha tehát a Ny. Sz. pl. a XVI. század elejéről közöl valamely szót, Ballagi pedig ugyanezt már a XV. század végéről ismeri, ez ugyan kevés súllyal esik a latba. Pedig Ballagi könyvében ilyen adat igen sok van!

Súlyosabban esik ennél a Ballagi rovására azon szavak közlése, amelyek az Utasítások harmadik pontja értelmében a szótárba nem valók, t. i. a közönségesen ismert képzések, az igék névi alakjai és a mondatbeli viszonyt jelölő kifejezések (ez utóbbiakról az Utasítás nem is szól). Pedig Ballagi könyvében az ilyenek már nemcsak nagy, hanem igen-igen nagy számmal találhatók. Igen, veti ellen Ballagi, de e szótárba nem való limlom jó része ott van a Ny. Sz.-ban is! Hát hiszen jól van; ha közölték, egyaránt hiba az ott is, de Ballagi könyvében is! Hiszen a helyes logika azt követelné, hogy Ballagi ezeket az oda nem való adatokat mint kivetendőket jelölje meg, s ne azt mutogassa, hogy ezek néhány évvel már előbből ismeretesek. De ő nemcsak ezt teszi, hanem annak elismerése mellett, hogy ezek szótárba nem valók, a számukat még szaporítja s ezzel a saját elismerése szerint is hibás adatoknak még nagyobb számmal való beiktatását szinte követeli. Biz ezt a legnagyobb elnézéssel sem lehet következetességnak, sem tárgyilagos eljárásnak neveznünk.

Ugyanilyen jellemző Ballaginak amaz eljárása is, hogyha a Ny. Sz. szerkesztői többet tesznek meg, mint amennyit az Utasítás megkövetel, pl. mikor az összetett szavakat elő- és utótagjuk szerint vezérszókul beiktatják (Utas. 9. p.), — ezt élesen kihegyezve, rögtön kész a helytelenítéssel és a lelkiismeretlenség vádjával; de ha a szerkesztők ugyanazon vagy hasonló esetekben az Utasítások szerint járnak el, — ekkor is azonnal kijut nekik Ballagi részéről az ütlegekből. Neki tehát az Utasítás is ha tetszik, vemhes, ha nem tetszik, nem vemhes. Az idevágó adatok csakúgy hemzsegnek könyvének egyes lapjain. Evégből nem röstelli bizonyos állatoknak még az excrementumait is felkutatni, s az efféle bizonyítékokban több helyen is (28., 61. és 368. l.) csakúgy dúskál. Ezt azonban mi sem egy akadémikus izléséhez illőnek, sem pedig helyes bizonyításnak nem tartjuk. Aki másokat a legcsekélyebbnek látszó következetlenségért rögtön kész halálra ítélni, legyen legalább maga következetes.

Az illetén eljárást feltüntető vagy semmitmondó adatoknak egész hosszú sorát lehetne még felsorolnunk, ha a könyv ezen

részének kimerítő birálata volna a célunk. Elégnek tartom azonban, ha e lapok olvasói előtt csak kijelentem, hogy az imént jelzettekhez hasonló jelentéktelen adatok igen nagy számmal vannak. Végezetül a könyv e részére vonatkozólag azt jegyzem meg, hogyha belőle *a)* az egészen *helytelen*, *b)* a szótárba nem való *fölösleges*, *c)* a személyes vonatkozásra valló (a Ny. Sz.-ból vett) adatokat kihagyjuk, s ha *d)* végre azt a hosszú lére eresztett szöveget is mellőzzük, amellyel a közölt adatok halmaza minden lapon végig le van öntve: akkor a könyvnek most 22 ívre terjedő része bizony csak néhány ívecskére zsugorodik össze. A Ny. Sz.-nak ott feltüntetett hiányossága még mindig tekintélyes összeg marad ugyan, de Ballagi adatainak a laikus előtt imponáló s első pillanatra a szakembert is meglepő tömege így kellő értékére fog leszállani.

Bemutattuk e nagy zajjal megjelent könyvet. Nem mint a Nyelvőr káplárja,* hanem mint a tudományos igazság egyik szerény közkatonája nyugodt lelkiismerettel állíthatom, hogy e könyv megjelenése a tudománynak nem nagy hasznával fog járni. Szerzőjének tévedéseire nyugodt tárgyilagossággal rámutattunk, de igazát is elismertük, ahol ez az ő bosszús indulata hevének füstjéből kibontakozhatott. Azonban a munka létrejöttének oka a személyes bosszú vágya lévén, szerzője még az igazságot sem tudta *igazán* feltárni, indulatának heve pedig oly igaztalan állításokra ragadta, amelyeknek erélyes visszautasítását a Szarvas Gábor tisztes emléke nevében kötelességünknek tartottuk.

Budapest.

BARTHA JÓZSEF.

(Tanáregy. Közlöny 1904. IV. 10. és 17.)

* Ballagi Simonyinak adott válaszában *káplár-csapatnak* tisztelet a Nyelvőr dolgozótársait. Nem is épen megvetendő dolog káplárkodni ott, ahol olyan férfiak vezérkedtek, mint Arany, Budenz, Hunfalvy, Volf és mások, s ahol Ballagi Aladár is beállott annak idején közlegénynek.

A NYELVTÖRTÉNETI SZÓTÁR ÜGYE.

Ballagi Aladár nagy föltűnést keltő könyvet írt a Nyelvtörténeti Szótár ellen, amelyben e nagy s nevezetes mű hibáit s fogyatkozásait óriási bőbeszédűséggel boncolja s bírálja. Nincs is tudományos munka hibák nélkül, sőt olyan sincs, amely idővel el ne avulna; azt meg, hogy a Nyelvtörténeti Szótárban is sok a hiba, már régen tudjuk, sőt maga a Nyelvőr is rég vallja s amennyire tőle telik, folyton javítgatja. Nem valami új fölfedezés okozta tehát, hogy Ballagi könyve oly nagy föltűnést keltett, hanem szokatlanul kemény hangja, olyan hang, amelyet csupán a jó ízlés szempontjából is vissza kellene utasítanunk. Sőt nem is olvashatjuk másképp, mint felháborodással, hogy Szarvas Gábor s Simonyi Zsigmond nem egyéb, mint »erkölcstelen, hazug, lelkiismeretlen, tudatlan üzérek.« (L. Ballagi 42, 80, 54, 29, 66. lapot.) Elszorulna a szívünk, ha igazak volnának e vádak, a magyar tudomány ily siralmas állapotján; ha igaz volna, hogy az egyik, akinek szobrot emeltünk s hogy a másik, aki nyelvtudományunk vezérlő tudósa, hogy ők tisztára gonosz emberek volnának.

De annyira képtelenségek e vádak, — pedig Ballagi unos-untig ismétli őket — hogy kacagássá válik pillanatnyi megdöbbenésünk.

Ezzel nem is foglalkozunk tehát többet. Csak azt jegyezzük meg, hogy nem válik díszére Ballaginak ez a kifakadása, se becsületére a M. T. Akadémiának, amely könyvét kiadta. Minthogy ezzel maga alatt vágja a fát, ha igaza van Ballaginak. Vagy nincs igaza Ballaginak; hát akkor hogyan jelenhetett meg könyve a M. T. Akadémia védelme alatt? Nehéz bizony erre feleletet kapni.

Ballagi könyve kritika. Tehát azt kellett céljául kitűznie, hogy kijavítja a Nyelvtörténeti Szótár hibáit s pótolja hiányait, szóval kiigazítja tudományos mulasztásait. Nem kérdem

most, hogy Ballagi csakugyan rátermett-e erre a feladatra, bár szívesen elismerem, hogy rendkívüli szorgalommal dolgozott, mondhatnám jobb ügyhöz méltó szorgalommal s hogy széleskörű ismeretekkel rendelkezik. De az bizonyos, annyira hogy a bizonyítása teljesen fölösleges, hogy Ballagi könyvének berendezése, egész mivoltja ellenkezik azzal, hogy az említett célnak megfelelhessen. Bátran merem állítani, hogy ennek a kötetnek pozitív tudományos értéke nincsen.

Mint kritikus azzal is beérheti vala Ballagi, hogy rámutat a Nyelvt. Szótár hibáira s az ügy érdekében módot ajánl a javításukra. Így tett Szily Kálmán 1892-ben, a Bud. Szemle 72. kötetében. Világos, hogy ezért nem kell egy 448-lapos kötetet írni, s még kevésbbé öt-nyolc ilyen, amilyennel bennünket Ballagi fenyeget. De Ballagi nem is kritikát írt, hanem pamfletet (magyarul: förmedvényt) s eszerint ezt a kritikai feladatát sem teljesítette.

Nincs hát valóban semmi haszna, nincs semmi célja fáradságos munkájának.

Szorosan összefügg továbbá a hibás módszer kritikai javításával az is, hogy vizsgáljuk meg a tévedések okait s körülményeit, mert különben félő, hogy ismét a régi hibába eshetünk. Eerre pedig kiválóan alkalmas lehetett volna Ballagi, mint jeles történetíró. Hiszen kutatja is a tévedések kútforrásait, de beéri pusztá mocskolódó gyanúsításokkal. Ez tán mégse a helyes történetkutató módszer: az eseményeket csupán csak egy szempontból vizsgálni s bírálni. Hiszen az okok is, valamint az okozatok nagyon is összetettek s kombináltak. Óhajtjuk is, hogy történeti kutatásaiban ne alkalmazza Ballagi ezt a módszert, amelyet ezen munkájában annyira megszeretett.

Ha igazi, elfogulatlan történetíró szemével nézi Ballagi a Nyelvt. Szótár keletkezése történetét s ilyen szempontból bírálja, akkor okvetetlenül be kell vallania, hogy a mű fogyatkozásai különböző forrásból erednek. Első forrásuk általános s a mi tudományos viszonyainkban keresendő. Mindnyájan tudjuk s bizonyára Ballagi is, hogy tudományos munkára kevés, hihetetlenül kevés a megbízható emberünk; hogy nincs hozzávaló pénzünk (pedig ha már dolgoznának is ingyen a tudósok, amint Ballagi kívánja, ingyen a munkákat még se lehetne kiadni); hogy majdnem mindenütt, a tudomány mindegyik ágában hiányoznak a szükséges előmunkálatok. Viszont nem is várhatunk addig, míg ez minden meglesz. Mert

hát minden napnak szüksége van a maga kenyérére. Meddig várhatnánk az összefoglaló magyar történettel, ha addig akarnánk, vagy lehetne várnunk, amíg csak okmányaink tudományosan kiadatnának. Mert azt mondják a szakemberek, hogy a mostani kiadások nagyon rosszak. Mindamellet hálával fogjuk mindétig emlegetni Horváth Mihály és Szilágyi Sándor nevét.

Aztán meg a kevés tudós között is visszavonás dül. Példárá nemcsak Ballagi Aladár, hanem mások is. Ha nincs is visszavonás, legalább hiányzik a kölcsönös támogatás. Példárá ismét Ballagi Aladár, de nem csak ő, hanem történetíró társai valamennyien, mert egy se segített a Nyelvt. Szótárnál, se az anyaggyűjtésben, se a szerkesztésben. Pedig azt hiszem, hogy kötelességük lett volna. Persze, hogy még inkább kötelességük lett volna a nyelvészeknek s az irodalomtörténet kutatóinak. De fájdalom, nem álltak be a sorba se Hunfalvy Pál, se Gyulai Pál; se Ballagi Mór vagy Joannovics György, Thewrewk Emil, Imre Sándor, Lehr Albert, se Szilády Áron, Greguss Ágost, Beöthy Zsolt stb. stb. A nagy nevek majdnem mind hiányoznak a gyűjtők sorából. Így maradt aztán az Úr öröke hivatlanok kezére, szegény filozopter diákokra. Ezért bizony ne káromolja őket senki, se más, se Ballagi. Valamint én se vádolom a távollétükkel tündöklő nagy embereinket azért, hogy nem vették ki részüket a nagy nemzeti munkából. Nem vádolom őket, mert tudom, hogy tájékozatlanságból történt a mulasztásuk, mivel nagyon is könnyűnek gondolták a gyűjtés munkájátát.

Ballagi is tudja s mindenki tudja, hogy sehol a világon, legfejlettebb tudományos állapotok közepett sem teremnek meg egyszeribe hibátlanul a nagy összefoglaló tudományos munkák. Mindamellet azt követeli Ballagi, ezt követelik társai is, hogy nálunk egyszerre szülessék meg a feddhetetlen tudomány. Vajjon eljutottak már ennyire a magyar történeti tudományokban? a Magyar Tudományos Akadémia II. osztályában?

Ha Ballagi s társai nem tudnák, hát jellemző ellentét gyanánt röviden elmondom, miképp készül Németországban a most megjelenő Thesaurus linguae Latinae. Kiadására egyesültek az összes német akadémiák s tudományos társulatok (die Akademien u. Gesellschaften der Wissenschaften deutscher Zunge). Wölfflin müncheni professzor, a vállalat lelke s megindítója egy külön folyóiratot indított meg már 1887-ben ily címen: »Archiv für lateinische Lexikographie u. Grammatik mit Einschluss des älteren

Mittellateins, als Vorarbeit zu einem Thesaurus linguae Latinae«. Az anyaggyűjtést a következő módon végezték az ú. n. direktorium, Bücheler, Leo, Wölfflin híres tudósok vezetése mellett.

Ámbár a latin írókból töménytelen sok a jelesnél-jelesebb kiadás, mindamellett valamennyit még egyszer átvizsgálta egy-egy specialista szaktudós, s ilyen van elég Németországban — hogy a szöveg teljesen hibátlan legyen, sőt a könyvek margóján alkalmas kritikai jegyzetekkel is ellátta. Ekkor aztán külön minden íróhoz külön szótárt készítettek, olyformán, hogy a szövegből annyi autografikus cédulát csináltattak, ahány szó van benne. Jól megértsük: minden szónak van egy külön cédulája 10—14 soros szöveggel. Így dolgozták fel az összes nyelvi anyagot egész a Kr. u. II. század közepéig; csak néhány maradt ki e feldolgozásból, ú. m. Cicero beszédei s filozófiai munkái, Caesar s Tacitus, mert ezekhez már vannak megbízható speciális szótárak.

A későbbi írókat s nyelvanyagot egész a VII. századig Kr. u. már nem dolgozták fel ily részletesen, hanem csak kicéduláztatták belőlük az érdekesebb s fontosabb adatokat; csak-hogy erre a feladatra Németország legkiválóbb szakférfiai vállalkoztak. A gyűjtés 1894—1899-ig tartott. A cédulák elhelyezése számára, amelyek száma ötödfélmillióra rúg, a müncheni akadémia külön négy nagy termet adott. A szerkesztés vezetésére megalakult még az említett direktorium mellett az úgynevezett Thesaurus-Kommission, amelybe a résztvevő öt akadémia egy-egy tagot választ. A szerkesztés végrehajtására magára, amelyre 15 év van szánva, állandó tagokat rendeltek ki, vezetőjük dr. F. Vollmer, Generaldirektor des Thesaurus; van külön titkára, Hey dr. s hat asszisztense. Ezek pedig mind begyakorolt szakemberek, némelyike jeles tudós. (Adataim 1899-ről valók, lehet hogy azóta változások is történtek.) Még ezeken kívül is vannak külön alkalmoszerű dolgozótársak; így például a szók etimológiáját külön szerkesztik Thurneysen és Schulze professzorok.

Ilyen készüléttel csinálnak latin szótárt, ahol pedig végtelen sok a pontosnál pontosabb előmunkálat, rengeteg a sok kicsi és nagy teljes vagy speciális szótár. S mindamellett bizonyára marad benne sok hiba s hiányosság. De az is bizonyos, hogy ilyen gondos előrelátással s előkészülettel még soha szótárt nem szerkesztettek. Mindamellett írtak már elég sok s eléggé jeles szótárakat. Mert minden nemzedéknek szüksége volt reá s mindegyik megcsinálta magának a maga tudása s ereje szerint.

Most már, tudva azt, hogy miképp készült a Nyelvt. Szótár, nincs, nem lehet elfogulatlan ember, aki legalább is nagyon igazságtalannak ne tartaná Ballagi bírálatát.

A részletekben pedig nemcsak hogy igazságtalan, de irányzatos is és telve van ferdítésekkel.

Ime néhány példa. Könyvének egyik fejezetét Ballagi »A hontalanok« címmel díszíti. Itt olyan szótakat sorol el, amelyek a Nyelvt. Szótár szövegében itt-ott megvannak ugyan, de külön mutató szóként nem szerepelnek s külön cikkelyekben nincsenek feldolgozva. Ebből persze erős vádat kovácsol Ballagi a szerkesztők ellen. Lehetetlenséget követel tőlük; azt ugyanis, hogy a begyűlt cédulákból írtak volna ki külön-külön cédulára minden szót, amely a szövegben előfordul. Így szól: »A szerkesztőknek, kik egy egész irodával (!) rendelkeznek, kötelességük lett volna a tényleg begyűlt anyagban előforduló szótakat kiírni s a maguk helyére beosztani«. Ezt csak úgy érthetjük, hogy például ezt a mondatot: »De a mellyike nyert, illy már fennyen füttyült, sampányer burgunder butellák között ült« (Gvad: RP.) — a szerkesztők írták volna le tizenkétszer. Lehet azonban, hogy Ballagi úgy érti, hogy csak annyiszor lett volna kötelességük leírni, ahány szavuk különben hiányzott a begyűlt anyagból. Ezt például csak egyszer, mert ő is arra nézve említi, hogy a butella szó kimaradt a mutató szók közül. Ez azonban csak akkor lehetséges, ha már különben kész az egész szótár. S szükséges hozzá, hogy valaki a fejében tartsa az összes szótakat, amelyeket olvasott s feldolgozott. Különben lehetetlen az ellenőrzés.

De azt is könnyen átlátja mindenki, hogy erre az utóbbira még nem született ember, aki képes volna rá. Marad tehát csak az első mód, amelyet az imént említettem. Már pedig ez is éppoly lehetetlen feladat.

S erre mondja Ballagi, hogy ez a szerkesztőknek a »leg-
elemibb kötelességük« lett volna.

Már pedig minden igaz embernek tudnia kell s tudja is, hogy a szerkesztők a cédulákból külön fejezetnek csak annyit dolgozhattak fel, amennyi mutatószót kaptak s amennyit utóbb maguk gyűjtöttek. Ezt a kötelességüket pedig túlon-túl bőven teljesítették, amint azt kiki a bevezetés VI. s következő lapjain elolvashatja. Világos, hogy e »hontalanokért« is a mulasztás nem a szerkesztőket, hanem a gyűjtés hibás módszerét terheli.

Érdemes továbbá megfigyelni a módját, miképp figurázza ki

Ballagi ezeket a hontalanokat. »Belocsol a »rózsavíz«, bepúderoz az »úrfiság«; saját gyártmányú borpoharuk (helyesen bőrpohár) »zörög«; még furcsább a butella, mely »füttyül«; ha a baba csak »zsinór«, akkor a régi nyelvben közönséges bolhapohár, mi lehetne egyéb, mint »sajnszolgáló«? stb. (48. kv. l.) Jó vagy rossz a tréfa, az mindegy, de kétségtelen, hogy az olvasó félrevezetésére való. Mert, aki csak Ballagi könyvét olvassa s nem nézi a Nyelvtörténeti Szótárt, pedig azt hiszem, hogy olvasóinak fölösen nagyobbik része még színét se látta a legyalázott munkának, az ilyen olvasónak azt kell gondolnia, hogy a Nyelvtörténeti Szótár a butellát a füttyül szóval értelmezi, a babát a zsinór szóval, a bolhapohár szót a sajnszolgálóval. Arra nem gondol, amire Ballagi, hogy a nevezett szótárban csak az idézett mutatószók szövegében találja meg, vagyis hogy mint külön cikkek hiányzanak. Mert Ballagi úgy érti a fenti tréfáját, hogy a baba szót keresd sub zsinór, mert ott ez a mondat van: »Apró játszó babák, melyeket sinórok által rángatván játszódtatnak, alakok.«

S támad országszerte nagy kacagás és gúnyos hahota, s Ballagi elérte a célját. De hogy mit szenved vele a »morál«, melyre Ballagi annyiszor hivatkozik, hogy mit szenved a tudomány s irodalom az irigykedő avatatlanok ezen kacagásából, azzal már Ballagi nem törődik!

Nem is szólok arról, hogy íme a *baba* külön is megvan a Nyelvt. Szótárban (I. 152. l.), sőt a Szómutatóban is. Ilyen tévedés továbbá a következő: »Így jut a *csillány-gyoles* egyedül a »papiros« alá«; pedig megvan sub csalány is (Ny. Sz. I. 377.), ahol megtalálható a csillány is, mint alakváltozat, amely megvan még a Szómutatóban is. A csillány-gyolesot tehát itt mindenki meglelheti s bizonyára meg is leli.

A *bojtosfa* »híntező«, azt mondja Ballagi, ami azt jelenti, hogy csak sub híntező található. Pedig ott van a bojtos szó fejezetében (Ny. Sz. I. 264.) még pedig mint világos jelző: »Több efféle bojtos és bokros fákból is csinálhatni eleven sövént.« Tehát nem összetétel s nincs mit keresnie a fa rovatában.

A *báránycsecsfü* »fülfü« — mondja gúnyosan Ballagi. A Nyelvt. Szótárban ezt olvasom: Báránysöts vagy »fülfü« (Com. Jan. 25. Cseh: Orv. k. 22. PP.: Pax C. 4. l. sub fülfü I. 1021.), de ugyanott sub báránycsecs I. 396. az előbbi idézetet is, meg ezt: »Minden esztendőnként kihálnak (a füvek) a bárány tsötsön vagy fül-fün kívül (Com. Jan. 25.)« Tehát a szót bárki köny-

nyen megtalálhatja. Csak azt lehetne hibáztatni, hogy a szó nincs meg a fő rovatában is. Ezért meg könnyen megbocsátunk.

Bokálpohár a »tok«-nál, mondja Ballagi. De megvan bokál s magyarázata is. A hiba hiba, kétségtelenül; de még nem ütik ilyenekért agyon az embereket.

De miért mondja pl. Ballagi, hogy a birka kimaradt, mikor megvan?* (Ny. Sz. I. 240 l., bár késő korból idézve.) Miért mondja ezt: »nem tudjuk, melyik a cifrább, az-e, hogy angyalbőr (charta versicolor) a szerkesztők szerint a. m. nadrág (ezért már kikaptak Szilytól, úgy tudom), vagy pedig hogy angyalbőr nincs se az A, se a B betűben, hanem csak *tarka* alatt? Mikor pedig megvan (Ny. Sz. I. 312.) a bőr rovatában, tehát épp a B betűben, sőt a Szómutatóban is.

Ennyi a hibás s részben legalább is irányzatos helyreigazítás ebben a keményen ítélő könyvben, amelyet a birka kivételével (mert ezt a 27. lapról vettem) összesen alig 24 sorból betűztem ki a 48—49. lapokon. Ki tudja, mennyi hasonlót találhatni még; én többet ennél ebből a fejezetből nem vizsgáltam át.

Ballagi nagyra van az ő tárgyi ismeretével. Nem mondom, hogy nincs joga hozzá; bár támogatna vele bennünket nyelvészeket, persze szelídebb módon. Mindamellett, mint mondom, felületes áttekintésre is találtam már ebben is tévedést. Mert azt mondja ismét a rendes gúnyolódással: »az arany kalács (palaca) — »terem« (értsd, hogy terem alatt keresd a Nyelvt. Szótárban; de én nem találtam meg sem a főnév, sem az ige alatt), »pedig, folytatja Ballagi, az arany-kalács épp úgy nem terem, mint a fonatos-kalács«. (48. l.) Én megvallom, nem tudtam, mi az az arany-kalács. Megnézem hát PP.-t sub palaca, palacra (erre Ballagi vezetett rá), s ezt olvasom: »termés-arany, arany-kalács«, hát azt

* Mikor már ez a cikk megjelent, akkor sült ki, hogy Ballagi *birka*-tagadásában minő cselvetés, minő *reservatio mentalis*, minő *fallacia* volt. Ő ugyanis most — »A magyar nyelv barátaihoz« címzett füzetében — 1. azt állítja, hogy a *birkára* a NySz.-ban csak egyetlenegy adat van (ez se igaz, mert van még két adat, pedig igen érdekes, mert a *birke* és *berke* hangváltozat van bennük, azonfölül még két adat *birkás* és *birkés* származék-alakkal) — 2. azt mondja, hogy az az állítólagos »egyetlen« adat magában a forrásban, Rákóczi György levelezésében, nem *birka*, hanem *bika*. — Néhány tudatlan és lelkiismeretlen ujságíró, ahelyett hogy ezt az álnokságot leleplezte volna s mint a tudományos becsülettel összeférhetetlent megbélyegezte volna, nekünk esett és minket iparkodott nevetségessé tenni durvasággal és betyársággal spékelt cikkeken.

kell gondolnom, hogy mégis csak terem az arany-kalács.* Ugyanezt a szót Klotz a latin szótárban így magyarázza: »ein hispanisches Wort: Goldklumpen. Plin. 33, 4.« Valamelyikünk téved tehát. Én vagy Ballagi. Ez ugyan nem fontos s jelentéktelen dolog, csak azt bizonyítja, — s állhat esetleg Ballagira is, — hogy tévedni emberi dolog!

Ballagi fürkészve kutatja a bűnhalmazatot a Nyelvt. Szótár ellen s azért a rókának kétszer is le szokta a bőrét húzni. Látjuk, hogy a »hontalanokért« azért szidja a szerkesztőket, mert a cédulák szövegében előforduló szavakból nem szerkesztettek külön cikkelyeket. Azonban amiről nincs külön cikkely a szótárban, arról a szóról természetesen nem is lehet szó a szómutatóban sem. Ilyet tehát itt nincs is okunk, se jogunk keresni.

De Ballagi azért nem elégszik meg az egyszeri szidással. Így szokta különben a mérges ember; nem tudja magát eléggé dühéből kitombolni!

Van ugyanis Ballagi könyvében egy fejezet, melynek a címe: »A szómutató«.** Ebben természetesen a szómutatóban található hibákat fogja ostromozni. Felfogásunk szerint tehát az lesz a teendője, hogy erős kifakadásokkal fűszerezve megállapítja, hogy a szómutatóból mely szók maradtak ki, amelyeknek ott kellene lenniök; másodszer meg magában a szómutatóban találkozó rendetlenségeket, ami alig lehet más, mint a betűsor elleni vétség, fogja bámuló szemeink elé feltárni.

Mind a kettőt bőségesen megkapjuk (12 lapon!), de, hogy miként, arra ismét néhány jellemző példát akarok felemlíteni.

Látnunk kell először, hogy mit mond a Nyelvt. Szótár szerkesztősége a szómutatóról (Bevez. XVIII.): »a Szómutató, amely szoros ábécé rendben mindazon szókat magában foglalja, amelyek külön mutatószókul elő nem fordulnak; nevezetesen az alakváltozásokat és mindennemű összetételeket, utalva az illető mutatószóra, amely alatt föllelhetők«.

Nem igen szerencsésen van ez a tétel fogalmazva s valóban könnyen félreértésre vezethet. Mert azt lehetne az első részéből

* A NySz. *termés* alatt idézi: »termés-arany, arany-kalács«. De ha a *k* betű szerkesztésekor a kezemben lett volna ez az adat, tessék elhinni, nem sikkasztottam volna el. S. Zs.

** Meg kell jegyeznem, hogy a szómutató szerkesztésében nekem semmiféle részem nem volt, nem is tulajdonítottam neki semmi fontosságot, — most se tulajdonítok. S. Zs.

gondolni, hogy csakugyan beleveszik a Szómutatóba mindazon szókat, sőt csakis ezeket, amelyeket a szövegből még kiböngészhetnek, de amelyek, mint címszók, nincsenek meg a szótárban.

Így fogta föl ezt Ballagi; pedig egyszerűen átláthatta volna, hogy ez amúgy is tiszta lehetetlenség. De ha tovább olvassuk a bevezetésben s megszívleljük a fölemlített példákat, amelyek a következők: »mevet l. Nevet, négely l. Légely, szimbora l. Cimbora, jargal l. Nyargal« stb.: azonnal megkapjuk a helyes értelmet. Világos hogy azt értették, hogy az összetételeken kívül csak azokat a szókat veszik be a Szómutatóba, amelyek mutatószók mellett mint eltérő alakúak zárójelben vannak a szótár szövegében.

Azt még el is felejtették beleírni, hogy mivel a szótárban a szócsaládosítás rendszerét alkalmazták, a Szómutatóba bele kellett venniök minden szót, amely a rendes betűsortól eltérő helyen található meg. De nem kellett a Szómutatóba felvenni egyetlen-egy olyan szót sem, amely a rendes betűsorban áll s nem összetétel.

Van ilyen elég a Szómutatóban fölöslegül, de ezért nincs okunk gyalázni a szerkesztést, viszont nincs arra se jogunk, hogy minden ilyen fölösleges szónak a beiktatását megköveteljük tőle.

Tervszerűen maradhattak ki tehát a Szómutatóból: anyós, álnokságos, bátorodik, bikcis, bomba, hajahujálgodik, hogy csak néhányat említsek Ballagi kifogásai közül, mert ellenőrizve itt is csak néhány sort vizsgáltam át egy-egy vádpontjából.

Nem mutatószók, hanem csak a szövegből merítvék, tehát nincs helyük a Szómutatóban például ezeknek: babka, csidít, csiszamlik (könnyű megtalálni, mert csuszamlik alatt van), civolás, cserény, fonalg, höbög (bár megvan hebeg s ott, akinek kell, utána nézhet). Ilyenek a »hontalanok« is.

Vannak benne hibák is, de nem valami rémületesek, sem olyanok, hogy a használatát lehetetlenné tegyék. Ilyenek pl.: hiányzik a Szómutatóban derékaljas, de megvan derékalj; hiányzik fűrészlevelű (festőfű), de megvan fűrészlevelű ugyanazon lapról II. 600 idézve; gyöngöröl a Szómutatóban nincs meg, de megvan a helyéről I. 116 idézve göngöröl, s azt sejtem, hogy a szövegbeli *gyöngöröl* sajtóhiba, mert a göngörít, göngölítget után áll, bár a szócsaládosítás révén is idekerülhetett (az idézett helyet nem nézhettem meg). Hiányoznak az ilyen mutatószók is: egybejő, elájít, elillan, felalkot, szóval számos igekötős ige, de azt bizrást

mind kihagyhatták volna a Szómutatóból. A hiba inkább az, hogy sokat belévettek közülök.

Végre vannak sajtóhibák, amelyek könnyen felismerhetők, pl. szilak Szómutató III. 1500.; helyesen II. 1500.; durzad I. 545. h, I. 547.; div (dij) h. diú I. 505. (vö. diú h. diu I. 506.); észvesztés III. 1902. h. III. 1099; hőfoglaló mesterség II. 791. h. II. 794. (egymás melletti oldalon!); zuggódás III. 1291. h. zuggódik (u. o. megvan zwggodas). Csekély fáradságba került volna Ballaginak is, hogy ezeket megtalálja. Sőt méltán csodálkozhatunk rajta, hogy nem találta meg, miután annyira áttanulmányozta a Nyelvt. Szótárt. Mert csak így mondhatja, hogy »beosztanak a Szómutatóba oly szokat, melyek egyáltalában nincsenek meg a szövegben«. De íme megvannak nemcsak a szövegben, hanem mint mutatószók is, vagy ezek alakváltozatai. Összes példái közül csak egy hiányzik valóban: a romladékonyság (bár nem állok jót érte, hogy ez is hiányoznék a Szótár egész szövegéből, s ekkor Ballagi szerint helye volna a Szómutatóban; én csak mint mutatószót nem találok).

Igaz, hogy ezek sajtóhibák. Ámde ezekért is csupán a szerkesztőket szidja bírálónk. Hogy mily joggal, arra ékes példát nyújt a saját könyve, ahol ugyanebben a sajtóhibákat ostromozó részben a következő sajtóhibák diszelegnek: 61. l. 17. sor al. *drámára* helyesen *dámára*; 62. l. 11. s. fel. *előbb* helyesen *hátrább*; 62. l. 15. s. fel. *ellenállás* helyesen *ellentállás*; u. o. 16. s. fel. *ellenzörög* helyesen *ellenezörög*.

Megjegyzem ismételten, hogy én nem pécéztem ki annyira Ballagi könyvét, mint ő a Nyelvt. Szótárt.

Végre vét a pártatlanság s következetesség ellen az a bíráló, aki előbb kárhoztatja, hogy még a szövegbeli szók is hiányzanak a Szómutatóból, nyomban reá (56. kv. l.) viszont azt rója meg, hogy belevesznek olyan szokat, amelyek a Szótárban magyarázat nélkül vannak felsorolva, vagy csupán Sándor Istvánból vagy Kresznericsből idézve. Ezek pedig a Szótárban mind mutatószók. Tehát helyet foglalhatnak a Szómutatóban is. Mert a Szómutató csak útmutató, semmi egyéb. Ez világos. Minél teljesebb, annál tökéletesebb.

De Ballagi ebben valami csalo szándékot szimatol. Hogy miképp s miért, azt én nem tudom megérteni. Csak azt olvasom, hogy azt mondja rá, hogy »az már Abderába való mulatság». (57. l.) S hogy mondhatja továbbá: »Ez tehát valamennyi olybá

veendő, mintha benne sem lenne a Nyelvt. Szótárban» (59. l.)? Mikor épp azért cáromkodik, hogy még a Szómutatóban is benne vannak.

Most már nem is csodálkozom azon, hogy ilyen lelkiállapotban Ballagi a leggyalázóbb vádakkal illeti a Nyelvt. Szótár szerkesztőit.

Még azon se csodálkozom, hogy Széchenyi szellemének ajánlja ezt a dühös epével megírt könyvét, bár Széchenyi mondá: »Az emberek csak úgy, mint a hangyák, fáradhatlan hazafimunkásság, nem pedig fölhevülés és szenvedelmek által emelhetik a hont magasra«.

Mindez, amit itt elmondottunk, csak Ballagi könyve bevezetésének (1—66. l.) a bírálata. S minthogy fájdalom, ennyiből is elég világos igazságtalan részrehajlása, kár is volna a fejtegető részével foglalkoznunk, annyival kevésbé, minthogy úgyis kevés volna belőle a tudományos nyereségünk. Mit is érnének vele, ha sikerülne is még a szerző néhány, sok vagy kevés tévedését kihalásznunk?

Ellenben az avatatlanok kedvéért s azért is, hogy a magyar tudomány megcsorbult becsületét ország-világ előtt helyreállítsuk, sokkal célszerűbb volna kifejtenuk, mi s mennyi sok az értékes anyag a Nyelvt. Szótárban. Meg kellene világítanunk a szerkesztés munkáját, mert hisz ebben nyilatkozik meg a mű lelke; a többi csak rudis indigesta moles. Végre el kellene sorolnunk azt a nagy sok hasznót, melyet nyelvtudományunknak hajtott.* Vannak hibái, az kétségtelen, sőt fölösleges untig emlegetni, annyira természetes. Ám azért ne piszkoljuk egymást, nem kímélve sem holtakat, sem eleveneket. Hanem kezét fogva javítsuk, csináljunk újat, jobbat s szebbet, ha majd itt lesz az ideje. S álljanak a nyelvészek közé nyelvünk érdekében többi tudásaink is, kivált a történettudósok! Szívesen üdvözölnők körünkben Ballagi Aladárt is, ha békés, hasznos munkával támogatni kívánna bennünket.

(Az Ujság 1904. III. 2.)

SZILASI MÓRIC.

* L. Mi hasznát vettük a NySz.-nak? Horger Antal, Radó Antal, Kalmár Elek, Melich János, Molecz Béla, Tóth Béla, Nyr. 1904. 151, 213.

RAKVA, RAKVÁK.

Ballagi Aladár »az Akadémia pénzén kiadott« vaskos bírálatában egy nyomtatott lapnál több tért (346—7) szentel annak a kimutatására, hogy a *rakva* szó (mely az ő valótlan állítása szerint nincs meg a NySzban) milyen gyakran előfordul a nyelvemlékekben. Könyvének olvasója meg se érti, hogy minek is keresi ő éppen a *rakva* szót, s miért nem keresi pl. ezeket az igeneveket is: *járva, élve, kérve, nyomva, törve* stb. De hisz ezt a bíráló jóformán maga se tudja. Ő csak meglátta egy helyen berekesztve ezt a szót: »[Rakva]«, idézet nélkül. Hogy minek van ez ott, hogy csak a rákövetkező *rakvád-on-rakva* bevezetésére és beillesztésére van megemlítve, azt ő nem látja, nem érti. Iszonyuan kínlódik egy sereg semmitmondó idézet összegyűjtésével, annyira, hogy még a mi szótárunk czikkeiből is — az *árultatóság, bátorság, fraska, isteni-féletlenség* czikkekből — összeszed minden idézetet, melyben előfordul a *rakva* igenév.* Ha ezekben a cikkekben kereste, a mikben senki se fogja keresni, hihető-e, hogy éppen a *rak* cikkekben nem kereste a *rak* igenevét, a hol mindenki első sorban fogja keresni? De ő úgy színleli, mintha ott nem kereste volna, azzal áltatja az olvasót, hogy *rakva* a NySz. szerint »a régi magyar nyelvben sohasem fordult elő«, s azzal áltatja magát, hogy az ő olvasói úgyse fognak utánajárni a dolognak. — No de hagyjuk ezeket a csúnya dolgokat!

* Ő azt találja föl olvasóinak, hogy a *rakva* szót a gyűjtők kiírták a NySz. számára Heltaiból és Bornemisza három helyéről, de mi nem a maga helyére, az *r* betűbe osztottuk be, hanem az *árultatás, bátorság* stb. rovatába osztottuk! A *rakva* tehát hontalanná vált. A »hontalan« szókkal ezt az ámtó szemfényvesztést a bíráló valóságos rendszerre fejlesztette. Így, a hogy ő tünteti föl a dolgot, az olvasó még csak nem is sejtetheti a való tényállást, hanem kénytelen Szarvas Gábort velem együtt hülyének tartani. Az Akadémia II. osztálya is ezen nevetethett legtöbbet.

A NySzban a határozó igenevet külön cikkben, az igéjétől elkülönítve csak akkor tárgyaltuk, ha jelentése tetemesen eltávozott az illető igétől (pl. *orozva, nyilva, futva, fogva, mulva, maradvá*). A *rakva* nem távozott ugyan el az ige jelentésétől, s azért Szarvas Gábor nem tárgyalta külön cikkben, de a szerkesztésben, mondatbeli szerepében van egy föltűnő különösség, azért a *rak* ige cikkében külön pontot vett föl a *rakva* használatának föltüntetésére. Az a különös ugyanis (s erről a NySz. korlátolt szemkörű bírálójának természetesen sejtelve sincs), hogy ez a *rakva* jóformán az egyetlen igenév, mely régi magyar nyelvünkben többesképzővel és viszonyragokkal is előfordul: *rakvák, rakvát, rakvának* (dat.). Szarvasnak csak négy ilyen példa volt rendelkezésére, Révai is csak öt példát idéz (Elab. Gramm. 798, Révai nyomán említi e jelenséget Kassai J. Nyelvtanító könyve 264 és CzF. a *-va* cikkben).^{*} Ez a használat nemcsak a régi nyelvre nézve érdekes, hanem az újabb irodalomra is, mert a többes szám használatát fölélesztették s más igenevekre is kiterjesztették. Régóta figyelem e használatot s azt tapasztaltam, hogy csakugyan majdnem kizárólag a *rakva* igenévre szorítkozik (holott pl. a személyragokat legrégibb bibliánkban minden igenév fölveheti: *imádvám, élvénk, megfordulvátok* stb.). Hogy világosan lássuk a dolgot, összeállítom itt nagyobb számmal a példákat (megjegyzem, hogy bírálónk ilyenet egyetlen egyet se tudott idézni).

Az koporsok ... rakuak halotaknak dwgeyuel (VirgC. 145). Mely igen rakuac vagyunc bűnnel (Helt: Bibl. I. e4). Az tér helyek rakuák Juhockal és az völgyek tellyesek gabonaua (Helt: Zsolt. 124). Minden helyec rakuác valának dulássokkal (Helt: Krón. 81). A partian meeg mostis szip almae, es szőlő gerezdec terőmnec, de belől hammuual rakuac (Szék: Krón. 11b). Minden cinteremek *rakvák valának* holt tagokkal (Szék: Krón. 187b). Minden hazaid rakuac ellessel (éléssel, (Born: Ének 514). Vndoksaggal rakuac (Born: Préd. 431). Mind ezec (az őrdög tagyai) rakuac sok iszonkodassal es farkas nevetessel (uo. 573b). Mintha azok mind rakvác volnának (Telegdy: Felelet 131, RMKtár; Telegdy: Evang. 1:441). Az Úrnak irgalmasságával rakvák a vizek (Pécsi 1598, id. Révai). Felborzasztó káromkodásokkal rakvák a Calvinus könyvei (Pázm: Kal. 1766, 520). Sok ielenésekkel rakuák az historiác (Vásárh: Canis. 514). Rakuak leuen testi gondolatoknak czelekedetiuel (uo. 461, id. Nyr. 6:127). A házak *rakuák valának* békákkal (Lép: PTük.

^{*} Azonkívül Fogarasi, Gondol, Révai előtt már SzD. Gyarmathy említi, l. alább.

1:259). A kárhozottak mindenfelől *rakvák* lesznek tüzzel (uo. 363). Az útszák rakuák valának csodáló néppel (Lépes: De regno cael. 91, id. Révai). *Rakvác* vagyunc soc gonosz kívánságokkal (Zvon: Post. 1:36). A beszédim is rakvák fájdalommal: verba mea dolore sunt plena (Káldy: Jób 6:3). Bujálkodással rakvác az kalastromoc (MA: Tan. 1300). Előhozatta pénzes ládáit, melyek külömb külömb pénzel *voltak rakvák* (MA: SB. 144). A mi pedig biztató szavait illeti: mind rakvák azok tsalárdsággal (Bethl. Tám. 75). Ime' a' melly helyeken forgunk, rakvák fegyverrel (Kunits: Sedeciás 6). A sorok közei rakvák a sok ékkel, karóval, ponttal, apostrophussal (Földi J. lev. Kaz.-hoz 1789. 5:16). A gyümölcsfák már *rakvák voltak* gyümölccsel (1822-ből idézve Term.Közl. 23:154).

A viszonyragos *rakvát* és *rakvának* alakokra a következő példákat idézhetem (három példa már Révainál, egy a NySzban, bír. egyetlen egyet se tudott idézni):

Voná a hálót, rakuát nagy halackal: traxit rete, plenum magnis piscibus (Helt: UT. f3). Abba egy pohár szeket helyhesztete rakuát aranyas ... pohároccal (Helt: Krón. 148). Az én postillámat, úgy mint semmit, és minden tévelygésekkel rakvát neveti (Tel: Evang. II. Előb.). Kivettetvén Ádám paradicsomból ez állapatra, mellyet mindnyáján számtalan nyomorúsággal rakvát nyilván látunk (Pécsi L. A testi hét irgalmasságok 1598. 50b. Révai id.). Ez glossat mi tellyesseggel eretneknek es babyloniai heiba valosággal rakuanac mondgyoc lenni (Eszterh. T. IgAny. 336). Hívással rakvának érzéné minden javát e földnek (Pázm: Kempis T. I. könyv. XV. fej. Révai id.).

Néha a *rakva* mint jelző is előkerül:

Ugyanazon vezér együtt a koronával adott ő felsegének egy aranyos hüvelyű türketekkel rakva igen szép aranyos kardot (Tud. Tár. 1839, 372). Kegyetlen Istenek! kiknek dühös kívánságokkal *rakva* karjaikat még eddig sem szépség, sem ifjuság meg nem győzhette. (Kónyi: Orfeus 16). Vö. Oda megyek a böcsőhöz, hát ez a gyerek nyitva szemmel fekszik, mint nappal (kecskeméti lánytól hallottam 1883). Vö. még *halva szerrel, unva-szabásuan, törve-bab* stb., l. ezekről Budenz-Album 77—8.* — De Eszterházy Tamás 1602-ben így írja: Az Jesus Christus ellenis latorsággal es alnoksággal *rakua valo* tanatsot tartananac (IgAny. 85).

Megemlítem itt a *maradva* igenév főnévi használatát erdélyi íróknál s a mai székelységben:

* *Nyilván-beszéd*: egyszerű, cifrázatlan beszéd, a Toldy kiadta magyar Catóban, id. CzF. (*nyilvánná tesz* Kölcsey: Kath. és ref.), *nyilvánban, nyilvános* stb. l. Az analogia hat. 19, Budenz-Album 78. és NySz.

Adák az jószágot ... Annos asszonynak és *maradváinak* örök örökbe (1561. Székely Okl., idézi az Oklevélszótár). Ezen .. széna-rétek visszamaradjanak az alperesnek vagy *maradváinak* kezébe (1569, uo.). Adá ... az vitézlő Lázár Farkas uramnak fiúról fiúra, *maradvárol maradvára* meghihatatlanul ... (1589, uo.). Tanácsul adom mindennek ezután, az én *maradváimnak* is (Oserei: Hist. 339). *Maradváinknál* épen feledékességben ne menjen, leírom (Apor: Met., Monum. Irók 11:316). Azokban semmit az te *maradvád* úgy nem folytat (uo. 443). A székejjek az Atilla *maradvái* (Székelyföld, két gyűjtő szerint MTsz.; így Benedek Elek Mese- és mondavilágában is, pl. a 2. kiadás 5. kötetében az Atilla földje cz. mondában: 62. l.: Világhódító Atilla halála után úgy négyszáz esztendő múlhatott el már, mikor Húnor testvérének, Magyarnek a *maradvái* megmozdultak s fölkerekedtek Szittyaországból, hogy visszaszerezzék Atilla földjét. 63. l.: Ha mi nem is láthatjuk meg, meglátják majd fiaink, *maradváink*. A magyarok Istene sok csudálatos dolgot jelentett meg már minékünk, bízunk benne: ő megjelenti nekünk vagy *maradváinknak*: induljunk-e Atilla földjére. 66. l. De azért eresztett Álmos is a karjából s megesküdött, hogy a hét vezér és *maradvái* minden időben megmaradnak az elsőségben.*) — Vö. még: »A Fertőnek *nyitvá*i vannak, ha télen befagy« (befagyatlanul maradt helyei, Fertő mell. MTsz.).

Gyarmathy azt mondja az ő Nyelvmasterében (252): »A hajtogathatatlan részelmények [participiumok] között van egyetlen egy, a melynek többes száma is találtatik, *rakva, rakvák*«. Révai még egy ilyen alakot idéz a BécsiC.-ből, azt mondja: »In plurali recurrunt et alia exempla apud antiquiores, praesertim in Codice MS. Transl. Bibl. Vron úgognac vala *monduac*, Micheae III:11 super dominum requiescebant dicentes« (Gramm. 798, így Ant. 314). Másutt meg mind a *-t*, mind a *-va* képzős igenévről azt mondja: »Etiam numeros et casus recipiunt: *járt, járva; jártak, járvák; jártakat, járvákat*« (Ant. 149). Ez utóbbi nyilván csak elhamarkodott következtetés volt: én legalább a többes szám továbbragozására még a *rakvák* igenévvvel se találtam

* Talán e *maradvája* rövidítése a *maradájok* ebben az 1772-i debrődi (abaujmegyei) idézetben: »Hogy birhassak *maradajokrol maradakira*« (toll-hiba e h. *maradaikra*, RMNy. I. k. LXI. l.); uo. 1680-i s 1707-i kéziratokból: *maradaitt, maradainkal, maradaimnak*. Ezeket is valószínűleg így ejtették: *maradaít* stb. De ejthették így is: *maradaít*, mert a NémGl.-ban s egy 1565-i kéziratban előkerül a *marad* szónak is ez a furcsa főnévi használata: »*maradyara* szal, transit ad haeredes«, és az én *maradjm* (l. NySz. »2. Marad«). — A *maradályai* alakot, melyet Ihász Gábor Jánoshidáról és Alattyánról közöl Nyr. 9:190, 10:142, alkalmasint szintén így kell érteni: *maradályai*.

példát,* s mint ez alaknak magyarázatából mindjárt ki fog tűnni, nem is igen találhatunk. A *monduac* alak pedig alkalmasint csak a BécsiC. írójának tollhibája, mert hisz nem is annyi mint „mondva vannak”, holott azt kellene jelentenie, mint *rakvák* mindig csakis azt jelenti, hogy rakva vannak. Egyáltalán más igékből ez a forma a régiségben olyan ritka, hogy még a *rakvák*kal rokonértelmű *telvék* vagy *tömvék* se fordul elő (vö. »A templomok *rakvák*, *bédtöltek* utálatosságokkal« Matkó: BCsák. 183 **). *Advák* alakot olvasunk egy 1585-i levélben (LevT. 2: 75): Reád advák ő szent felségítől a te dolgoznak gondviselése és elvezérlése. CzF. szerint pedig »Pázmánnál« fordul elő (de nem mondja meg, hol): »Oly *nyülvák* voltak a csudák«. Egyiket sincs módomból az eredeti forrásból ellenőrizni; mivel olyan ritka alakok, nincs kizárva, hogy ezek is toll- vagy sajtóhibák e h. *adván*, *nyülván*.

A *rakvák* alak keletkezését úgy magyarázhatjuk, hogy pl. az ilyen mondatban: a fa gyümölcsessel *rakva* (e h. *van rakva*) a *rakva* a *van* hiánya miatt olyan melléknévi állítmánynak látszott, mint pl. a fa gyümölcsessel *teljes*. Mivel pedig ennek többese: a fák gyümölcsessel *teljesek*, e minta szerint amazt is így alakították: a fák gyümölcsessel *rakvák* (ilyenformán magyaráztam már 1876-ban, Nyr. 5: 341, s összevettem az angol *-ing*-féle igenévének egészen hasonló jelentésfejlődésével; vö. még MHat. 2: 310, NyK. 25: 16 ***).

Más ilyen igenevek is előkerülnek újabb nyelvünkben *van* nélkül,† de régi nyelvünk úgy látszik csak a *rakva* szót hasz-

* Csak mikor a *-vák*-os alakot fölélesztették, a nyelvújítás korában akadunk egy-két ilyen példára: »Az éjszak-földsarki tartományok ... arra *rendeltetvéknek* látszanak, hogy e polgárisodást tökéletesítsék« (Tudománytár 1835. 5: 60). »Meglátta baráti kettőjét, csak alig *tápáskodvák*at iszapból« (Arany: Elv. alk. 1. é. utolsó negyedében).

** Vö. Örömes vagyok azokban, kik *mondva vadnak* nékem (FestC. 56, nem *mondvák*). Kinek *nyitva vannak* szemei (Hall: HHist. 2: 76, nem *nyitvák*). Azokról könyvek *vannak írva* (Ily: Préd. 1: 609, nem *írvák*). — Néha *rakvák* helyett is *rakva vannak*, pl. Gabonákkal *rakva* vannak élezházaink (Hall: HHist. 3: 41). A vesszőcskék *rakva* vannak levelekkel (Lippai: PKert. 2: 37).

*** Máskép magyarázza CzF. a *-va* czikkben: »*vannak* szóból összevonva pl. *írvák* = írva vannak«.

† Tömvé iszákja (Dug. Péld. 1: 155). Mind az egész falka megdögölve, fagyva (Tompá: A bojtár). — Néha még többes alany után is elmarad a *vannak*, pl. Virági taposva, díszei feldúlva (Arany 8-k. kiad. 2: 291). A csónak

nálta így. Ennek az okát a rokonértelmű *teljes* és *teli* analógiájában kereshetjük. Mivel azt mondták: *a fa gyümölcsessel teljes*, *a fa gyümölcsessel teli*, azért azt is mondták: *a fa rakva*. Sőt már a *teli* mellett is a *van* elhagyását talán a *teljes* szerkezetének analógiája okozta. Eredetileg így kellett mondani: *a fa teli van* (vö. »*Teli vagy*on ez világ papokkal« MA: Tan., és »*Teli vízzel a tenger*« Melius, NySz.), — mert a *teli* eredetileg nem melléknév, hanem határozó volt (vö. még ma is: *teli önteni* stb. MHat. 2:359.) — Hogy a *rakva* milyen gyakori volt már a régiségben *van* nélkül, hadd bizonyítsák a következő példák:

Az bal kezre való ut toluayokkal rakua (BodC. 12). Rakva zived alnaksaggal (DebrC. 335). Ez (Aesopus) rakwa trefawal (Pesti: Fab. 6b). Az törekök éjjel gyűltek az sáncba, közel való árkok vélők mind rakva (Tin. 131). Bűnvel rakva az egész világ, álnoksággal teljes ez széles világ (RMK. 6:194). Rakva az ő szüve álnakságban (Valk: Gen. 22). Tíz okait írtuk meg, miért beszéllett Christus az ő kinszenvedéséről, melyek rakva nagy vigasztalásokkal (Born: Préd. 141b). Undoksággal rakva az mi természetünk. (uo. 251b). Elmenc rakua hitetlenséguel, isteni feletlenséguel (uo. 619b). Az jó erkölcsű emberek halála sokszor bajosb és keservesb kinokkal rakva, hogy sem az kedvére élő gonoszoké (Pázm: Kal. 807). Nem földi ország, mely változandó, és mindenkor sok félelemmel és fáradtságos baj-vivással rakva (Pázm. Préd. 17); rakua rutt bűdös sebészen lángoso tűzzel (Lép: PTük. 1:79). Sok szép adagiumokkal is a mi nyelvünk rakva (GKat: CorpGr. 323).

A *rakvák*-féle használatot Baróti Szabó Dávid és Révai Miklós élesztette föl és terjesztette el a nyelvújítás korában. Szemere Pál 1816-ban (Munkái 3:138) a Messziáshoz való megjegyzései közt azt írja Kazinczynak: »Lap 14. szeraphok, lelkek karjai *rakottak* elmélkedésekkel, *rakottak* hatalmas erővel. Hát a *rakvák* régi formáról mit ítél u[ram] b[átyám]? Ezt Baróti követni kezdé: *nyitvák* magatoknak egeknek« ..* Jerney ellenben azt írja: »A *vakítvák*, *csonkítvák* formák, miket Révai régi halottaiból föltámasztva új[ab]ban nyelvkincsünk sorába helyezett, grammatikai értekezésében bőven kifejtve lévén ismétlést nem igényelnek...«

oldva, nyíl kilöve! nincsen menekvés már előle (Vajda J. Találk. 36). Lerontva és fegyverre hányva a nagy város, Potentiana (Arany: Keveháza; más példákat idéztem NyK. 25:16). Rózsák szórva az asztalán (Nyr. 5:192, csángó népdalban).

* Ez az idézet nem tudom Barótinak melyik költeményéből való, de már a Kisded Szótárában megvan (1792): »Nyitvák (nyitltak, résen vannak) fülei«.

(M. Nyelvkincesek 1854. 2:21; az állítólag I. András korabeli hamisított nyelvemléknek ezt a kifejezését akarja igazolni: *megwacytwac nhelweun choncitwac*). — Gyakrabban élt evvel a formával Horvát Endre 1831-ben megjelent Árpádjában, hol különben is igen sok régiességgel találkozunk: »Gyakori a *-va ve* képzős határozói igenévnek a többes *k* raggal való használata: ártani nem *tudvák* 17, lovaik két körmökön *állvák* 29«.* — 1843-ban Fogarasi János már azt írja Művelt m. nyelvtanában 241: »Mind régi, mind újabb iratokban ezek a többest jelentő *k*-val is *ragoztatvák*, mely *k* itt ilyformát jelent: *vannak*, p. o. *állvák* = állva vannak, *kérvék*, *várvák*, *vágyvák*, *kéretvék* stb.«. — Gondol Dániel azt mondja Magyar nyelvtanában 1845. 2:72:

»A *-va ve* képző részestül, ha a *vannak* igének kiegészítője és ez a mondatból kimarad, a többes szám *k* betűjét veszi fel, hogy a többesben álló alanyval számban megegyezzen, p. o. A kétszínű emberek útai *rakvák* álnoksággal. Váraink fegyveres néppel *tömvék*«.

Leggyakrabban használták e szerkezetet íróink 1830 és 1870 között, Petőfinél és Aranyánál is sokszor előfordul (Aranynak legtöbbször a bírálataiban), de újabban, mióta az irodalmi nyelv jobban közeledett az élőbeszédhez, mindinkább ritkul, vö. Helyes magyarság 25. — Lássunk példákat:

Két félre hasonlvák (Horvát E. Árpád 5). Közélbre tartanak a nesz után fogvák az aczélhegyű ternyót (301; Horvátnál tehát *fogvák* nem a. m. fogva vannak). Ezen fal alatt bástyaárok imitt félig betöltve, betömvé; amott mélyek és iszappal *telvék*. (TudTár. 1834. 4:74). Mind kettőjüknek tulajdonságaik egybe olvasztvák (TudTár 1838. 4:103). Ezen szavai régebben megjelent munkám ellen intézvék (Figyelmező 1839, 651). Karjaid új viadalra edzvék (Czuczor Költ. 1858-i kiad. 1:50). Ha fejtvék teste, lelke és szive, Anyjának ő lesz édes mindene (uo. 1:162). S a merre megy malaszt-tal telvék lépései (Garay: Az apostol). Rajzoljam-e nagy tetteit? keblünkbe örök betűkkel jegyezvék azok (Szemere M. Kaz. emlékezetére). Magtáraik tömvék gabonával (Pet. Coriol. 1. fv. 1. jel). Most nyitvák a kapuk (uo. 5. jel.). A respublica nagy és állandó marad, betelvék vágyaink (Pet. Béranger legújabb dala). Legényid egyig megkötözvék. (Pet.) Behúnyvák a szemek mind. (Pet.) Fő utakat kerülénk rettegvék felfödözéstől (Arany: Elv. alk. 2. ének vége felé; tehát mint Horvát Endrénél a. m. rettegven). Napjaid számítvák (Ar: Rachel sir.) Keményen csukódvák egymáshoz ajaki (Arany: MO. 4:35). Férfiszobái telvék mindenféle ritkaság és curiosummal (Arany életéből 104). A költők öntudatlan akadályozvák saját irányu

* Haraszi S. Az Árpádiász nyelve, Keszthely 1896. 17.

tehetségük kifejtésében (Arany: Próz. 351). A zivatar napján fekete-zölddé lesz; csak szélei szegélyezvék sötét tajtékpérmel (Jókai: MFöld. 82). Az emberi és nemzeti vonásokat az egész eposzban összeolvasztva vesszük, de Etelében az arányok mindenütt emelvék (Gyulai: AranyJ. 49). Eltemetvék már a szörnyű harcok (ÁbrE.).

Sokkal ritkábban fordul elő újabb íróknál a mult időben: A testamentom zárt volt, mire a tanúk csak *fölülíratvák valának* (Fáy András). Minden úri nemes házak nap és éjente *nyitvák valának* (Obernyik Beszélyei 8).

A régi *rakvát*-féle ragos alakokat is igen ritkán utánozták: Az egyiket (a Penny Cyclopaediát) sűrű nyomtatásban s hasznos tanítással *telvét* kevés shillingért megkapják« (Tudománytár 1841. 6:208). Édes anyát láttak, *környezvét* durva fiaktól (Arany: Elv. alk. 5. én. 381. v.).

* *

Erkölcsei tanulság: Bírálónk elhallgatta, hogy a NySzban megvan a *rakva* alak. Azt állítja, hogy nem vettük föl, holott régi magyar nyelvünkben gyakran előfordul. Ezt szokása szerint vétkes kötelességmulasztásnak kiáltja ki. Pedig a *rakva* megvan a NySzban, de bírálónknak leghalaványabb sejtelve sincs róla, hogy miért van meg, s hogy a *rakva* szót mi teszi érdekessé és tanulságossá régi és újabb magyar nyelvünkre nézve. — Ebből is láthatja a Nyr. minden olvasója, mennyire jogosult az a legújabb szálló ige: a tudatlanság orgiája!

1904. május 10.

SIMONYI ZSIGMOND.

»RITUS EXPLORANDAE VERITATIS.«

A Kisfaludy-Társaság 1904. április 27-én tartott ülése Bajza József emlékének volt szentelve. Beöthy Zsolt ez ülést a következő szavakkal nyitotta meg: »Tanulja meg (Bajza J. pályájából) kritikánk azt, a mit Spencer Herbert ép most megjelent emlékirataiban oly zseniálisan fejez ki: Az igazság szeretetének uralkodnia kell bennünk a győzelem vágya fölött!«. Ezek a szavak jutnak eszembe, valahányszor visszaemlékezem arra az akadémiai ülésre (1904. április 11.), a melyen Ballagi Aladár a Nyr. 33:121—133. lapján megjelent »Laikusok évada« című cikkemmel foglalkozott.

Személyeskedésbe bocsátkoznám, ha kutatnám B. vitázó eljárásában azokat a körülményeket, a melyek eredményezték, hogy a felolvasót háromszor is megtapsolták. Ámde a győzelmi tapsot átharsogja az igazság szava, mert »az igazság szava áthatóbb a mennydörgésnél és az igazságtalanság villámot hord keblében« (Vajda Péter sírfelirata).

B. két váddal* illet engem. Az egyik vád szerint én írásemban olyan művekre hivatkozva mutatom ki B. tévedéseit, a melyek a NySz. megjelenése után láttak napvilágot (a NySz. szótári részének utolsó füzeté 1892-ben, a szómutatóé 1893-ban). E két mű a következő: a) A magyar honfoglalás kútfoi... szerkesztették Pauler Gyula és Szilágyi Sándor (rövidítve: HFK.), megjelent 1900-ban Budapesten; b) »Ritus explorandae veritatis... Regestrum Varadiense... curis et laboribus J. Karácsonyi et S. Borovszky... editum« megjelent 1903-ban, Budapesten (rövidítve: Kar.-Bor. V. R.). E művek eredményeit B. azért nem használta fel, mert a NySz.-t saját korából akarta megítélni. — A másik vád az, hogy én cikkemben azért foglalkozom

* A napilapokban »fallacia« volt a szó, a felolvasáskor e szót nem hallottam, de hasonló értelemben más szavakkal ugyanezt fejezte ki a felolvasó.

csupán Anonymussal és a Váradí registrommal, mert itt »puskázhattam«, ellenben Kézairól és a Legesekről azért nem írtam, mert »homo unius libri« vagyok.

E két vád ugyan elég naiv, különösen a második, a mely ellen röstelkedve védem magam, de minthogy B. megjegyzései közül ezek azok, a melyek felolvasásának tengelye voltak, kénytelen vagyok apróra felelni rájuk. Az első vádra ezt felelem:

a) *Anonymus.*

Pauler Gy. a HFK.-ben közölt Anonymus-kiadáshoz írt jegyzetekre ezt mondja (391. l.):

»A munka egyes helyneveit, kitételeit ... magyarázni: a jegyzetek feladata. Ezekben Mátyás Flórián tanulságos disquisitíói mellett* felhasználtam, s ahol csak lehetséges, szószerint idéztem Szabó Károly jegyzeteit,** melyekkel a Névtelen jegyző szép magyar fordítását kísérte. Tettem azt talán nagyobb mértékben, mint éppen szükséges lett volna, de szándékosan, hogy, ha már nem adta meg Szabó Károlynak a gondviselés megérni a honfoglalás megkezdésének ezredik évét, melyet megérni hazafias szíve annyira vágyott; ha már nem vehetett részt a honfoglalás kútfoínak jelen kiadásában, melynek oroszlánrésze, ha él, kétségkívül őt fogta volna illetni: legalább tudománya és emléke kísérjen bennünket a Gesta Hungarorum megvilágításában«.

E hosszú idézet után lássuk a tényeket:

I. B. 100. l.:*** »-i: »fluuium Thyscie in portu Lucy transnauigauerunt« (c. 20). Szaknyelvészeink az -i képzőt nemcsak itt, a (tiszá)-lúci révénél, de általában a Nyt. Sz.-ból is végkép kifejejtették«.

1860-ban Szabónál 30. l.: »A *lúczy rév* (portus *Lucy*, mely leírásban a vég *y* a magyar *i* képző) a Tiszának ma is nevezetes átkelési pontja Alsó-Zemplinből Szabolcsba«.

HFK. 417. l. Pauler: »A *lúczy rév*, jegyzi meg továbbá [Sz. K.], ma is nevezetes átkelő pont Alsó-Zemplénből Szabolcsba (utalás Szabó K. művére: i. h. 30. l. 4, 5)«.

Ezzel szemben én a Nyr. 122. 123. lapján azt írom, hogy tévedés a *lucy*-ban az -y-t -i képzőnek nézni, mert Anonymus helyesírásában a szóvégi -cy a cz hang jelölése. A *Miscoucy* adat-

* Megjelent 1888-ban.

** Megjelentek 1860-ban, vö. Béla király Névtelen jegyzőjének könyve a magyarok tetteiről, fordította Szabó Károly. Pest 1860. Cikkkemben 1860. Szabó K. a rövidítése.

*** B. = Ballagi Aladár műve.

ról Szabó Károly is hasonlóan ír (42. l.), mondván: »A *Miscoucy* leírásban az *i* csak utánhangzó«.

Ballagi forrását — a melyből »puskázott« — könnyű megtalálni Szabó Károlynál; az enyémet lehetetlen Paulernél.

II. B. 100. l.: »*hómosó(ér)*: »...usque ad Humusouer« (c. 22, kéziratban »umusouer«); ...»fluuium ... Humusouer«. (c. 28). Más forrásból is csak »homus«-ról tudnak, a mi »hamis«-t jelent! *ér* v. *vér*: »Humusouer« (c. 22. 28). A *vér* szerintem ép oly helyes, mint az *ér*; mindkettő ugyanegyvet jelent«.

Sándor István* 1808-ban (31. l.) ezt mondja: »*Humusover*, és nem *Umusover*. Homosó-ér, azaz: Hamiskodó ér, Hamis ér... mely most immár *Érnek* neveztetik«.

1860-ban Szabó Károly ezt írja (34. l.): »Ezen *Hómosó éren* (Humusouer) a ma egyszerűen *Érnek* nevezett folyót lehet egyedül értenünk«.... 39. l.: »*Hómosó ér*«.

HFK. 420, 421. l. Pauler: »Umusouer alatt Szabó Károly megjegyzése szerint a ma egyszerűen *Érnek* nevezett folyót lehet csak értenünk. A Képes Krónika (Font. Dom. II. 196**) szerint Kapos kún vezér Szent László korában ... »circa flumen *Vmsoer* ... permoratus est« u. o. 425. l.: »Humusouer az Umuzouer (nb. *z* hiba, helyesen *s*), melyről l. a 420. l. a 3. jegyzetet«.

Az én fejtegetésem a következő (Nyr. 124. 125. l.):

a) Az Anonymus-féle alak helyesen *umusou er*; a *h* tehát fölös írás, a milyen fölös *h* van a *Hungaria* szóban, az 1113-i zobori oklevél *Honor* nevében (a községnéve ma is *Onor*, Nyitra m.). Ellenkező irányú jelölés, mikor a mai *hiedelem*: *yedelemnek*, a mai *hegy*: *igne* van írva.

b) Az Anonymusnál levő *-ou* és a Kép. Krónika *-o* írása *-ó* kiejtésre mutat; az *umusou* (: *Vmso*)-beli *-u-* kiesése szabályos tűnemény.

E két pont alatt közölt »hangpengető« módszeremmel kihozom, hogy itt nem jégaszalásról, hómosásról van szó, hanem *omló* ér-ről, *Omsós* patakunk ma is van stb.**

A pártatlan historikus hálával fogadja, hogy Anonymus

* S. I. cikke: »Béla Levelessénél előforduló Tulajdon Nevek«, megjelent Sokféle, tizenegyedik darab, Bétsben 1808, 1—66. l. a 8-ik darabban 1801-ben.

** 1883-ban jelent meg.

*** Karácsonyi J. dr. figyelmzett arra, hogy a Károlyi-család oklevél-tára 2:241. lapján szintén van hasonló szó. Egy 1359-i oklevélben ugyanis »ad quendam puteum *Omsou kwth* vocatum« fordul elő.

egyik, eddig megfejtetlen helyét helyesen értelmezem; csupán a felolvasó gyanúsít azzal, hogy magyarázatomat Paulerből vettem, pedig ismét ő »puskázott« Szabó Károlyból.

III. B. 100. l. »esk-üllő: «in loco ... Esculeu ... Esculeu. ¶¶. (c. 27). Mint ősi népetimológia különösen érdekes. Föl kellett volna venniök úgy az esk(ü), mint az üllő-höz«.

Lipszky, Repertorium 1808-ban: »Esküllő (Kis-) h. Klein-Schwalbendorf g. Eskille-mik val. | Esküllő (Nagy-) h. Gross-Schwalbendorf g. Eskille máre val«.

1860-ban Szabó: »Esküllő (Esculeu) néven az Almás vizétől kelet felé egy órányira két helységet találunk, Nagy- és Kis-Esküllőt, melyek eredeti magyar nevek daczára ma oláh falvak«.

HFK. 424 Pauler: »Jelenleg is megvan még az Almás vizétől keletre Nagy- és Kis-Esküllő. (Szabó K. i. h. 38. l. 4). E név egyébiránt parti fecskét jelent, azért Esküllő németül Schwalbendorf. (Karácsonyi J. A Honfoglalás és Erdély. Kath. Szemle X. 467, 468)«. NB. Karácsonyi cikke külön is 1896-ban jelent meg.

Az én fejtegetésem szerint (Nyr. 125. 126.) α) *üllni* = ünnepelni Anonymus idejében *üddeni*, β) azonban a magyar »ünnepet«, és nem »esküt« szokott »ülleni«, γ) *eskü* a nyelvújítás alkotása a 19. századból, Anonymus tehát nem ismerte. Az *esküllő* = es (ös) + *küllő* (meer- oder seeschwalbe), ez következik a német *Schwalbendorf* névből, a mit én épúgy tudok Lipszky 1808-i Repertoriumából, a hogy Karácsonyi tudja.

T. olvasó, talán bele is fáradtál Pauler magyarázatát keresni az én megállapításaimban, de légy türelemmel, mert sok van még hátra!

IV. B. 100. l.: »istáros: «a fluio Ystoros... (c. 32). Szabó Károly Ostorosnak vette, én Istárosnak miért tartom, bővebben kifejtem jelen művem szótári részében »Istár« szónál«.

1808-ban Sándor István írja (62. l.): »Ustoros fl. Az Ostorosi patak Borsodban vagy pedig azon folyó víz, mely Mező Kövesdnél folyik, 's Lövönél az Eger vizébe szakad«.

1860. Szabó: 43. l.: »Az Ostoros vize (fluvius Vstoros) egy csekély folyó Borsodban, mely a Bikk hegyből az Eger vizével egyenközüleg foly, s mellynek partján Ostoros falu fekszik«.

HFK. 428. l.: Pauler: »Eger, Ostoros vize (Ystoros)... megvannak mai napig, mint Szabó Károly helyesen megjegyzi«.

Én kifejtem, hogy mivel Anonymus *Ystoros*-a a mai *Ostoros*-i patak (tudott dolog volt már 1808-ban), mivel továbbá a mai magy. -os szótagot a 11., 12. század folyamán -is *ys*-sel is jelölték s a mai hosszú -á-t ugyanekkor -o-val nem írták (vö. a

HB. tilutoa, munda, hazoa; egyéb adatok *Soa*, *Droa* és *Droua* stb. magyarázatára az *o* eredetét illetőleg, Szinnyei, Nyr. 32:483), teljes képtelenség az *Istáros* olvasat.

Ugyan mit vettem át Paulerből olyat, a mi a HFK. megjelenése, valamint 1892 előtt ne lett volna ismeretes?

V. B. 101. l. »*törzsök*: »*ultra silvam Tursoc...* (c. 35); »*ad siluam Tursoc*« (c. 57)«.

1808. Sándor I. 60. l.: »*Tursoc silva*. Turtsok erdeje. Fen van még most is ezen nevű két falu, úgy mint Felső és Alsó Turtsok, éppen Túrótz vármegye szélén Bars felé, Körmöztől nem messze».

1860. Szabó 47. l.: »A *Törzsök* erdő (*sylva Tursoc*) eredetileg nem tulajdon név volt, hanem valamint a számos helységek határaitban található *agg* erdő, *lábás* erdő, *eresztvény* (az az fiatal erdő) elnevezések, úgy a *törzsök* erdő név is tulajdonságot jelező elnevezés volt. Tudtomra e nevet eddig névtelen jegyzőnk egy magyarázója sem fejtette meg».

HFK. 431. Pauler: »Szabó Károly a *Tursoc* erdőt, mely Várad alatt, a Garam és Zsitva közt legújabb időkig is erdős vidéken feküdt, *Törzsöknek* magyarázza».

Én kifejtem α) hogy B. rosszul idéz, mert nem az 57., hanem a 37. caputban fordul elő a »*tursoc*«; β) hogy mivel a mai magy. *-ok* és *-ök* szóvéget a 11., 12. században (és így Anonymusnál is) *-uc* (*-uk uch*)-kal vagy *-cu* (*-ku chu*)-val jelölték (sok példa van erre: Anonymus: *furcular* = Soroksár; 1079—80: *Gurcu*, 1083—95: *Gurcu*, 1086: *Gurcu*; 1229: *Gurk*, vö. ma *Györök* helynév || 1055: *aruk*, *humuk*, 1086: *theluch* stb.), magy. helyesírásbeli és hangtani lehetetlenség a *tursoc*: *törzsök* magyarázat.

Nagyon szeretném tudni, mit vettem át a HFK.-ból e magyarázatomban?

VI. B. 101: »*vájás*: »*iuxta fluuium Uoyos*« (c. 41)... ennek a *váj* származékai közt lett volna a helye (vö. Mérnökegylet Közlönye, 1880, 200.), *vájás* alapszó alatt».

1808. Sándor I. 63. l.: »*Voyos fl.* Voyos, most Vajas, a' Duna szakadéka Kalotsánál».

1860. Szabó 55. l.: »*Vajas vize* (fluuius *Uoyos*) alatt a Bács vármegye alsó részén folyó *Vajas* ér értendő, mely Plavniczán alól szakad a Dunába. Van egy más *Vajas* ér is föntebb, mely Foktónél szakad ki a Dunából s Kalocsa mellett elfolyva Bajánál ömlik abba vissza».

HFK. 437. Pauler idézőjelben közli: »A *Vajas* (*Uoyos*) vize alatt a Bács vármegye alsó részén folyó *Vajas* értendő, mely Plav-

niczán alól szakad a Dunába» — jegyzi meg Szabó Károly (i. h. 55. l. 5.) — tehát nem a kalocsai Vajás-ér».

Én kifejtem, hogy se a mai hosszú -á-t o-val, se pedig a mai szóvégi -ás-t se Anonymus idejében (c. 51 *Jouzos* adat helytelen a HFK. 452. lapján, mert a kéziratban *iouzas* áll, vö. *Jószás*), sem egyébkor nem írták -os-sal. *Vájás*-nak olvasni a *Uoyos*-t korunk legnagyobb laikussága. Ballagi felolvasásában azzal védekezett, hogy hiszen ő ezt a magyarázatot a Mérnök-Egylet közlönyéből vette. Valóban Ballagi abban nagy művész, hogy egy tárgyról mindig a leglaikusabb magyarázatot keresi ki.* Ilyenkor elhagyja Szabó Károlyt is. De ne csodálkozzunk azon, a kinek a magyar nyelvészetről a következő alapfelfogása van (8. l.):

»Itt az idő, hogy a nyelv ezen dülőin visszaállítsuk a törvényhozói tisztbe a művelt magyar embert, különösen a szépírót és a költőt, a szónokot, a philosophiai értelemben vett embertan és a mult buvárait«.

E nagyhangú szózagyalék idézése után kértem: Mit vettem át a HFK.-ból?

VII. B. 102. l.: *lop*: »... latenter fluuium ... transnatauerunt. Vnde fluuius ille ab Hungaris uocatus Loponsu, eo quod ... latenter transnatauerunt« (c. 48); »fluuium Loponsu latenter transnatauerunt« (c. 49). A *latenter* (a. m. *lopva*) s a magyar *Loponsu*, egybevetve nem egyéb, mint *magyar* szójáték«.

1808. Sándor I.: 36. l.: »*Loponsu* fl. *Lappants*, most *Lapints*, *Lapinka*, 's *Lapintza* vize Vas vármegyében. A' *Lappants* régi eredeti Magyar neve, *Lapinka* pedig és *Lapintza* az odavaló *Vindus* vagyis Horvát neve lehet«.

1860. Szabó: 69. l.: »Jegyzőnk itt a *Loponsu* (*Loponsu*), mai kiejtés szerint *Lapincs* folyó nevét, ... bizonyosan régibb monda után származtatja: azonban e származtatás nem egyéb mint szójáték, mert a *Lapincs* folyó latin *Labenza* neve már 865-diki oklevélben s így a magyarok bejövetelénél jóval előbb előfordul, s a magyar *Lapincs* név csak a német *Lafnitz* magyarosítása«.

HFK. 449. l. Pauler: »A *Loponsu* — ma *Lapincs* — mint Szabó Károly helyesen megjegyzi, a német *Lafnitz* magyarosítása, a mely név már 865-ben *Labenza* alakban előfordul (i. h. 69. l. 2—4.)«.

* Hogy milyen dilettáns az a mérnök, hadd mutassa egy-két példa. Egy oklevél *Myhan* szavát *műhánýás*nak magyarázza, *Vezekényt* *v i z v e z e t é k n e k*, *Pálaszót* *p á l y á z ó n a k* stb. L. erről Nyr. 9:552.

Én kifejtem (Nyr. 128), hogy a *Loponsut* nem lehet *o*-val olvasni, más szóval Anonymus nem a *lop*(-va) szóra csinált szó-játékot, hanem a *lappangani* ige *lappancs* származékára (latenter = lopva és lappangva), még pedig a következő okokból: α) Anonymus *o* jegyét, ha ma *a*-nak hangzik a szóban, Szinnyei tanítása szerint *a*-nak kell olvasnunk; β) Kétségtelenné teszi ezt az a körülmény, hogy egy sereg idegen szó (hely-, személy- és köznév) *a*-ja legrégebben nálunk is *a*-val van írva, pl. *Balaton* (szláv *blato*-ból) 1055-ben *bolatin*, *balatin*, de Anonymusnál: *Bolotun*, Kézainál: *Bolotum*, más példák: 1055: *Fancel com.* (vö. lat. *in-fans*: rät. r. *fantschello*), Váradi reg.: *Fonchol villa*, oklevelekben: *Fonsol stb.* Ilyen alak a régi *Labenza*, mai ném. *Lafnitz*: magy. *Lapincs* Anonymus-féle *Loponsu* alakja is.

B.-nak e tanításomra az a megjegyzése volt, hogy Umlauft műve, melyre a *Labenza*-nál hivatkozom, igen rossz munka. Azt azonban elfelejtette kimutatni, mi az én magyarázatomban a *HFK.* magyarázata.

VIII. B. 102: »*mocsony*: »*ultra lutum Musun*« (c. 57)«.

1808. Sándor I. 41. l.: »*Musun*. Moson, most Magyar Óvár, hajdan németül *Moosburg*, *Moseburg*, *Mosenburg*« stb.

1860. Szabó 85. l.: »Jegyzőnk a mai Fertő tavát Sopron és Moson vármegyék közt *lutum Musun*-nak azaz *mosoni sár*-nak vagy *fertő*-nek nevezi. Egyébiránt maga a Moson név is, a *mocs* gyöktől, a honnan *mocsár*, *mocsolya*, *mocsok* szavaink, s *Mocs*, *Mocsony*, *Mocsolád*, *Mocsármány* stb. helyneveink, eredetileg *fertőt* vagy *mocsárt* jelent« (ugyanitt 5. jegyzet a bessenyőkről).

Az én magyarázatom az, hogy *Mosony*, a Nibelung-ének *Miesenburc*-ja, az egykori *Mosaburc* = Szalavár-ral együtt honfoglalás előtti német név, a melyben *cs* hang sohase volt, a *mocsár*-hoz tehát semmi köze. Nehéz lesz B.-nak megmondani, honnan vettem én e magyarázatot, mert hiszen a *HFK.* a »*musun*« szóhoz nem ír jegyzetet. — B. forrását azonban nem nehéz megtalálni Szabó Károlynál.

IX. B. 102. l. »*bors*: Borsu castrum construxit, quod uocatum est a populo illo Borsod, eo quod paruum fuerit« (c. 18)... Engel szerint ... Borsod ... borsó-ból. Cornides szerint kicsinyítés; majd folytatja: »a *d*-t a szó végén egyszerűen helynévképzőnek és nem kicsinyítő-*ragnak* tartom; mert nézetem szerint Anonymus ... kétségkívül arra a maig élő közmondásra céloz, mely szerint *kicsiny a bors*, *de erős*. Ez a közmondás ősrégi«.

1808. Sándor I. 10. 11. l.: »*Borsod*. A' régi Borsod vára vagy az építettőjétől Borstól neveztetett annak, vagy pedig a' kicsinsége miatt a' Borsfűszertől, ama közmondás szerént: *kitsin a' Bors, de erős*. Hogy a' Borsótól nem neveztetett, annak az a' jele, mert így nem Borsodnak, hanem Borsódnak hívatottatott volna«.

1860. Szabó K.: »Jegyzőnk, midőn *Borsod* nevét kicsiny voltától mondja származottnak, hihetőleg a *bors* vagy *borsó* szavainkkal játszott, s e szójátékot el nem fogadhatjuk. Szerintünk *Borsod* helynév épen úgy alakult a *Bors* személynévből, mint *Mihálból Miháld*, *Istvánból Istvánd*, *Péterből Péterd*, *Farkasból Farkasd*, *Kálból Káld* stb.

HFK. 416. l. Pauler: »A névtelen jegyző úgy látszik, azt gondolta, hogy a Borsból Borsod a kicsinyítő *d* által alakult«.

Az én tanításom ez: A 11., 12., 13. században élő képző volt a kicsinyítő *-d* képző. Mivel már most a magyar helynevek nagy része személynévből való,* a személynemek pedig becéző alakokkal fordulnak elő leggyakrabban, a *Borsod* is ilyen Bors személynévből való kicsinyítés.

Ugyan mi van az én fejtegetésemben Paulertől, a mi nem lett volna ismeretes 1860-ban is. B. fejtegetésének azonban könnyű megtalálni az eredetijét!

X. B. 103. l.: »*szék és székső*: ... castrum, quod nominavit vulgariter *Zecuseu* eo quod sibi sedem et stabilitatem constituit (c. 47)«.

1808. Sándor I. 64. l.: »*Zecuseu* castrum. Székső, most egy Vásárhely Bata 's Moháts közt a' Duna partján Baranyában«.

1860. Szabó K. 68. l.: »*Székső* vára (castrum *Zekuseu*) nevének eredetére nézve jegyzőnk szószármaztatását igen helyesnek ítéldhetjük. *Szék* (sedes és centrum) gyökszavunkból a *ső* képzővel épen úgy alakult a *székső* melléknév, mint *bel*, *kül*, *közép* szavainkból *belső*, *külső*, *középső*. Az eredeti *Székső* név épen úgy változott a kimondásban *Széksőre*, mint *Munkás Munkácsra*, a biharvármegyei *Miske Micskére* stb.«.

HFK. Pauler 448. l.: »*Zecuseu* a mai Szekcső Baranyában. 1267-ben *Zekchenek* olvassuk«.

Én azt mondtam, hogy B. nem tud olvasni régi szöveget, mert a háromtagú *zecuseu*-t olvashatni *s*-sel, kéttagú alakjában azonban csakis *cs*-vel olvasható, mivel összes oklevélbeli adatokban kéttagú alakja *-ch*-val van írva.

* Ezt igen jól tudta már Sándor István is, vö. Sokféle 8:7. Ilyen Veszprém és Bihar is, a melyeket Szabó K. és Pauler helytelenül magyaráz, vö. HFK. 453. l., a helyes magyarázatot l. Szláv jövevényszavaink 1:2, 105, 130.

A párhuzamos idézetek tanúsítják, hogy B. forrása Szabó Károly, a hol a *Szekcső*-nek helytelenül van magyarázva az eredete. Nagyon szeretném mármost tudni, melyik az a rész Pauler állításában, a mely ne lett volna ismeretes Sándor István írásából is.

B. az én vádamra, hogy nem tud régi szövegeket helyesen olvasni, azzal a hatásvadászó fogással felelt, hogy felmutatta a 10–13 éves korában írt füzetait, a melyek tanúsítják, hogy a *Zecuseu* nevet akkor jól olvasta. Erre a döntő erejű védelemre két megjegyzésem van: a) árulja el a bíráló, mert felolvasásában ezt nem árulta el, mikép olvasta hát akkor *zecuseu*-t; b) ha kitűnik, hogy gyermekkorában helyesen olvasta a szót, akkor ő is megerősíti azt az általános szabályt, hogy az ember nemcsak tanulni, de felejtetni is tud.

XI. szám alatt a Nyr.-ben (131. l.) a *Szerencs* és *szerencséről* tesztek említést. Útmutatást adok itt a latin szótáríróknak, hogy a lat. *laus*, *Deus* szavaknál ezentúl okvetetlen említsék meg a középkori magyar *Ladislaus*, *Dézs* népetimológiákat. Ez írásomra B. nem felelt; helyette Szily K.-tól olvasunk néhány figyelemreméltó megjegyzést Nyr. 33:229.

XII. B. 105. l.: »Ha a *porta* Mezesina mint Meszes kapu szerepelhet a szótárban: époly joggal lehetne a *Császárcapu*, mint Anonymus szava. Mert Anonymus *porta Wazil*-ja (c. 42; *porta Wacil* c. 45, 57) értelmére nézve kétségkívül a. m. *Αἱ τοῦ βασιλέως πύλαι*, t. i. Traján császár kapuja, mely azon keletrómai birodalom kulcsa volt, a hol a császárt *βασιλεύς*-nak nevezték (l. Du Cange)«.

1808. Sándor I. 62. l.: »*Vazil porta*, és nem *Vacil*. *Vazil* vagyis *Vazul kapuja*« (vö. még 1801-ben Sokféle 8:15).

1860. Szabó K. 57. l.: »A *Vaszil* kapu (*porta Wazil*) a Balkán hegláncon keresztül vezető szoros Szofia és Filippápoly városok közt. Ezen szorosnak egyik szurdoka az útéptményei által örök emlékü Trajanus császárról maig is Traján kapuja nevet visel, s minthogy császár görögül *baszileusz* vagy *vaszileusz*, azért nevezheték ezt a keleti birodalomban *vaszil* (azaz császár) kapujának«.

HFK. Pauler 439. l. »A *porta Wazil* a keresztések Claustra S. Basillii-je, az ókor Succi nevű balkáni Traján kapuja. (Jireček: *Die Heerstrasse von Belgrad nach Konstantinopel* 30. kk. II. 92. l.)«.

Az én tanításom ez: A »*porta Wacil*, *Wazil*«-ban a *Wacil*, *Wazil* magyar személynév, a mely jó magyarán *Vaszoly* (a mai *Vazul* alak a régi *Wazul* helytelen olvasásán alapuló alakja), Sándor István szerint *Vazul* kapuja. Anonymus középkori latin műsót használt e helyen, s ez a műszo félreértésen alapuló nép-

etimológia alapján »claustra, clausurae, clusae sancti *Basilii*« volt. A ki tehát a »porta Wacil, Wazil«-t »Császárkapunak« fordítja, helytelenül jár el.

B. következőkép védekezik: α) Ő a »porta Wacil, Wazil«-ból csak annyit állított, hogy értelmére nézve annyi, mint Császárkapu. Erre most is azt felelem, hogy Anonymus előtt ez az értelme a kifejezésnek ismeretlen volt. β) A középkori lat. claustra, clausurae, clusae sancti *Basilii* kifejezést Jireček magyarázta meg 1877-ben; innen vette Pauler is (már 1891-ben, vö. Hunfalvy-album 166. l.: *Vazul* kapuig). B. azt mondja, hogy én sohase fogom tudni, ha ő meg nem mondja, hol magyarázta e kifejezést először Jireček. Ennek a nevetséges kérdésnek a kérdéshez voltaképen semmi köze nincs. Hogy Jireček munkáit — a kit egyébiránt személyesen ismerek, szemináriumi óráin nem egyszer megfordultam — ismerem, arra felhozom, hogy a legtöbb munkáját többször idéztem munkáimban.*

* *

Ballagi Anonymusról nyújtott magyarázatait 12 pontban támadtam meg, ezzel azonban korántsem merítettem ki az ott felhalmozott tudatlanságokat. B. védekezésében nem azt mondta, hogy az én magyarázataim helytelenek; csupán az volt a fő érve, hogy én e magyarázatokat Paulertől vettem, attól a Paulertől, a kivel nekem nyelvészeti kérdésben szintén vitám volt (vö. Baskirmagyar (nyelv)-rokonság, Nyr. 29:455, 30:23), s a kit ilyen kérdésekben szintén nem tartottam tekintélynek. Ámde az itt felhozott párhuzamos helyek kétségtelenül vallják, a mit Pauler maga is mond, hogy az ő jegyzetei Szabó Károly 1860-ban megjelent jegyzetei, Szabó viszont elődei munkálatait vette figyelembe. A párhuzamos helyek azonban azt is vallják (vö. *lucy, hómósóér, székső, mocsony*), hogy Ballagi Aladár — forrás megnevezése nélkül — átvette Szabónak összes nyelvészkedő jegyzeteit, pedig ezeknek egy részét a kritikus, vagy a mint cikkemben mondom (127. l.), »a HFK. tudós szerkesztője« Pauler elhagyta.

* Jireček munkái közül idéztem a következőket: 1. Geschichte der Bulgaren (vö. NyK. 32:41). 2. Einige Bemerkungen über die Überreste der Petschenegen und Kumanen (vö. Ethnogr. 14:52). 3. Das christliche Element in der topographischen Nomenclatur der Balkanländer (Nyr. 33:123). 4. Die Romanen in den Städten Dalmatiens (vö. sok helyen a NyK.-ben most folyó művemben) stb.

b) *Váradi regestrum.*

Általános megjegyzésként előrebecsátom a következőket:

1. Ballagi sohase mondja, hogy a Váradi regestrumnak mely adatát olvassa *isten*-nek, *szöké*-nek, *szekér*-nek, *kakas*-nak, *kalóz*-nak stb. Hogy megállapíthassuk, melyik adat az, a melyet ő pl. *titok*-nak olvas, mindig meg kell néznünk a következő című művet: A váradi regestrum, írta dr. Vajda Gyula. Bpest 1880. (*Vajdá*-val rövidítem.) 2. Vajda művéről azt mondta B., hogy én nem ismerem. E gyerekségre csak azt jegyzem meg, hogy Vajda Gyulát két féleven át hallgattam Kolozsvárt, s ő talán említhette »Városaink műveltsége a XI. XII. XIII. században« cz. előadásában a Váradi regestrumot is. Ezek után lássuk az eseteket:

1. *Odus* nem *adós*: B. szerint kimaradt a NySz.-ból az *adós* szó. Vajda szerint a Vár. Reg. 76. sz. alatt található az *adós*. Itt pedig ez áll: »conuillanos suos ... *Odus*, Joannem ...« Én azt mondom, hogy az (*Od*)*us* nem olvasható *-ós*-nak (*Opus* se *após*), mert az *-ós*-t emlékeink a XII. XIII. században *-ous*-nak (később *-os*-nak) írják. B.-nak e magyarázatomra semmi észrevétele se volt. Karácsonyi-Borovszky 1903-ban megjelent könyve az *Odus* személynét nem magyarázza, belőle tehát semmit se írhattam ki.

2. B. szerint a NySz.-ból hiányzik a *bak* szó. Ballagi se, Vajda-féle forrása se mondja, mely írott alak olvasandó *bak*-nak. A Váradi reg.-ban van *Boc*, *Boch* személynév, *Bokc*, *Boct*, *Boctu* helynév. Úgy gondoltam, hogy ő *bak*-nak a *Bokc* nevet olvassa. Mivel már most Karácsonyi 1891-ben már megírta, hogy *Bokc*, *Boct*, *Boctu* helynév a mai biharmegyei *Bojt* falu (vö. Turul 9:95), nyugodtan írhattam, hogy *bak*-nak olvasható név nincs a Vár. reg.-ban. Mit is vettem hát át az 1903. évi kiadásból?

3. B. szerint a NySz.-ból kimaradt a *cseke* szó; felolvasásában azt mondta, hogy ő a Vár. reg. *Cheka* (személynév) adatát olvassa *cseké*-nek. Erre a magyarázatra ez a válaszom: A hely- és személynévekben előforduló *Cseke* szó a magyar nyelvben értelmetlen, jelentés nélküli, mint köz-szó nem is fordul elő (ne tessék *cégé*-re gondolni*). S hogy idegen eredetű személynév a *Cseke*, régebbi magyar *Cseka*, azt bizonyítja a következő tény: Oly idegen eredetű, első szótagjukban *e*, *i*-féle hanggal, második szótag-

* Vö. Szam.-Zoln.: Oklsz.

jukban *a*-val bíró kéttagú közszavak és személynevek, a melyek idő folytán szóvégi *e*-t tüntetnek fel, eredetileg nyelvünkben is *a*-végűek voltak, például: 1055: *mega*: ma *megye*, 1083—95: *dinna*: ma *dinnye*, *szerencsa* (NySz.) ma *szerencse* stb.; hely- és személynevek 1083—95. *Uueihna* ma *Vinnye*, 1109: *Kinessa* ma *Kenese*, 1111: *Weza* ma *Vág-Vecse*, 11. 12. század: *Geica*, *Geyza* stb. később *Geycse*, 1116—31: *Fila*: 1219: *File*, 1086 — 13. száz. átírat: *Bena*: később *Bene* stb. Szabályosan ide sorakozik a *Cseka*, később *Cseke* személy-, illetve helynév is. Közöséges szláv eredetű szó, s mint a magyarban köz-szót nem magyarázó, értelmetlen adat a NySz.-ba nem való. Vajda szerint is idegen eredetű személynév (lásd a csóka tárgyalásában).

4. B. szerint kimaradt a *kakas* szó a NySz.-ból. Az én feleletem az, hogy *kakas* nevű szó, illetve személy- vagy helynév elő sem fordul a Vár. reg.-ban. B. felolvasásában azt mondta, hogy előfordul *cucus*-nak írva. E tanítást B. a forrás megnevezése nélkül Vajdától vette (vagy pedig Sándor Istvántól írta ki, vö. Sokféle 8:27). Vajdánál ez van (40. l.): »Kakas, 126. sz.«. S a 126. szám alatt ez olvasható a Vár. reg.-ban: »... feruum fuum nomine *Cucus*... *Cucus*... *Cucus*... *Cucus*«. Karácsonyi-Borovszky nem magyarázza a szót, következő válaszomra tehát még a rosszhiszeműség se foghatja rá, hogy »puskáztam«. S ez a válaszom ez: Mivel a magy. *kakas* a szláv *kokoš*-ból való átvétel s mivel sem a *kakas*-t, sem pedig semmiféle szláv eredetű régen *o*-val: ma *a*-val való szavunkat (vö. pl. *malaszt*, *pap* stb.) soha se írták *u*-val nyelvünkben, tudatlanság azt mondani, hogy a Vár. reg. *cucus* adata *kakas*-nak olvasandó.

5. B. szerint »hontalan« a *kalóz* is, de nagy bölcsen elhallgatja, hogy melyik személynév olvasandó *kalóz*-nak. Én azt mondtam, hogy a Vár. reg.-ban levő *kaluz* nem *kalóz*, mert *kaluz* megvan *Kálozd* helynevünkben s mert a szóközépi hosszú *ó*-t nem jelölték *u*-val (vö. *adós*-nál). E magyarázatot hasztalan keresi bárki Karácsonyi-Borovszkynál. B. forrását azonban könnyű megjelteni: megint Vajdából »puskáz«; Vajda műve szerint a *Kalóz* név a Vár. reg.-ban 209. 385. sz. a. fordul elő, s mi van e számok alatt: »indice *kaluz* (385. sz., Kar.-Bor.-nál *kaluz* kétszer fordul elő e szakaszban), nomine *Choloz* (209. sz. a.)«. *Kaluz*-t és *Choloz*-t egyként lehetetlenség *Kalóznak* olvasni.

6. B. szerint *Lengeij* = *Lengő*. Vajda azt mondja, hogy 253. sz. a. *Lengő* név található. Karácsonyi-Borovszky *Lengeij*-t,

Endlicher *Lengeü*-t közöl. A szó végén *-ij*-t közöl az egyik, *-ü*-t a másik. Lehetségesnek tartom, hogy a kéziratban olyan *u* volt írva, melynek alakja *y*. Ilyen *y* fordul elő emlékeink közül az *Acha*-féle 1116—31-iki oklevélben (vö. Fejérpataky, II. István kir. oklevelei 18. l. és facsimile: *plyribys* = pluribus, *Lithoych* = Lithouch; külföldön ilyen *u*-ra vö. Arndt-Tangl, Schrifttafeln, 85. Taf.). Lehetséges azonban, hogy az utolsó jegy felett két vonás volt az eredeti kéziratban, s akkor csak *is -ij* az utolsó betű. Az első esetben lehetne a szó *Lengő*, a másodikban nem.

7. Kimaradt a NySz.-ból a *leső* is. Én, mivel a Karácsonyi-Borovszky-féle indexben *Lescu* áll, azt mondtam, hogy ez nem lehet *leső*. Tévedtem, azon a helyen csakugyan sajtóhiba van (az indexben több is van), s Vajdának igaza van, mikor a Vár. reg. 72. sz. alatti *Leseu* adatát *Leső*-nek olvassa.

8. Kimaradt a NySz.-ból a *neveletlen* is. Én kimutatom, hogy a Vár. reg. *Nuetlen*, *Nueclen*, *Nuechlen*, *Nuethlen*, *Nuetlen* adatát nem szabad *neveletlen*-nek olvasni. B.-nak erre nincs megjegyzése. (A helyes olvasásra vö. Oklsz. *nevetlen*).

9. Kimaradt B. szerint a *villám* is. Én azt mondom, hogy ilyen név a Váradi reg.-ban nincs, mert a *Vilalmus*, *Vilelmus*, *Vilma*, *Vilman* nevet nem lehet *villámnak* magyarázni. Vajdánál már megtalálható a helyes olvasat, de azért én B. szerint Karácsonyi-Borovszkytól vettem, a kik a szót nem is magyarázzák.

10. A Váradi regestrumban van szó B. szerint *pintér*-ről is. Én kimutatom, hogy a *Penter* személynevet nyelvtörténeti okokból nem szabad *pintér*-nek olvasni. Megokolásomat se Karácsonyinál, se egyebütt nem olvashatni. B.-nak erre nem volt mit szólnia. Az ott mondottakhoz csak azt jegyzem meg, hogy a Vár. reg. *Penter* neve valószínűen sajtóhiba *Pentec* (azaz Péntek személynév) helyett. Ilyen *r:c* sajtóhibára vö. Anonymusnál: *Ugek*, *Vgek*: Kézainál: *Uger*, Endlicher 103. l. Font. Dom. I. 2, 72.

A Váradi regestrum általam hibáztatott 10 adatán végig mentem; ki-ki láthatja, hogy magyarázataim vagy olyanok, a melyek ismertek voltak már 1892 előtt is (vö. *Bojt* alatt), vagy pedig egészen újak és önállóak. Ballagi forrását könnyű megtalálni Vajda művében, az enyémet lehetetlen a Karácsonyi-Borovszky-féle 1903-i kiadásban. S ép azért nyugodtan kérдем, ki élt kettőnk közül »fallaciá«-val? Ki ferdített kettőnk közül szándékosan?

A második vád az, hogy én Kézairól, a Legesekről azért hallgatok, mert itt nem állottak, gyereknyelven és B. kifejezésével szólva, »puskák« rendelkezésemre. Restelkedve védekezem e támadással szemben; mivel azonban célom ezzel a cikkemmel is bebizonyítani (ha ugyan a szakemberek előtt ezt még egyáltalán szükséges bizonyítani), hogy B. a magyar nyelvészetben laikus, hogy B.-nak nincs tudása e téren s ennél fogva képtelen egy nyelvtörténeti szótár szerkesztésére s illetéktelen a nyilvánosság előtt a NySz.-ről bírálatot mondani, az alábbi sorokban szólok Kézairól, a Legesekről s a Váradí regestrum még nem tárgyalt szavairól.

a) *Kézai.*

I. B. a 106. lapon a *kerecset* madárról szoltában ezt írja:

»Német neve Horányi bécsi kiadásában *Legerfalc*, a budaiban *Legerfalc*, a budai krónikában és Túróczinál *Legis-falc*, a pozsonyi kéziratban *Legvalk*, Podhraczkynál *Legerfalc*. Szabó Károly bizonyítja, hogy a »legerfalc« a. m. *Jägerfalk* vagy *Geierfalk*. Szerintem a. m. a középlatin *hierofalco*, *gyrofalcus* (Du Cange), a német *Gehr-*, *Ger-* v. *Geierfalke*: *falco*, *gyrfalco* (Grimm: *Deutsches Wörterbuch* IV. 2552—2562), még pedig azért, mert miként az uralhegységbeliek a nemes sólymot, úgy ezt is szentnek (*hierofalcus*), csodálatosan bátornak, erősnek nézték a középkorban«.

Nagyon kíváncsi vagyok, vajjon e zagyva beszédből kiérti-e valaki azt, hogy a *Legerfalc*-nak hangalakja, vagy pedig általában jelentésének köre van-e itt magyarázva. Ha a *Legerfalc* hangalakja van magyarázva, akkor a bíráló nagy járatlanságot mutat. Nem tudja ugyanis, hogy a szókezdő *i* latin kéziratokban pont után s egyéb helyzetben gyakran *J* jeggyel van írva; ez *J*, a melyből a *j* betű lett, nagyon hasonlít az akkori kis *l*-hez, úgyhogy egészen biztos, hogy az eredeti kéziratokban *Jegerfalc* volt a szó, s ebből lett a másolatokban *l*. Ilyen másoláshibák előfordulhatnak. A Váradí regestrum kéziratában pl. az olaszfrancia 12. századi *h* (= *z*) alak lehetett, mert többször *h* van a nyomtatványban ott, ahol *z*-nek kellene lenni (vö. *Rahina* *Ra^hina* helyett stb.). Ilyen sajtóhibák vannak a Wenzel közlött oklevelekben, mikor *Plo^hnic*-ot, *Bu^heubrazda*-t közöl az oklevél *Plo^znic*-ja, *Hu^zeubrazda*-ja helyett (vö. W. 1: 32, 34). Ilyen íráshiba a *legerfalc* is *Jegerfalc* helyett s kár róla laikusán okoskodni, hogy mi lehet.

II. B. szerint (107. l.) Kézaiiban előfordul ez a szó is, hogy *zsúpán*. A bíráló téved, Kézainál ilyen szó nincs, mert ez csupán Szabó Károlyban olvasható (vö. 27. l.), a mint következik: »A jó Kézai, mint látszik, nem tudta, hogy *spán*, *zsúpán* nem hún, hanem valóságos szláv szó«. *Zsupán* adatunk a magyarban nincs, s kár illyennel az olvasót megtéveszteni.

III. B. szerint kimaradt a *nyír*, *balaton*. Az elsőt, a mely a mai Nyírség (vö. Kézainál: hic circa *Nyr* habitauit), talán túlságos óvatosságból hagyta ki Szarvas Gábor; különben is idézett 13. századbéli adatokat. De a *balaton* szót, mely a Balaton tavának tulajdonneve, semmi esetre se kellett fölvennie; hiszen akkor oda való volna *Tihany* is (Kézainál: *Tyon*).

Nem szölok most a *wesznemut*-ről, valamint a *turul* szóról, kiragadom azonban B. írásából ezt:

IV. B. 109. l.: »Kimaradt még Kézai csekély magyar szókészletéből: *bán*, *bél*, *csákány*, *erdő*, *fő*, *híd*, *mocsony*, *-ja*, *leventa*, *tárnok*, *sebes*, *száz*, *szeg* (angulus), *halom*, *völgy*, a vitás *u heg* stb. stb.«.

Ha, nyájas — vagy haragos — olvasóm, azt hiszed, hogy ez mind bent van Kézaiiban, nagyon csalódol. Kézaiiban nincs szó:

1. *völgy*-ről. Ismeretes dolog, hogy Kézai krónikáját két kézirat őrizte meg, egy 15. századi bécsi udv. könyvtárban levő, és egy pergamen kézirat Kis-Marttonban, a melyből csak másolatunk van ma. Sem az egyik, sem a másik kéziratban nincs *völgy*-ről szó. Endlicherben ez áll: 90. l.: »in campum Tawarnuc *weg*« (Fon. Don. I. 2, 59), a HFK.-ben 482. l.: Tawarnuc *weg*, (Podh. 19. l. hibásan Tavarunc velg-et ír). Nagyon jól tudom, hogy Thuróczi-nál »Tarnok *welgh*« a szó, azt is megengedem, hogy itt a két kéziratban hiba lehet (azért nem egész bizonyos, mert Kézai idejében a magy. ő-t még *u*-val, később *e*-vel írták, vö. 1181. okl. que uocatur hungarice *tulg*, Fejérpataky, III. Béla kir. okl. 29. l.) *welg*, azaz *völgy* helyett, de Ballaginak Kézai krónikáját csak az Endlicher-féle kiadásban kell figyelembe venni, ha a NySz.-t »a saját korából« akarja megítélni, s nem Szabó Károly Tárnok-*völgy* magyarázatát (20. l.).

2. Ismeretlen szó Kézaiiban, sőt az egész magyar nyelvterületen is a *mocsony*. Ballagi itt újból Kézai *Musun*, in *Musunium* (Endl. 114, 117. l.), azaz *Mosony* helynevét olvassa így. Kinek a nyomán teszi, láttuk Anonymusnál.

3. Sehöl sincs Kézaiiban ez a szó hogy *csákány*. Ballagi

ugyanis nyilván azt hiszi, hogy Kézai következő adatában (Endl. 127, De nob. aduenis): »Myurk eciam de *Chakan*, cum Wenceslao et Jacobo fratribus suis, de ducibus Morauie habentes originem, regni Hungarie noui sunt incole« a *Chakan* helynév a magyar *csákány* szóból veszi eredetét. Nagy tévedés ez olyanok szemében, a kik tudják a) hogy helyneveink jó része személynévből való; s b) a kik tudják, hogy a cseh-morva-délszláv oklevelekben közönséges személynév a *Čekan*, *Čakan* (vö. Moroškin, Imenoslov, Erben, Reg., Mikl. Denk. 10:326, Rad. 82:71).

4. Sehol sincs szó Kézaiiban *bél*-ről. Kézainál ez van (Endl. 114. l.): »deinde Pannoniam ingressus in *Beel* fuit diucius heremita«. Mivel itt Szent Gellértről van szó, mindenki tudja, hogy itt *Beel* = Bakony-*Bél* (vö. V. s. Ger 9. §). Ha B. azt hiszi, hogy ez a *Beel*, mai *Bél* a magy. *bél* (darm, gedärm, eingeweide; mark, kern; das innere; docht) szóval azonos, először igen alaposan be kell azt bizonyítani. Azonban előrebozsátom, hogy a magyarázatban analógiákként ott szerepeljen hogy *Tisza* folyó = *tisza*(fa), *Botond* pedig *bot*-ból való (ad analogiam: *faünd*, *börönd* stb.).

Egyéb adatoknak a bizonyítását is kíváncsian várom; így a NySz.-ból hiányzik

5. a »vitás« *uhev* szó is. Ugyan miért vitás? Talán mert Szabó *wzbeq*-nek (Podhr.-tól való), illetve *özvegy*-nek magyarázta. Még megérjük, hogy B. korszakos művében ez is »özvegy«-nek vagy »izbég«-nek lesz magyarázva.

6. *Sebes*. Kézai ezt írja (Endl. 59. l.): »quo audito Kysla regina habito consilio infidelium misit Comitem *Sebus* (110. lapon *Sebus*)«. Szabó szerint (59. l.) »e név nem más, mint a magyar *sebes* (gyors) melléknév«. Szabó tanítása ellenére merem állítani a következőt: A *Sebastianus* keresztnév ismeretes volt hazánkban Szent István idejében; a pannonthalmi kiváltságlevélben »ab archiepiscopo *Sebastiano*«, Hartviknál (11. §.) »eo tempore in monasterio sancti Martini erat monachus quidam *Sebastianus* nomine« olvasható. (Vö. Vár. reg.-ban *Sebus*, *Sebe* és *Sebastianus*; *Sebus* már Sándor I. Sokféle 8:34 szerint *Sebes*). Ha már most a *Péter*-ből lehetett *Petes* (írva 1095-ben, Dávid dux okl. *Petus*), *Miklós*-ból *Mikes* (írva *Mikus*) stb., kérdem, miért ne lehetne a *Sebestyén*-nek *Sebes* becszév alakja. Más szóval: A Szent István alatti »comes *Sebus*« bizony lehet »Comes *Sebastianus*«, s semmi köze a magyar *sebes* szóhoz.

Megválok Kézaitól; tisztelettel kérdem azonban, mikor fogják a laikusok belátni, hogy a magyar nyelvtudományhoz nem elégséges ma már a magyarul beszélni tudás, vagy hogy B. kifejezésével éljek, »művelt magyar ember«-nek lenni? Itt tanulni, nagyon sokat kell tanulni!

b) *Leges.*

Csak egy szót ragadok ki e fejezetből, ha azonban B. kívánja, írok majd a többiről is. B. szerint »a sokat vitatott *joccerydech* pedig végkép kimaradt (109. l.)« a NySz.-ből. Hogy mi a szó, mikép olvassa B., nem árulja el. Jellemző azonban következő írása:

»Rerum fugitiuarum collector, quem vulgariter *joccerydech* dicunt (S. Lad. regis decr. III. §. 13). Már pedig hogy ez tán nyelvtudományi kérdés lenne, mutatja az, hogy e szóval, mely a Corpus Jurisban *jokergech* [jegyzetben ezt írja: »Jokergech ex Hung. Jót kergető, quod Boni disquisitorem significat« Benkő: Transsilv. I. 398] nemcsak Hunfalvy Pál foglalkozott (Nyelvtud. Közl. V. 275—277 l.), ... hanem a még mindig fénylő Révai is (Antiquitates Literatvrae Hvngaricae, 79)«.

Ebből az idézetből senkisésem érti meg, mi hát az a *joccerydech*. Annyit azonban sejtet a bíráló, hogy tán »jó kergető«, vagy ehhez hasonló szó. Megnyugtathatom, hogy a nyelvészet meg tudja fejteni e szót, még pedig a következőképen:

Szent László III. törvénykönyvét két kéziratból ismerjük. Az egyik 15. századi, ebben »Rerum furtivarum collector, quem vulgariter *joccedeth* dicunt« olvasható, a másik 16. századi, s ebben: »Rerum fugitiuarum collector, quem vulgariter *joc-terdeh* dicunt«. A két kézirati alak tehát *joccedeth* és *joc-terdeh* (a nyomtatásban megjelent alakváltozatok nem vehetők figyelembe). A helyes olvasáshoz már most a következőket kell tudnunk:

α) Ha egy szónak két írásbeli alakváltozatában az egyikben *h*, a másikban *th* van, biztos dolog, hogy a *th* tollhiba *ch* helyett. [A *h* jegy régebben *ch* volt, vö. *Bichor*: *Byhor*; *cht*: *ht* stb. részletes bizonyítást NyK. 34. k. 2. füzet.] Más szóval a *joc-terdeh* szembeállítva a *joccedeth*-tel azt vallja, hogy a helyesebb alak *joccedech*. Egyébiránt Károlyi Árpád szerint a kéziratban csakugyan *joccedech* olvasható (vö. Pauler, A m. n. tört. 1:568).

β) A magy. szóvégi *-ech* és *-ach*, *-eh* és *-ah* a mai nyelvben *-ő* és *-ó*, pl. 1055-ben *azah*, *meneh* = aszó, menő, Kézai: *Eneth*, recte *Enech* = Ünő, Const. Porf. *Γεναχ* = Jenő, 1109 MP. gör.

okl.: *saury* = Szántó. E szabályos megfelelés azt mutatja, hogy *joccedech*-ben mai nyelvünk szerint *--edő* olvasandó.

γ) A ki figyelemmel volt arra, hogy a latinban »collector« van, a szóban *szedő*-t fog olvasni ezek után. Ehhez azonban tudnunk kell, hogy az *e* és *i* előtt a magyar *sz* hangot általában *sc*-vel, vagy igen ritkán *c*-vel írták, pl. 1193: *Cenholm* = *Szénhalom*, Anonym. *Wacil* = *Vaszil*, később *Vaszoly*, 1111. zobori okl. *Celsan* = ma *Szolcsánka*. Ez adatok alapján biztos, hogy a *joccedech* összetett szó, melynek utótagja *scedech* (vagy *cedech*) = *szedő*.

δ) Az összetétel előtagja *jó* (res, bonum, esetleg *jog*), melynek 11. századi alakja **jau*, 12. 13. *jou*, később *jo* volt (vö. *Soujou*: *Sojo*).

Mindezek alapján a fent közlött szó 11. századi alakja: **jau scedech* volt, tehát jószedő; ez alak később, kimenvén a szó a használatból, többszörös hibás leíráson ment keresztül.*

c) *Várad*i regestrum.

Ballagi szerint »kimaradtak a Nyt. Sz.-ból a Várad*i* Regestrum következő szavai:

adós, angyalos, árpás, árva, bajnok, bak, basa, bátor, béna (»Bena« 272. 340. férfi név; szó fér hozzá), *borz, bot, buga, bunta, buta, cseke, csóka, csolnok, dobos, dögös, ebes, ér, erő, farkas, fegyvernök, fekete, fel, folt, gögös, guta, isten, jobbágy, kakas, kalóz, kánya, kaplony, kenéz, kérő, kopri* (úgy olvasom, a hogy írva van), *látomás* (vitás ugyan, de a nyelvtörténetnek tudnia kellene róla), *legény* (megvan a jó-nál! ott is kérdőjellel), *lengő, leső, lomb, madaras, mátká* (én ugyan nem tartom annak, de nekik föl kellett volna venni), *mázsa, meggyes, méh, munka, nád, néma, neveletlen, nyílas, nyír, orosz (kn.), ös, őz, pap, patak, péntek, pintér, poklos, poroszló, püspöki, sáros, sas, solymos, sőreg, sulyok, szántó, szeg, szegény, szekér, szemes, szenező, szent, szentős, szép, szepe vagy szepa, szíl, szilak, szőke, tarcsa, tarka, tavarnok, telegény* (melyet Jerney jó-legénynek, Szilády szép-legénynek tartott; 1302-ben említve »terra Petri filii Joleguen« Knauznál Monum. Eccl. Strig. 2:511), *telek, terepes, titok* (nyelvtörténetben említendő), *tolvaj, tompa, torozó, unoka, vámos, vas, vejszló, vendég, villám* stb. stb.«.

Az ember elámul ilyen hosszú bűnlajstrom hallatára. Hogyan, hát ennyi becses magyar köz-szó van abban a Várad*i* reg-ban?

* E magyarázat a NyK. júniusi száma részére meg volt írva, mikor Nagy Gyula figyelmeztetett, hogy ő és Pauler Gy. nagyjában hasonlóan magyarázták a szót a Magy. Törvénytár 1:83, illetve 1893-ban Pauler A Magy. nemzet tört. 1:568. lapján. Ez a találkozás örömdetesen megerősíti az én magyarázatomat.

Azonban nem kell vaktában hinnünk, megnézzük, elolvassuk az emléket, azt látjuk, hogy ott — az egy kétséges *szavaty* szót kivéve, a melyről B. hallgat, pedig a NySz. nem említi — egyetlenegy közszónak idézett magyar szó nem fordul elő. A Váradi reg.-ban kizárólag személy- és helynevek, tehát tulajdonnevek vannak. De hát miért írja akkor B. kis betűvel a szavakat? Felelet: A laikus olvasót meg akarja tévesztetni. Azonban nézzük közelebbről ezeket a személy- és helyneveket (egy részükről már fentebb szólottam):

1. Először is »Vexir-Spiel«-nek nevezhetném Ballagi szavával B. azon eljárását, hogy nem mondja meg, hogy a Vár. reg.-nak melyik adatát olvassa ennek vagy annak a szónak. Ilyenkor kisegít a bajból Vajda kis művecskéje, de az se mindenkor. Íme a példák:

B. szerint a Vár. reg.-ban előfordul ez a szó, hogy *dögös*. Vajda szerint Dögös a 166. sz. alatt olvasható; igen ám, de ott »uilla *Degust*«-ról van szó (másik adat »uilla *Degust*« 169. sz. alatt, Kar.-Bor.-index hibásan 168-at ír), a melyről semmit se tudunk. Mondjuk azonban, hogy B. *Dögös*-nek a *Dugus* szn.-et olvassa (Sándor I. nyomán, Sokféle 8:28). Ez lehetséges volna (vö. *Degus* 24. sz. a.), csak hogy B. forrása a *Dugus* alakot *Dógos*-nak olvassa (vö. Vajda 39. l.: »Dógos, 87. sz.« — s a 87. szám alatt Endlicher és Kar.-Bor.-nál »Dugus« szn. olvasható).

Melyik adat olvasandó *borz*-nak, az-e, a mely *Burz*-nak, vagy pedig a mely *Borz*-nak van írva? Vajda szerint *Borz* személynév 66., 230. sz. a. olvasható. A Vár. reg.-ban 66 a. *Burz*, 230 a. *Borz* van írva. Hát a magyar nyelvnek oly következtelen a helyesírása a 13. században, hogy az *u* jegy vagy az *o* jegy egy és ugyanazon szónak látszó adatban semmit se számít?

2. Nem tud azonban B. forrásával szemben kritikát gyakorolni. Íme egy-két példa. B. szerint kimaradt a NySz.-ból a *szöke* szó. De hát melyik az? Vajda szerint (43. l.) a *Szöke* rabszolgáló-név a Váradi reg. 322. számában olvasható. Csakhogy itt »ancillam suam *Scencam*« (vö. 78. sz. alatt »pristaldo *Scenka*«) olvasható. Lehetséges ugyan, hogy itt a kéziratban »*Sceucam*« volt.* De ha úgy volt is, mégse lehet *Sceuca* = *Szöke*.

* Vö. Vár. reg.-ban pl. *Kórógy* nevet, írva *Kourongy* (e h. *kourougy*), *Drancy* talán *Daróc* *Draucy* helyett, *Scenezeu* Endl.; Kár.-Bor. *Scemezeu*, Sándor I. Sokféle 8:34 és Vajda nyomán B. *szenező*-nek tartja, stb. stb.

Egy másik példa a *szekér* szó. B. szerint kimaradt a *szekér* szó is a NySz.-ból. De melyik az? Vajda azt mondja 42. l., hogy *Szekér* (rabszolga neve) a 209. sz. alatt olvasható a Vár. reg.-ban. Ott azonban ez van: »duoque uiri *Sekur* et Lotomás« (Kar.-Bor.: *Sekur* et Lotomas). Hogy ez a *Sekur* csakugyan Szekérnek legyen olvasható s *szekér* legyen a jelentése, arra szükséges, hogy előbb B. bizonyítsa be, hogy a magyarban az *sz*-et *e* előtt *s*-sel és az *é*-t *u*-val írták valaha.

3. Van azonban egy pár eset, mikor B. nem Vajdából merít, tehát Vajda se világosít fel, mit olvas B. így vagy amúgy. Kimaradt B. szerint pl. a *szilak* (vö. MTsz.) és az *orosz* (köznév, tehát = Russe) szó. Ámde melyik az a szó? A Várad reg.-ban van *Scilac* személynév és *Ziloc* helynév (ez utóbbira vö. pl. Sándor I. Sokféle 1808. XI. 91. l.: *Ziloc* Szillak, most *Szilah*, *Zilah*; az olvasás helytelen). Melyik ezek közül B. *szilak* közszava? Hát *orosz*-szal hogy állunk? A uilla Orscy (= Nagy-Oroszi, vagy az *Uruz*, *Uros* stb. személynévek olvasandók-e *orosz*-nak?

4. Azonban gyakran a találgatás se segít. Például nem tudom kitalálni, melyik szót kell *isten*-nek olvasnunk. Hogy egy személynév *isten* legyen, az lehetséges (vö. szláv *Bog*-gal, német *Gott*-tal összetett neveket), de hogy a Vár. reg.-ban ilyen *isten* szó előfordulna, azt sehogyse tudom kideríteni (talán a *Hyscen*, *Hyscem* adat?). A *titok* is rejtélyes szó. Vajda szerint (39. l.) a *Titok* tulajdonnév a Vár. reg. 324. száma alatt olvasható. Endlichernél csakugyan *Titoc* személynév van. Ámde nyelvész-ember tudja, hogy legrégebben a *titko*-t **titcu*-nak, a Vár. reg. korában **titk*-nak írták. Valószínűtlen tehát, hogy a *Titoc* *titok*-nak olvasandó. Úgyde Karácsonyi-Borovszkynál *Fitoc* a szó, tehát Endlichernél sajtóhiba van. Ilyen biztosak azok a »hontalanok«, kiket a nagy laikus a NySz.-ban hiába keresett.

5. Ha már ilyen kétes a szóknak olvasata is, mennyivel kétesebb a tulajdonneveknek jelentése! Mi pl. szeretnők tudni, hogy mit jelentenek a magyar nyelvben a következő, a NySz.-ból kimaradt szavak: *Kaplony*, *kopri* (= uilla *kopri* 372. sz. a.), *szepe* vagy *szepa* (B. szerint, Sándor I. Sokféle 8:34 és Vajda szerint *Szép* rabszolgáló neve 209., 349. sz. alatt fordul elő, itt azonban *Scepa* a szó), *tarcsa* (*Torsa* alakban hely- és személynév, a helység ma *Ér-Tarcsa*; a személynév Vajda szerint 39. l. *Torssa*), *vejszó* (1. sz. a.: »inde transit ultra *Ueyzlo*«, Endl.; Kar.-Bor.-nál: *Veyzló*; ismeretlen hely, közönséges szláv személynévből

való, vö. Sándor. I. Sokféle 1808. 11:90. 1.: »Veyzlo V. Talán Viszló Baranyában«).

Az »egyetemes áttekintés« bizonyára segíteni fogja a bírálót abban, hogy a fent idézett, magyar köz-szavakból (!) lett tulajdonneveket az új nyelvtört. szótárban a többi csodabogárral együtt meg fogja magyarázni. Addig azonban töprenkedjünk mi szaknyelvészek azon, vajjon a következő, B. által józan észszel, tehát könnyűséggel, művelt magyar ember módjára pipaszó mellett megfejtett hely- és személynevek csakugyan helyesen vannak-e magyarázva:

Ballagi szerint a magyar *bot* szó van a *Both*, *Bot* személynevekben (vö. Vajda 38. l.; de vö. hogy a németben közönséges személynév volt a *Boto*, *Bot*, *Pot*, s hogy Kézai szerint *Pot* jövevény volt)| *bunta* (vö. MTsz.: *bonta*) a *Bunta*-ban (szn.)| *buga* a *Buga*-ban (szn.) (vö. NySz. és Oklsz.; Vajda szerint *Buga* idegen eredetű név; vö. ma Erdélyben *Boga* nevű embereket)| *ebes* az *Ebes*-ben (személynévi eredetét e helynévnek mutatja az *Ebes*-telke változat, tehát semmi köze az *eb*-hez)| *folth* a »uilla *Folth*«-ban (Kar.-Bor. indexében 281 sajtóhiba 221 helyett; e mű szerint e helység Heves megyében feküdt; Sándor I. Sokféle 1808. XI. 74. l.: »*Folth* V. Foltest, oláh falu Biharban«)| *guta* a *Guta*-ban (szn.)| *lomb* a »uilla *Lomb*«-ban (Vajda és Kár.-Bor. szerint ma nincs meg; tehát hangzását se tudjuk, vajjon az *o* itt *a*-t vagy *o*-t jelöl-e, s vajjon nem a magy. *Lombert*, *Lompert*-tel függ-e össze)| *méh* a »uilla *Meh*«-ben (ma ismeretlen hely)| *néma* a »uilla *Nema*«-ban (ma van Néma helység)| *porozló* a »monasterii *Porozlo*, in loco *Porozlou*«-ban (mivel helynévről van szó, e *Porozlónak* semmi köze a magy. *porozló*-hoz, a mely *pristav*-ból való, hanem a szláv *Prislav*, *Proslav* személynévből veszi eredetét; ezt tudjuk abból, hogy egy 1253-i oklevélben [lásd Károlyi cs. Okl. 1:1 és facsimile uo.] »monasterij de *prozlaw*« olvasható erről a helyről; az adatnak tehát semmi helye sincs a NySz.-ban)| *sőreg* a uilla *Seureg*-ben (ma Sőreg; hogy e magyarázat mennyire biztos alapon nyugszik, azt akkor látjuk, ha tekintetbe vesszük, milyen sok városunkat hívják ma is Hal, Harcsa, Ponty, Csuka stb. halmén)| *tarka* a »pristaldo *Tarca*«-ban (vö. Vajda szerint *Tarka* a 166. sz. a. található)| *terepes* (vö. MTsz.) a »uilla *Terepes*«-ben (a ki tudja, hogy itt-ott régi kéziratokban *p:b*, *k:g*, *t:d* föl is van néha cserélve, s hogy a Vár. reg.-ban is pl. Janust a mai Jánosda, Dirsiq a mai Derzsek stb., s ehhez hozzáveszi, hogy Sándor I.

szerint (Sokféle 8:36) már 1801-ben a *Terebus* és *Terepes* annyi mint *Terebes*, az rögtön látja, hogy itt csak íráshiba van *Terebes* helyett, vö. Kar.-Bor.-nál Vár. reg. 217: Zebloc: Széplak. A községet ma is *Terebes*-nek hívják, s ez közönséges »irtás«-t jelentő szláv szó) | stb. stb.

Íme ilyen »becsesek« a művelt magyar ember által józan észszel magyarázott adatok a szakbeli nyelvész szemében.

6. Hogy végül méltóképen búcsút vegyek a Vár. reg.-tól, rámutatok még egyszer a bírálónak nyelvekben való járatlanságára. B. szerint kimaradt a NySz.-ból a *basa* szó is. A ki tudja, hogy a magy. *basa* szó török hódoltsági szó nyelvünkben, s hogy 11., 12., 13. századi neveink közt sok a *-sa* végződésű (vö. Vár. reg.-ban: Uadasa, Fehera, Zousa, Masa, Vajda és B. szerint = *mázsa*, Pousa, másutt: Besa, Dedsa, Merisa stb.), s tudja, hogy ez szláv becéző neveket alkotó elég közönséges képző (vö. Mikl. Denk. 10:232, Rad. 82:151), rögtön tisztában lehet azzal, hogy a Váradi reg. *Basa* személyneve nem lehet egy a mai magyar *basa* szóval. Kimaradt a NySz.-ból a *csóka*, *gögös*, *öz* szó is. De hát melyek azok a szavak a Váradi reg.-ban? Vajda művecskéjében azt olvassuk, hogy a *Csóka* személynév az 54., 358., *Gögös* a 8., míg *Öz* a 83., 378. szám alatt olvasható. S mit találunk e helyeken? A *Csóka*-ra nézve »pristaldo *Chyeka*« (54.), »Forcos filium *Choka*« (358.), a *Gögös*-re »*Gugus* pristaldus« (8. sz., háromszor írva *Gugus*), míg az *Öz*-re ezt olvassuk: »comitem eorum *Uz* (83. sz. a.) ... *Uz* (378. sz.)«. A ki már most ismeri a szóközépi magy. -ó, ő 11., 12., 13. századi jelzését, tudni fogja, hogy a mai -ó, ő írására szó belsejében a Váradi regestrum korában -ou, eu jeggyel éltek. A Váradi reg.-ban is a mai napig meglevő helynevek tanúsága szerint ez a jelzés; pl. *Sceuleus*: *Szöllös*, *Seureg*: *Söreg*, *Sceureg*: *Szöreg*, *Kourongy*: *Kórógy*, *Zounuc*: *Szónok*, *Szolnok* (l-re vö. uo. *Bozsód* = *Bosold*) stb. Ezek alapján a *Chyeka*, *Choka* adatot nem lehet *Csóka*-nak olvasni (o-val a csóka szó írására l. az Oklevél-szótárt), sem az *Uz*-t és *Gugus*-t *Öz*-nek, *Gögös*-nek, mert akkor *Euz*- és *Geugus*-nek kellene írva lenni.

* *

Ezekből is kitűnik, a mit fentebb állítottam, hogy a bírálónak nincs tudása a történeti kútfőkbeli régi magyar tulajdonnevek magyarázásához, a magyar nyelv történeti fejlődéséhez semmit se ért, régi szöveget olvasni nem tud, másnak nyelvi magyarázatait

képtelen ellenőrizni. Mindezen tulajdonságok alapján Ballagi illetéktelen nemcsak egy nyelvtörténeti szótár szerkesztésére, hanem illetéktelen a meglevő NySz.-ről olyan bírálatot mondani, a melyet bármely szakember komolyan vehetne, a melyből szakember valamit is tanulhatna. Ballagi művének eddig megjelent részéről ez az utolsó szavam.*

Budapest 1904. május 15.

MELICH JÁNOS.

* Én az Anonymus s a Vár. reg. dolgához egyelőre még csak ennyit jegyzek meg. Ballagi fallaciával és csúnya ráfogással él, mikor engem kötelességmulasztással vádol. Nekem senki se tette kötelességemmé, hogy e forrásokból kiszedjem a magyar szokat, tisztán a magam jószántából s tudományos érdeklődésből tettem, s csak azokat a szokat írtam ki, a melyeket igazán biztosaknak tartottam. Hogy egyesek aztán még ezek közül is kimaradtak, ezt leginkább az a nagy óvatosság és bizalmatlanság okozta, a melyet Szarvas G. tanusított a tulajdonnevekkel szemben. Pl. bizonyosan tudom, hogy én kiczéduláztam a *Saturholmu*, *Zenuhalmu*, *Zeguholmu*, *Racus* neveket (az első hármat idéztem is az én *halom* cikkemben), de Szarvas nem vette őket föl a *sátor*, *szín*, *szeg*, *rákos* cikkekben. Hogy a tulajdonneveknek köznevekkel való azonosításában mennyire szükséges a legnagyobb óvatosság és kritika, mutatják a *lappancs* és *poroszló*-fele példák, s mutatja az a sok-sok együgyűség és lelkiismeretlen könnyedség, melyet Ballaginál és helynév-magyarázó elődeinél találunk. A tulajdonnevekkel egészen külön, tüzetesen kell foglalkoznia a kutatásnak. A Nyelvtudományi Bizottság külön magyar történeti *n é v s z ó k ö n y v* (*onomasticon*) szerkesztését tervezi.

A B. Sz. areopágja megint ítélkezik, kötekedik és elégedetlenkedik velünk, mint már 32 év óta annyiszor. De 32 év óta sohase az a cél állott előttünk, hogy a B. Sz. »legmagasabb« tetszésében legyen részünk, hanem csakis az, hogy a magyar nyelvnek szolgáljunk. Ezúttal ízlésre oktat a B. Sz., az a B. Sz., mely velünk szemben mindig választékos ízléstelenségének adta tanujeleit. Ezt napnál világosabban bebizonyítottuk már több ízben, pl. Nyr. 21:429, 30:376. — A B. Sz.-nek a NySz.-ről való ítéletére bátorkodunk még visszatérni — szíves engedelmével! Annyit már az eddigiekből is megállapíthattunk, hogy a B. Sz. bírálata teljesen illetéktelen volt, mert Ballagi könyvét szentírásnak vette, anyagát meg se vizsgálta, értékelni nem tudta, a benne hemzsező valótlanságokat, ferdítéseket, baklövéseket észre se vette, hanem »igen sok becses adat«-nak minősítette s csak őrzőgő modorát és üzletszerű indító-okait róttá meg. És most, mikor Ballagi illetéktelensége a napnál világosabban bebizonyult, a B. Sz. semmi egyebet nem vesz észre, mint azt az »ízléstelenséget«, hogy mink is bátorkodtunk a közönséget figyelmeztetni válaszukra. Nem jellemző dolog ez?

Budapest 1904. június 9.

S. Zs.

HOGY KÉSZÜLNEK A NAGY SZÓTÁRAK?

(A NySz. bírálatára — egyelőre utolsó válasz.)

»A Grimm-féle szótár botrányán« szörnyűködött sok botrányhajhász újságíró, sok könnyen hívó újságolvasó az Úrnak 1853. esztendejében. És nem egy olyan is, a kiben keresztényibb érzelem lakott s a ki ítélni is jogosultnak hitte magát, azt hajtogatva: lelkiismeretlenül és »rohodán« van szerkesztve az a szótár. Hogyné? hisz hallatlan dolgokat bizonyított rá a két bíráló, Sanders és Wurm. Sanders magában az I. füzetben sok száz hiányt és hibát kimutatott. Kimutatta, hogy olyan közönséges szók hiányzanak Grimmék szótárából, minők *abwiegeln*, *achtehalb*, *Anknüpfung*, *Anknüpfungspunkt*, *Anlehnung*, *heiliger Abend* (az ünnep előestéje értelmében). Kimutatta, hogy az *Aal* főnévnek 82, az *Abend*-nek 90, az *Alp*-nak 100 összetétele végkép kimaradt a szótárból, s hogy már a Grimmet megelőző szótárakban az *Acker*-nek 80-nal több összetétele van, mint a Grimmben! (L. Daniel Sanders: *Das deutsche Wörterbuch von Jakob Grimm* 1:21, 24. 2:40, 44, 65 stb.) — De azonfölül rábizonyította a szótárra, hogy megbízhatatlan (1:37), hogy következtlen (1:18, 19, 22—3, 26, 55), hogy a szerkesztés hanyag és rendszertelen, egy szóval »rohoda«; hogy hibásak az értelmezései (54) s pl. azt se tudják a szerkesztők, mi a különbség *rechtes Ufer* és *linkes Ufer* közt (87), s hogy más baklövések és csodabogarak is vannak benne (1:31, 48. 2:125, 138). A bíráló pl. nevetség tárgyául idézi, hogy a szótár a ruhaujjat és a papirost megsebzí! Az *anschiessen* ígét Grimmék így fordítják: *feram leviter vulnerare*, vagyis: könnyű sebet ejteni a vadállaton; s az így értelmezett címszó alatt idézik a szabók kifejezését: *die Ärmel anschiessen, anhängen, anheften*, és a könyvkötőkét: *Papier anschiessen, anheften*.*

* Magyarázatul szolgál, a mit Grimm J. a II. k. előszavában mond: »Das lateinische wort soll den begriff weder von grund aus festigen, noch erschöpfen, das bleibt der nachfolgenden erörterung und den belegstellen

És a Grimm testvérek még csak nem is okultak a két bíráló jóakaró figyelmeztetésein. »Két pók mászott ennek a szó-kertnek a palántáira és rájuk bocsátotta mérgét,« így szólt bosszankodva Grimm Jakab,* de azért nem hagyta abba a munkát, haladt tovább a megkezdett úton, s avval vigasztalódott, hogy a szótári munkában a hibátlanság és teljesség úgyis teljes lehetetlenség. A későbbi füzetekben is sok helyt föltűnő hézagok maradtak: a fontos *Bischof* szó egyetlen egy idézettel van megtámogatva, *Ärger*, *Alpe*, *bergab*, *bedächtig* csak két-két idézettel. Sőt néha

überlassen.« — Hasonló nevetségesen pedáns kifogásokat tesz Ballagi egyes jelentés-megállapításaink ellen. — Ezzel kapcsolatban szóvá tesszük itt egy mulatságos baklövését. 1899-ben a NySz.-ről tartott második akadémiai föl-olvasását igen csattanósan fejezte be. Azt állította, hogy a szerkesztők közül Simonyi Zsigmond a szótári czímszók fordításában a latin nyelv legelemibb szabályai ellen is vétett, s elmésen idézte a középkori adomából: *Sigismundus est imperator supra grammaticam!* S mivel bizonyította a súlyos vádat? Avval, hogy én állítólag nagyon tudatlanul fordítottam latinra az *ember-barátot* illetéknéppen: *amicus hominibus*. Nohát ennek a kérdésnek nyelvtani oldalát nem kell bőven fejtegetnem. Minden tudós ismeri a régi latin közmondást: *Aurora Musis amica*. Mindenki tudja, hogy *amicus*, *a*, *um* voltaképen melléknév és igen gyakran jár dativussal olyan úri emberek írásaiban is, minők Cicero, Livius, Horatius. Én ezt az esetet csak jellem-zés ül voltam kénytelen idézni, mert két dolgot bizonyít csattanósan. Bizonyítja először azt az elbizakodottságot, mely ilyen készültséggel ül föl az ítélő székre, hogy ítéljen eleven és holt szerkesztők fölött. Másodszor pedig azt bizonyítja, hogy Ballagi Aladár, ki évtizedek óta éjjel-nappal a Nyelvtörténeti Szótárt tanulmányozza, még ma se ismeri szótárunk szerkezetét csak annyira is, hogy meg tudná állapítani azt az egyszerű dolgot, hogy valamely szótári czikk az egyik vagy a másik szerkesztőtől származik-e. Mert nem áll ám, hogy az *ember-barát* cikket én írtam volna! Ott van ez a cikk a *barát* szó összetételei közt, már pedig az egész *B* betűt Szarvas Gábor szerkesztette, mint a bevezetésben világosan meg van mondva! Tehát voltaképen Szarvast, ki egyik legkitűnőbb latinistánk volt, taníttatta itt Ballagi a latin nyelv elemeire!

* »Zwei Spinnen sind auf die kräuter dieses wortgartens gekrochen und haben ihr gift ausgelassen. alle welt erwartet hier eine erwiderung von mir, ihnen selbst würde ich nie die ehre antun eine silbe auf die roheit ihrer aeindung zu erwidern. mag das wörterbuch den einbildungen oder vorgefassten plänen dieser hämischen gesellen nicht entsprechen, die beide nicht einmal halbkennen unserer sprache heissen können; das gab ihnen kein recht, ein vaterländisches werk, das alle freuen sollte und reiche vorräte öffnet, zu verlästern, keine kraft, es in seiner wirkung aufzuheben oder auch nur zu schmälern. ihr frevel ist unserer öffentlichen zerrissenheit ein zeichen. alles dankes, der ihrem armen flicken am zeug sonst vielleicht geworden wäre, gehen sie bar.« (Előszó LXVIII. l.)

fontos szókhoz egyetlen egy idézetet se közöltek, pl. ezekhez: *Anerkennung, aufscheuchen, Bauernkrieg, Einwand, Freischütz!* — De még a kik Grimmék halála után folytatták a nagy művet, még azok se tudtak ilyen mulasztásoktól mentek maradni, s Ballagi Aladárt különösen kellemetlenül érintheti, hogy a *sóskifli* neve is »véggkép kimaradt« a nagy német szótárból.*

S a Grimm-féle szótár hibáit nemcsak a s and a bírálók vették észre, hanem a legelfogulatlanabb bírók, sőt a Grimm testvéreknek hálás tisztelői is elismerték. Így pl. hogy az írókból való idézetek gyűjtésében sokan részt vettek, de közülük »csak kevésnek volt elegendő belátása a föladat természetébe«. (Sőt Grimm Jakab maga is panaszkodik a gyűjtők munkájának hézagosságáról.***) — Raumer azt hányja szemükre

* Minthogy már Melich is említette első czikke végén ezt a sóskiflit, olvasóink mulattatására meg kell magyaráznunk a dolgot.

Egy magyar műveltség-történeti könyvben, a melyben tábori életről, katonák élelmezéséről van szó, néhány helyen azt olvassuk, hogy szűk volt az eleség és öt huszárszázad között egyszer csak 30, egyszer meg 35 sóskiflit osztottak szét. Ez tehát Jézus csodatételére emlékeztet, ámbár azt nem tudjuk meg a könyvből, hogy száz-száz huszár jóllakott-e a hat-hét sóskiflivel. De azt igenis megtudjuk belőle, hogy a mit a szerző *Salzküfel*-nek értett, az tulajdonkép *Salzküfel* (*Salzkübel*) volt, vagyis s ó s b ö d ö n, a miben az élelmezéshez szükséges s ó t osztogatták. Világos, hogy itt a szerző — hogy is mondja csak bírálónk — »csak a hangok hallgatásába olvadt föl; csak a füle után indult, .. semmit sem törődött az értelmi kalauzzal, mely nélkül nem lehet el semmiféle tudomány«. — Nem tudom bizonyosan, de azért ezzel a halhatatlan *leiterjakab*bal is igen érdemes munka lehet az a könyv, mert a szerzője tudós ember; könyvének czíme: *Wallenstein horvát karabélyosai*, a szerző neve pedig *Ballagi Aladár*. Ő írja a 149. lapon: »A 105 századból álló összes lovasságnak, mindössze 1438 — sós kifi (*Salz-Khüffl*) jutott, mely valami kétszersült-féle lehetett, mert nem a 'kenyér' rovatában fordul elő. Zrinyi öt századának 30 sós kifit adtak.« S a 154. lapon: »Zrinyi öt százada 425 darab kenyérben részesült, s csak 8-án kap még ugyanott 35 darab sós kifit.« — Megjegyezzük, hogy már 1873-ban megmagyarázta a Grimm-féle nagy szótár, hogy »küfel: kleine kufe« vagyis kis dézsa (a latin *cupa*-ból, mint a mi *kupánk* is). Ezt azért jegyezzük meg, hogy Ballagi Aladárunk halhatatlan baklövését »beállítsuk a maga korába«.

** Paul, Grundriss der germ. Philologie 1:126: »An dem Ausziehen von Belegstellen aus den Schriftstellern beteiligten sich viele Personen, aber nur wenige mit genügender Einsicht in die Natur der Aufgabe.« — Grimm J. az 1. k. előszavában LXVI. l. »Nicht allen ausziehenden hat gleich volle einsicht in das ziel der aufgabe vorgeschwebt, nicht allen ist derselbe beharrliche fleiss eigen gewesen, so dass einige der wichtigen schrift-

Grimméknek, hogy számos jelentéktelen könyvecskét földolgoztattak, és mellőztek végtelen fontosságú könyveket és elsőrangú írókat; egészen hiányzik a földolgozott források közül Körner és Arndt, Luthernek sok fontos munkája, Klopstock nyelvészeti és esztétikai iratai, hiányzanak a filozófusok!* Nem vették föl Grimméka keresztnéveket se (mint maguk elmondják l. k. előszó XXX). — Grimmék még el is sikkasztottak sok idézetet, mint nálunk, a gyanusító bírálatok hazájában, mondanák, mert hisz maguk megvallják, hogy a hol hiányzanak az idézetek: »entweder hatte der ausziehende [a kivonatoló, gyűjtő] ein citat versäumt, oder es war abhanden gekommen« (előszó XXXVI).

Ilyen körülmények közt természetes, hogy nem is idézik mindenütt, sőt ritkán is tudják idézni a szóknak első előfordulását. Raumer megjegyzi, hogy még az olyan fontos filozófiai szókat is, minők pl. *Beweg(ungs)grund*, *Bewusstsein*, *Begriff*, nem az alkotójuktól (Christian Wolff) idézik, hanem csak sokkal későbbi forrásokból. Paul is megjegyzi, hogy nem adnak számot az újabb kifejezések keletkezéséről és elterjedéséről, mert a gyűjtők erre nem ügyeltek. »Ilyen óhajításaink teljesülését csak egészen új vállalatból [új szótártól] várhatjuk« (Sitzungsberichte München 1894). De maga Paul kifejti, a legtöbb szóra nézve milyen kétes értékű az »első adat« megállapítása. Némely szó soká élt még nem hágy nyomot az irodalmi forrásokban, mert az irodalmi nyelv hagyományos jellemével jár az alkalmazott szókészletnek bizonyos korlátoltsága. Az »első adat« értékének relatív voltát még erősebben kiemeli az éleselméjű Hildebrand: »Magasabb céljaink érdekében kell ismernünk az egyes szónak életét: hogy t. i. milyen részt vesz és vett az egész életben [a nép életében] külsőleg és belsőleg. A szó eredete ennek az életnek csak egy kis csücskéje, s a hiányát kevésbé érezzük, mint hogyha meglett korabeli szerepét nem ismerjük, — valamint emberek is akadnak, kik nem tudják a születésük esztendejét, de azért semmit se vesztenek értékükből.«** Mi nálunk pedig

steller dem wörterbuch fast über die hälfte noch entzogen scheinen.« Azt is panasolja, hogy a gyűjtők csak a föltűnő kifejezésekre ügyeltek s a mindennapi szókat és szólásokat elhanyagolták.

* L. Raumer, Ges. sprachw. Schr. 340—4.

** »Das Leben eines Wortes brauchen wir für die höheren Zwecke, d. h. den Anteil den es an dem gesamten Leben äusserlich und innerlich

vannak szógyűjtő nyelvészek, a kik az egész szótárszerkesztésben azt tartják egyetlen fontos teendőnek, hogy a szóknak első előfordulását állapítsuk meg!

Találtak Grimméknél sok kifogásolni valót az elrendezésben is, pedig Grimmék szótára tisztán betürendes (a mi kedves bírálóink szentül meg vannak győződve, hogy betürendes szerkesztéssel minden hibát el lehetett volna kerülni a NySzban). Az *Erbse* szó pl. hat külön helyen van tárgyalva, mert véletlenül hatféle hangalakokkal fordul elő a forrásokban: *Arbeiss*, *Erbeiss*, *Erbes*, *Erbis*, *Erbse*, *Erweiss*. A mellékalakokat egybeült is sokszor külön cikkekben tárgyalták, néha csak azért, hogy a főalak alatt kifelejtett adatokat pótolják (l. Wunderlich, a Grimm-féle szótár 4. k. 1. rész 2. szak., előszó). Grimm Jakab a 2. k. előszavában maga hibáztatja öcscsét, hogy sok igeekötös összetélt következtelenül rendezett el, főleg azt, hogy a *durch* összetételeit szigorú betürendben adja, de a *dahin*, *daher*, *darán* kapcsolatait együtt közli egy cikkben. Lám, két testvér nem tudott egymással mindenre nézve megegyezni s egyöntetű munkát végezni. Minket pedig Szarvassal iszonyúan gáncsolnak, hogy nem követtünk minden aprólékban egyenlő eljárást. — Ide tartozik az a következetlenség is, hogy az idegen szók közül sokat mellőztek, sok mászt pedig, noha hasonló joggal mellőzhették volna, fölvettek (vö. Lexer nyilatkozatát a 7. k. előszavában).

Grimmék maguk megvallják, hogy sok munkának nem a legjobb kiadását használták (1. k. el. XXXIV—V.), Lexer pedig id. h. megvallja, hogy sokszor más kiadásból idéz, mint a megelőző kötetek. Nekünk pedig iszonyú bűnül róják föl, hogy itt-ott egy munkának többféle kiadásából idézünk.*

Más hibákat is emlegetnek az elfogulatlan bírálók is. Grimm Jakab »nem értett a pontos értelmezéshez, a szabatos logikai meghatározásokhoz, minőkre a szótárban szükség van«.**

hat und gehabt hat, und von diesem Leben ist der Ursprung nur ein Endchen, das uns eher fehlen kann als sein erwachsenes Dasein und Wirken, wie Menschen vorkommen die ihr Geburtsjahr nicht wissen, ohne an ihrem Werte das mindeste dadurch einzubüssen.« (A Grimm-féle szótár 5. k. előszavában.)

* Pedig minden idézetnél meg van jelölve az illető kiadás, pl. Gyöngyösinék Dugonics-féle kiadása így: GyöngyD. (Hogy Dugonics önkényes változtatásokat is tett Gyöngyösi szövegén, arra én magam híttam föl a figyelmet Nyr. 19: 571.)

** »Scharfe Begriffsbestimmungen, genaue logische Unterschiede . . . ,

Grimmek sokszor erőszakosan meg akarják változtatni a német irodalmi nyelvet, s pl. *Pracht, prangen, pochen, putzen* helyett azt akarják iratni: *Bracht, brangen, bochen, butzen*.* »Sok helyütt a *szófejtést* annyira elhanyagolják vagy oly rendszertelenül tárgyalják, hogy magyarázataik tarthatatlansága első tekintetre is szembeszökő«, — mondja komoly munkában egy nagy tisztelőjük.**

Íme ennyi sok hibája van a Grimm-féle szótárnak. Pedig egy fél század óta készül s még most sincs befejezve: még most is egynéhány kötet hiányzik, és hogy tíz-húsz év alatt be lehessen fejezni, a jelenleg működő három-négy szerkesztőnek minden egyéb hivatalos foglalkozás alól való fölmentését kérte a német filológusok tavalyi nagygyűlése. M. Heyne magán a 6. kötetben nyolcz évig dolgozott (2848 hasáb), pedig az ő göttingai egyetemi szemináriumát a szótári munkában való közreműködésre szervezte; Lexer a 7. kötetet szintén nyolcz évig szerkesztette (nem egészen 2400 hasáb). Heyne elmondja, hogy az *L* és *M* betű összegyűjtött anyaga már ő előtte más tudósok kezében volt, de visszaadták, mert elrettentette őket a terjedelme s a föladat nehézsége (l. a 6. k. előszavát). Ezekből a jellemző adatokból láthatják azok is, a kik nem értenek a dologhoz, milyen föladat egy nyelvtörténeti szótár szerkesztése. —

Ámde mindaz a sok gáncsoskodás nem akasztotta meg a német szótár haladását, nem is lohasztotta a szerkesztőknek kedvét, lelkesedését. Büszkén mondja Grimm Jakab: Olyan a szótár, mint egy jól fegyverzett, csatára kész hadsereg, csodákat lehet vele művelni.*** S a bírálói közül is a kik nem kicsinyes lelketlenséggel és aljas irigységgel bírálták, minden jogos kifogás mellett is a legnagyobb elismeréssel nyilatkoztak a korszakalkotó munka végtelen nagy értékéről. »A Grimm-féle szótárt«, mondja Raumer, a kiváló német filológus, »sok kemény gáncs érte, s e támadó hangok a nagy közönséget is megtévesztették, főleg

wie sie auf diesem Gebiete not tun, sind nicht seine Sache.« Paul: Grundriss d. germ. Philologie 1:126.

* L. Raumer: Gesammelte sprachwiss. Schriften 351.³

** L. von Helten: 50 Bemerkungen zum Grimmischen Wörterbuch, VIII: »Bei vielen Wörtern ist die Etymologie von ihnen so vernachlässigt oder so *unsystematisch behandelt*, dass die Unhaltbarkeit ihrer Forschungen schon beim ersten Anblick zu Tage tritt.«

*** »Das Wörterbuch gleicht einem gerüsteten schlagfertigen heer, mit welchem wunder ausgerichtet werden.« (1. k. el.)

azért, mert a gáncsoskodók a szótár hibáit arra használták föl, hogy az egész Grimm-féle nyelvészeti irányt lerántsák». Később pedig tiltakozik Raumer, hogy az ő saját szigorú bírálatát így félre ne magyarázzák: »Ha szakunk mesterével szemben sok határozottan ellentétes nézetet kockáztattam s a nagy műnek gyöngé oldalait nyíltan föltártam, ne tessék ezt arra magyarázni, mintha félreismerném megbecsülhetetlen értékét és mérhetetlen jelentőségét e nagy munkának, mely sokféle tekintetben kiválóan korszakalkotó.« (Raumer: Ges. sprachw. Schr. 333 és 361.)

Így tudják megbecsülni az efféle munkát a hozzáértő bírálók, a kiket nem hiúság, irigység vagy bosszú vezet gáncsoskodásra, ferdítésre és rágalomra, hanem komoly bírálattal csakis magát a szent igazságot szolgálják!

*

Egy kissé bővebben szoltam a Grimmék szótáráról, mert sok tekintetben csodálatos hasonlóságot mutat a mi szótárunk ügyeivel. Más nagy szótárakról már csak egyes adatokat fogok főlemlíteni, a melyek összehasonlítás alapjául szolgálhatnak.

Grimmek szótára, noha olyan »rohoda«, hogy még a sós-kifi is hiányzik belőle, ösztönzője és mintája lett számos új nagy szótárnak. Egymás után követte Littre es Godefroy két francia nyelvtörténeti szótára, a Murray-féle bámulatos angol szótár, a svéd akadémia szótára s legújabban az óriási latin Thesaurus, melyet a német akadémiaák egyesült erővel adnak ki (a berlini, göttingai, lipcei, müncheni és bécsi).

Hogy a Thesaurust milyen rengeteg készüllettel szerkesztik, azt elmondta már Szilasi és kiemelte azt a jellemző körülményt, hogy a Thesaurusnak előkészítésére előbb egy külön tudományos folyóiratot szerkesztettek (viszont a Grimm-féle szótárnak utólagos kiegészítésére alapította meg Kluge néhány esztendeje a *Zeitschrift für deutsche Wortforschung*-ot). Én csak azt említem még meg, hogy a szótárnak szerkesztésére 605,000 márkát, tehát 700,000 koronánál többet irányoztak elő; hogy az adatgyűjtés után magára a szerkesztésre tizenöt évet szántak, pedig Münchenben egy 10—12 fiatal tudósból álló iroda áll a szerkesztők rendelkezésére. Az *ab* cikk megírásán az egyik szerkesztő nyolcz hónapig dolgozhatott! És mégis mit mond ez óriási méretű szótárnak egy jó a k a r ó ismertetője: »A Thesaurus linguae Latinae

rengeteg idő, erő és pénz ráfordításával létesített vállalata is az emberi erőnek gyarlóságát mutatja».*

Littré szótárát méltán ünnepelték mint a nyelvtörténeti kutatásnak remekét, pedig joggal emeltek ellene nyomós kifogásokat is, kivált hogy a szójelentések fejlődését nem tünteti fel eléggé (»a tulajdonképi és az átvitt jelentéseket összeviszsa tárgyalja«), és máris keletkezett egy új nagy francia szótár, mely e tekintetben a Littréét messze fölülmúlja, Darmesteter és Hatzfeld szótára. De még azt is emlegetik Littré bírálói, hogy szótárának két-két szava között néha húsz más szó hiányzik, a melynek ott kellene lennie! (L. pl. Larousse nagy lexikonának bevezetését.)

A nagy angol nyelvtörténeti szótár, melyet a Philological Society megbízásából James A. H. Murray ad ki, szintén majdnem ötven év óta készül s eddig csak a fele jelent meg, pedig 1300 = ezerháromszáz önkéntes gyűjtő és 30 = harmincz alszerkesztő vett részt az előmunkálatokban, két tudós alszerkesztő pedig állandóan osztozik a főszerkesztő munkájában. És noha 1300 tudós és művelt gyűjtőjük volt, Murray is panaszkodik a gyűjtésnek nagy fogyatékoságáról: a szavaknak öt hatodrésszére nem volt elegendő adatuk! A legközönségesebb szókra, minők pl. *about, after, all, also, and*, a gyűjtők egyáltalán nem ügyeltek, s ezekre majdnem minden idézetet maguk a szerkesztők voltak kénytelenek összegyűjteni. Azt mondja Murray, voltaképen minden könyvet újra el kellene olvasatni, még pedig ilyen utasítással: jegyezzenek ki a gyűjtők idézeteket minden olyan szóra, a mely nem tűnik föl nekik!** »Nincs tehát helyén ama jó barátaink büszkélkedése, a kik ha tíz, húsz vagy ötven évvel régibb példát találnak valami szóra, nagy harsonaszóval küldik be mindjárt a *Notes and Queries*-be, mintha valami csodálni való volna benne, hogy szótárunk nem ismeri azt az adatot. Régibb adatokat kétséggkívül még szavainknak három negyed részéhez fogunk találni utólag... Arra is kell emlékeztetnem, hogy a legtöbb szó története amúgy se kezdődik az első elérhető írott példával; a szót mondták, mielőtt írták,

* L. Neue Jahrbücher für das klassische Altertum, Geschichte und deutsche Lit. 1901. 7: 530.

** Ezek s a következő adatok részint az új angol szótár előszavából valók, részint Murraynek 1884. évi jelentéséből: *Thirteenth address of the president, to the Philological Society.*

s az írott példa legtöbbször nem azt bizonyítja, hogy a szó akkor került forgalomba, hanem hogy már meg volt állapodva s az olvasók már általánosan ismerték.« — S noha oly nagy készüléssel alkották meg szótárukat, a szerkesztőknek mégis sok szemrehányást kellett hallani, hogy az irodalomnak igen nagy részét nem dolgozták föl, hogy sok kisebb író t egészen mellőztek, s hogy az elsőrangú írók — Shakspeare, Milton, Macaulay stb. — földolgozása se kielégítő (pedig Shakspeare-hez már külön szótárak is voltak), hogy számos szót csakis szótárakból tudtak idézni stb. stb.

Még két angol szótárt említek csak, hogy lássuk, milyen anyagi eszközökkel készülnek máshol a szótárak. A híres Webster-féle angol szótárnak csak új kiadása jelent meg 1891-ben. Ez az új kiadás tíz évig készült, száz fizetett dolgozótárs s azonfölül sok önkéntes tudós gyűjtő vett részt a munkában. Az egész szótár csak 2118 lap (oldal), s maga a szerkesztés — a nyomtatást nem számítva — 60,000 font sterlingbe, azaz másfél millió koronába került.* — A Langenscheidt-ék kiadásában megjelent új Muret-Sanders-féle angol-német szótár tiszteletdíjaira egy negyed millió márkát költöttek (a nyomtatásra 350,000-et). S már megjelenése után néhány évvel számtalan hibáját kimutatták; l. Berichtungen und Ergänzungen ... V. Northcote, W. Thomas und Gust. Krüger (Neusprachliche Abhandlungen XIII. Heft, 1903).

*

Csak a Szótárunk ellen intézett gonosz támadások indítottak arra, hogy ilyen tájékozást szerezzek más nagy szótárak készülése módjáról. S igazán magamnak is csak most nyílt meg a szemem: milyen nevetségesen csekély szellemi és anyagi támogatással alkottuk meg mi ketten a Magyar Nyelvtörténeti Szótárt. S itt először is erkölcsi kötelességem — elhunyt mesterem iránt, de magam iránt is — hogy álszemérem nélkül széttépjem a gyanúsítások, sőt rágalmak hálózatát, melylyel a bírálattól félrevezetett sajtó behálózta az igazságot. Bírálónk — szegény! — tetemes anyagi kárt szenvedett, mióta Szarvas Gábor örökre semmivé tette a Ballagi-féle szótárak hitelét, s most — mint maga bátran, sőt dicsekedve vallja — bosszúból ő akarja tönkre tenni a NySz.-ét. Jellemző és tudományos bírálatban szokatlan körülmény, hogy bírálónk annyira előtérbe állította a pénzkérdést: hogy az a 30,000 forint, a mibe a szótár került, tisztára ki van dobva!

* Az új kiadás előszavából.

Azt a látszatot kelti ezzel, mintha a szerkesztők, talán pajtásokodás által, csekély munkáért valami fényes díjazásban részesültek volna. Botránygyártó laptudósítók aztán még mesésebb összegekről meséltek. Már pedig a dolog így áll:

A költségnek tetemes része, jóval több mint negyedrésze, anyaggyűjtés és anyagrendezés czímén sokfelé megoszlott, nagyrészt még mielőtt a szerkesztés munkájával meg voltunk bízva, de részben még szerkesztés közben is. A tulajdonképi szerkesztés díjának is nem csekély része azoknak jutott, a kik a szerkesztés idején segédkeztek; hisz egy részük itt van közöttünk és tanuskodhatik adataim igaz volta mellett. — Azt kérdezhetik, mi volt a dolguk e segédeknek. Szarvas Gábornak először is, minthogy maga nem látott, fölolvasták az illető szóra vonatkozó adatokat; akkor aztán az ő utasítása szerint kiválogatták a használhatókat, a hiányosakat kiegészítették s a kétéseket igazolták az eredeti forrásokból, s e végett úgyszólván napról-napra eljártak nyilvános könyvtárainkba, hogy ott megkeressék a szükséges régi könyveknek idézett lapjait. Ennyi előkészület után végre a megszerkesztett szótári cikket a czédulákról lemásolták. A mi engem illet, én az adatok kiegészítését és igazolását s a szükséges könyvtári kutatást mindig magam végeztem; segédeim föladata pusztán a kiigazított s megszerkesztett czédulákról való pontos másolás volt.* A tulajdonképi szerkesztés munkáját pedig mind a ketten magunk végeztük! — A szerkesztés folyama alatt, nyolcz éven át (1881—1888), meghatározott évi díjat kaptunk: az egyik ezer, a másik 600 s később 800 forintot. Az én ezer forintomból segédemnek évenként 250 frt jutott (tíz hónapon át 25—25 frt), az egyik évben pedig két segédnek együtt 350. Ebben az évben tehát *650 forint jutott annyi szellemi munkám fejében, amennyinek pusztán a lemásolásért 350-et kellett fizetnem!* Szarvas Gábor pedig egyszer tréfás kedvében kiszámította, hogy szótári munkájáért, melyen szellemi ereje teljes megfeszítésével dolgozott, 81 krajczárnyi napszám maradt neki. — Igazán resteltem mindezt elmondani, mert a száraz tények fölörölése is dicsekedésnek látszhatik. De kénytelen vagyok egyáltalán kimondani: napjainkban sehol Európában gyorsabban és csekélyebb díjazás fejében olyan terjedelmű

* Segédeink fiatal, de válogatott tudósok voltak, az enyém a többi közt *Munkácsi Bernát* és *Zolnai Gyula*, kik jelenleg — s már régóta — kiváló nyelvtudósaink.

és értékű tudományos szótárt nem alkottak, mint a mienk! A mondottakból eléggé kitűnik az is, mennyi igazság volt abban a ráfogásban, melyet a bíráló alapján a botrányéhező napilapok hangoztattak: hogy t. i. mink a szerkesztést kiadtuk albérléthe. (Maga a jeles bíráló óva intette az Akadémiát, hogy az új nagy szótár szerkesztése »oly tudósok kezébe kerüljön, kik... a szakemberek merkantil szokásaitól idegenkedve, nem osztják ki a felvállalt munkát olcsó munkaerők közt, hanem maguk végzik«. L. A Hét 1899. II. 12).

— És ha az anyagi támogatás olyan szegényes volt, milyen szellemi támogatásban részesültünk? Mikor sajnosan tapasztaltuk az összegyűjtött anyagnak hiányos voltát, s mikor az Akadémia a további anyaggyűjtésre nem akart költeni: ismételve fölszólítottuk — élőszóval és írásban — tudósainkat, a nyelvészek mellett különösen történetbúvárainkat, hogy segítsenek pótolni a hiányokat.* S a fölszólításnak mi volt az eredménye? Jóformán semmi.** Szarvas Gábor még azt a kétséget is hangoztatta, vajjon odatehetjük-e nevünket egy hiányos munka címlapjára. Ezzel sikerült is neki a sajtó alá rendezéskor még egy évi időhaladékokat kicsikarni. Többet nem kérhattunk, mert a mi irigykedő és gyűlölködő környezetünkben attól a gyanúsítástól kellett tartanunk, hogy szándékosan húzzuk-nyújtjuk a munkát, hogy így tovább is kaphassuk az évi díjat!***

Eközben számos nyelvemléket, szám szerint majdnem százat, melynek tartalmát szavaink történetére fontosnak gondoltuk, részint magunk, részint megbízottaink által — saját költésünkön — földolgoztunk, szerkesztés közben, sőt rész-

* Mikor az 1. kötet elkészült, akkor is azt írtam: »Hazaflas tudósainkon van a sor, hogy tegyék közzé mindazt, a minek híjával látják szótárunkat. Legtöbbet várhatunk e tekintetben a magyar történet búváraitól, mert ők hivatásuknál fogva legtöbbet foglalkoznak régi műveltségünk s régi közigazgatásunk szavaival. Továbbá azon szakembereinktől, természettudósoktól, orvosoktól stb., kik szakukba vágó régi irodalmunkat is átkutatják. Végre bizton elvárhatni nyelvészeinktől is, hogy rendszeresen gyűjtik a hiányzó kifejezéseket, sőt hogy üres óráikban elő-elővesznek egyet-egyet az eddig föl nem dolgozott források közül is, és kiböngészik belőle, a mivel kiegészíthetik nemzeti nyelvünk történetét.« (Akad. Értesítő 1890. 93.)

** Csak Nagy Gyula közölt okiratbeli szavakat és Csapodi István küldött adatokat orvosi s természetrajzi munkákból (meg is köszöntük Nyr. 10: 225).

*** A siettetés bizonyítékaul l. még Hunfalvy nyílt levelét Nyr. 15: 274 és Szarvas választát 318!

ben még nyomtatás közben is (az utóbbiakat, de nem teljesen, a szójegyzék előtt látható pótló forrásjegyzék mutatja).^{*} Így dolgoztuk föl pótlólag, hogy csak a fontosabbakat említsem, a kéziratok korából: a Németujvári Glosszákat, a Horvát és Gömör-kódexet, a Régi M. Nyelvelmékek okiratait és Endlicher Monumentáiból Anonymust és a Váradi Regestromot; — a XVI. század nyomtatványaiából: Pesti Gábor Fabuláit, a Régi Magyar Költők Tárát (még a 6. s 7. kötetet is, holott akkor meg se jelentek még, a 7. még most se!), Fortunát, Melius egy-két munkáját; — a XVII. századból a Corpus Grammaticorum című gyűjteményt, Comenius Januáját, Zrínyinek egy munkáját; — a XVIII. századból ismételve földolgoztattuk Faludi műveit és Gyöngyösi néhány munkáját, újonnan földolgoztuk Párizspápai-Bod szótárának gazdag tartalmú latin-magyar részét, Mikes Kelemen (a Tör. Leveleket ismételve, a Mulatságos Napokat újonnan), Amade és Orczy költeményeit, Bod Péter, Biró Márton, Gvadányi, Molnár János, Kónyi János néhány fontosabb munkáját stb. — Minthogy régi irodalmunk földolgozott művei természetesen jobbra vallási tartalmuak voltak s ezekben a mindennapi fogalmak s a műveltségi szók bizonyos körei csak igen hézagosan kerülnek elő: a pótló földolgozásban — melyre, ismétlem, nem voltunk kötelezve — fő tekintettel arra voltunk, hogy világi iratok, oklevelek, történeti művek és szakmunkák nyelvével ismerkedjünk meg. Elvégre földolgoztunk sok történeti forrásgyűjteményt, melyek jobbra számos kötetre terjednek: így Thaly Kálmán kuruczkori gyűjteményeit és Bercsényi levelezését, a Zichy kódexet, a Károlyi család oklevéltárát (Géresi kiadása), Knauz Monumentáit (részben), a Történelmi Tár, a Török-magyarkori emlékek s a Monumentabeli írók sok kötetét, a M. Nyelvőr gyűjtötte nyelvtörténeti adatokat, és sok mást. Műveltségtörténeti adatokat nyertünk a magyar-francia-német Királyi Beszélgetésekből is (1749). Szakmunkák közül földolgoztuk Melius Herbariumát (másodszor), Kecskeméti Ötvöskönyvét, Fel-

* A forrásoknak fő jegyzékében foglaltak közül a szerkesztés közben dolgoztuk föl azokat, melyek mellett földolgozókul a következők vannak megnevezve: Alexics György, Jámbor József, Kasztner Géza, Szarvas Gáborné, Simonyi Zsigmond (csak a Müncheneri kódexet dolgoztam föl előbb, a rendszeres gyűjtés idején); végre a Szarvas Gáborral jegyzetteknek is nagyobb része ide tartozik (csak a nevével jegyzett kódexeket és Czeplédinek egy munkáját dolgozta föl előbb, a hetvenes években).

vinczy Schola Salernitanáját (másodszor), Váli Mihály Házi Orvos-Szótárcsáját stb. Sőt földolgoztuk a Radvánszky B. kiadta XVI. századi magyar szakácskönyvet, és hasztalan kerestük benne a *paprikát* és *tarhonyát*! — Ennyi munkát és költséget áldoztunk és ajándékoztunk mi ketten a M. T. Akadémiának!

És mikor mink ennyit áldoztunk és fáradtunk, mikor mink testünk és lelkünk épségét kockára tettük, hogy — a mennyire a rövid idő alatt lehetett — kiegészítsük az átvett fogyatékos anyagot: jeles bírálónk azt állítja, hogy mink bizony kaptunk minden egyes szó történetére bőséges adathalmazt, de ezzel gondatlanul bántunk, rosszul rendeztük, elpredáltuk, elszikkasztottuk! Nyilván azért sikkasztottuk el, hogy ne legyen annyi dolgunk vele. Hát kérem, ezt a nevetséges ráfogást igen alaposan meg tudom czáfolni. Erre vonatkozólag jó eleve, már 1881-ben gondoskodtam a bizonyító anyagról, mintha csak előre láttam volna ezt a gyanúsítást. Mikor ugyanis a szerkesztéshez fogtam, először az *a* és *ö* kezdőbetűkkel tettem próbát. Már akkor észleltem az imént említett föltűnő hézagokat, s e tapasztalatokról számot adtam az 1881-i Nyelvőrben, két cikkben, melynek címét is idézem jellemzésül: »*A NySz. hiányzó adatai. Kérelem a nyelvészekhez, irodalombarátokhoz és történetbúvárokhoz.*« Már most tessék e cikkeket elolvasni, akkor azt fogják látni, hogy 1881-ben, mikor a rendszeres gyűjtés már be volt fejezve, mikor a gyűjtött anyag már rendezve volt, akkor — az ott előadottak szerint — részint semmi, részint csak egy vagy két adatunk volt pl. a következő szók történetére: *ócska*, *ocsmány*, *ohajt* (kíván' ért.), *okik**, *okoz*, *olvasgat*, *olvas* (számlál' értelmében), *öblít*, *örökös*, *öz*, *föloszt*, *osztály*. Most pedig tessék megnézni ezeket a cikkeket a kész szótárban s ott azt tetszik látni, hogy mindezekre számos megbízható s tanulságos adat sorakozik egymás mellé! Nemcsak ezeknek, hanem száz meg száz szó történeté-

* Ezt az érdekes ígét akkor (Nyr. 10:125) azok között kellett említenem, a miket se a szótárakban, se az irodalomban nem találtunk a 18. század végéig, »ámbar valószínű, hogy megvoltak s csak lappanganak«. És nekem csakugyan sikerült hosszas megfigyelés után találni ez ígére 17. századi adatot (1616-ból, Lépes Bálint Fényes tüköréből, pedig ezt földolgozta gyűjtőnk, de azt a fontos adatot nem jegyezte ki). S az ilyen szerkesztést merik ma lelkiismeretlennek állítani!

nek legnagyobb részét magunk gyűjtöttük össze szerkesztés közben, folytonos feszült megfigyeléssel és fáradságot nem sajnáló utánajárással. Az idézett bizonyíték czáfolhatatlanul tanuskodik arról, hogy nem bántunk gondatlanul a ránk bízott anyaggal, hanem ellenkezőleg: ennek gyarapításával kötelességünkön messze túl mentünk, s hogy igaza volt Szarvasnak, mikor azt állította, hogy a szótár anyagának egy harmadrészét mi magunk szereztük a szerkesztés munkája közben.*

*

Ámde a Budapesti Szemle — immár 30 év óta megszokott elfoglaltságával — most is azt mondja rólunk: »A szerkesztők nem voltak elég gondosak s elég lelkiismeretesek.«** Azt is állítja a B. Sz., — pedig hiába állítja, azért semmiképen nem áll, — hogy »gyenge lábon áll a NySz. hitele a nyelvészek körében«. Azt írja továbbá a B. Sz.:

»A tanári körökben nevetgéltek Szarvas és Simonyi egy-egy komikus baklövésén, mint például: hogy a *pantallért* egy helyen nadrágnak, a *galacsint* csizmának [...], az *apró-rézcét* csirkefának, a *kínzó-padot* csikónak, a *körtvélyt* somnak, a *szalmazsákot* cigánygyereknek, az *elhomályosítót* szürkésítőnek stb. stb. magyarázták.« (U. o. 465.)

Magán ezen a fogalmazáson meglátszik az irányzatosság, a rosszakarat, így nem keresik az igazságot! Ez éppen olyan elméskedő ferdítés, mint egynémely napilapé, melynek a tudomány s az igazság érdeke mellékes, csak az ő kedves olvasóit mulattathassa. Hiszen »a nyelvészek körében« mindenki tudja, hogy az imént idézett mulatságos lajstrom majd megannyi ferdítés. Szarvas Gábor a *galacsin* szót nem csizmának, hanem kalucsninak értette,*** nem a szalmazsákot értette cigánygyerek-

* L. még Szarvasnak ide vágó érdekes adatait BpSzemle 72:422—3.

** B. Sz. 117. k. 468. l. — Azt is írja a B. Sz. ugyanott: »Egy jobb ízlésű ember sem helyeselhetette azt az örökösen »duhajkodó« hangot, a mit Szarvas Gábor 30 év előtti polemiáiba szeretett belevegyíteni.« — A nemzet, mint mindenki tudja, Szarvasnak a M. Nyelvőrben való lelkesítő működéseért és a M. Nyelvtörténeti Szótár megalkotásáért állított emlékszobrot. Már most: ha a B. Sz. urainak se a Nyelvőr, se a Nyelvtörténeti Szótár nem tetszik, akkor nem értem, miért éppen Gyulai Pál és Szily Kálmán hozta az Akadémia koszoruját, mikor Szarvas szobrát lelepleztük!

*** Szarvas maga megkérdőjelezte ezt az értelmezést és kétes voltára a Nyrbn tett kérdésével is figyelmeztetett, l. 20:425 és 23:78.

nek, hanem a *surde*-t, és *surgyé* a MTsz. adata szerint is jelent kamaszt. És így tovább.* — Az én rovásomra (köszönöm a kíméletet) a hét furcsaság közül csak kettő esik. De én is nem az elhomályosítót néztem szürkésítőnek, hanem a *szürkésítőt*, sőt nem is én néztem annak, hanem a ki azt az adatot Calepinusból kiczédulázta; én csak nem igazítottam helyre, de »a nyelvészek körében« immár mindenki tudja, hogy lehetetlen is volt a gyűjtőknek minden apró tévedését helyreigazítani. A másik a *csirkefa* hibás fölvétele. De bármilyen különösen hangzik is: vannak olyan hibák, a mik ridegen leleplezve nevetséges színben tűnnek föl, de ha gondosabban vizsgáljuk, nem azt bizonyítják, hogy a szerkesztők kelleténél kevesebbet, hanem hogy kelleténél többet tudtak. A bírálók ilyenkor nem is sejtik, mire alapítottuk magyarázatunkat, föltevésünket. Így pl. kimutatták, hogy az a sereget jelentő furcsa *cseri* szó, melyet Szarvas G. a *cseri barát* és *cserbasa* szóból következtetett, nem állhat meg, mert ezek a szók egészen másképp magyarázódnak (l. Nyr. 28:75). Igaz, tévedés volt, de a föltevésnek alapjául nemcsak ezek a homályos szók szolgáltak, hanem az a kétségtelen tény is, melyet Szarvas szintén ismert: hogy törökül a seregnek *čeri* a neve, s hogy ez mellékformája a *čerig* szónak, mely *sereg* alakjában jött át hozzánk.** — S éppoly érdekes a másik eset, melyben éppen azért tévedtünk, mert többet tudtunk, mint bírálónk. Ő nem tudja annak az okát elképzelni, hogy hihettem én el, hogy *csirkefa* van a világon? s hogy fordíthattam én ezt a csirkefát németül kácsafának, *Entenbaum*nak? Pedig a ki műveltségtörtenettel foglalkozik (mint a mi bírálónk is) tudhatná, hogy a középkorban Európa-szerte el volt terjedve a csirkefa vagy kácsafa mondája, mely a tengerparton terem, s melynek gyümölcse, ha eléggé megtermett, leesik a tengerbe és csirkenyakú, vadréce alakú madárrá válik. Annyira elterjedt monda volt ez, hogy nyelvünkben egy különös neve is fejlődött: *gyengyér****. Én

* A *pantallért* egy idézetben Szarvas *pantallónak* hallotta, mikor a segédje fölolvasta neki. Íme milyen egyszerűen magyarázódik a tévedés, pedig a B. Sz. már másodszor rója föl mint nagy baklövést, sőt azt mondja: »A szerkesztő... a *pantallér* szót hirtelenében *pantallónak* olvasta« (B. Sz. 72:121). Pedig jól tudja, hogy a P betű szerkesztője azt az idézetet nem olvasta maga, mert akkor már majdnem teljesen meg volt vakulva!

** A *janicsárok* neve is tkp. *jeni čeri*, új sereg.

*** L. Szilády: Temesvári Pelbárt 68 l. — Éppen mostanában is megjelent egy magyar tárcza a kácsafáról, Tábori Róberttől, Pesti Napló 1904.

szerencsétlenségemre ismertem ezt a mondát, mert magam fordítottam Müller Miksa újabb fölolvadásait, hol a míthusok fejlődésének érdekes példájául van bemutatva, s még a képe is közölve van ennek a nevetséges kácsafának (577). A czédulánkon tisztán olvasható *csirkefa* összetélt habozás nélkül azonosítottam avval a híres kácsafával, s így elmulasztottam megállapítani, hogy Calepinusban tkp. nem *csirkefa* van, hanem »*csirke fű*« (*fűréce*). — Íme, ha valamivel kevesebbet tudtunk volna, ha Szarvas nem ismerte volna a török *čeri* szót s ha én nem tudtam volna a csirkefa mondájáról, akkor szótárunkban most kevesebb volna a hiba!

Egyáltalán természetes dolog, hogy a tudományban a föltevések, a hipotézisek nem mindig válnak be. De azért ezeknek a tudományos fejlődésben való nagy jelentőségét igazi tudós nem tagadhatja. Persze a föltevések kockáztatására nincs minden tudósnak bátorsága, de van azoknak, a kiknek sok föltevésük bevált már s a kiknek van bizonyos érzékük a tudománybeli lehetőségek és valószínűségek iránt. Szarvas Gábornak pl. megvolt az az erkölcsi bátorsága, hogy sok föltevést kockáztatott.* Megtette ezt a szótárban is, és megtettem én is néha, és ezzel olyankor, mikor magunk nem tudtunk határozott eredményt elérni, legalább az utánunk jövőket némely lehetséges magyarázatra akartuk figyelmeztetni.

Különben mink a szótárban az ilyen föltevések mellé rendszerint odatettük a kérdőjelet, hogy figyelmeztessük az olvasót a magyarázatnak bizonytalanságára. Ezzel tehát semmiképe se csorbítottuk, sőt tehetségünk szerint előmozdítottuk a szótár használhatóságát. Föltevéseink néha beváltak, néha nem. De szembetűnő igazságtalanság, hogy bírálóink ezeket a megkérdőjelezett föltevéseket nekünk mind bűnül róják föl, mert ez más szóval annyit tesz, hogy a tudományos vélemény-mondástól csalhatatlanságot, tehát lehetetlenséget követelnek! És csakugyan meg merik ezt követelni? Akkor tudományos módszerüket és szellemüket nem kell bővebben jellemezni. *Sapienti sat!*

Ámde Ballagi Aladár abban a bűnlajstromban, melyet egykor az Akadémiában bemutatott és a lapokban is közzé tett

VI. 22. Tábori innen magyarázza a hírlapi *kacsát*; mások abból, hogy Luther Márton *Legende* helyett gúnyosan azt írta: *Lügente*. (Vö. fr. *canard*.)

* Talán Boileau-val tartott, ki azt mondta: *L'exactitude est le génie des sots*. A pedáns azt hiszi, hogy lehetséges mindig elkerülni a tévedést.

(1899. febr. 7. és decz. 6.), elhallgatta azokat a kérdőjeleket, tehát összeszedte a nem sikerült magyarázatokat, de eltitkolta azt, hogy ezeket magunk is mint kétes lehetőségeket említettük. Így járt el a következő szóknál: *csörsz, gyentel, passaméta, titoknok, galacsin, gallérqyoics, barilla (szárdinás pikszis), bezdvár, valaskás, verdigályos nyúl* stb. (ezek egytől egyig Szarvas Gábor cikkei, tetszik látni a gyilkos bosszút?)* — Mi ennek az eljárásnak méltó neve? Ne mondjuk, hogy hamisítás, nevezzük el szelíden ferdítésnek.

S most, mielőtt egy időre megint búcsút veszünk bírálóinktól, csak még egy pár adatot idézek szerkesztői munkánk nehézségeiről s egyúttal a lelkiismeretlenségünkéről terjesztett monda megczáfolására. (*Lelkiismeretességünket* kell bizonyítani, holott »a nyelvészek körében« az ügy iránti *lelkességünket* ismerik. *Risum teneatis amici?*)

Nagy nyomatékka! fejezte ki — mint láttuk — a híres bíráló azt a nézetét, hogy szótár szerkesztését egyáltalán nem szabad nyelvészre bízni, mert a nyelvész csak fonetikával, hangtannal foglalkozik s a szóknak egyező hangzása minduntalan félrevezeti. Hogy ez a nézet meglepő, sőt elámító, az bizonyos; hogy megáll-e, az már sokkal kevésbé bizonyos. Bírálónk úgy hiszi, azért fejlesztik a nyelvészek a hangtant olyan nagy tökeletességre, hogy annál többször csalódjának a szóknak hangzása által, nem pedig azért, hogy elkerüljék a régibb szónyomozás délibábos játékait. Erről nem vitatkozom vele, az analfabétával, csak utalok szótárunk bevezetésére (VII. l.), ahol érdekes példák bizonyítják, hogy gyűjtőink adatait éppen ilyen szempontból milyen óvatos kritikával rostálgattuk. Az eredeti forrásokból megállapítottuk pl., hogy a mi a gyűjtő szerint *hasz-*

* Ez a halhatatlan mesterünk ellen irányuló ádáz bosszú még számos helyen meglátszik bírálónk könyvében. Csak egy példát említek még. A 422. lapon megrója, hogy »a C, D, G, N, P, R, S, T, V, Z betűkben a másod-, harmad kézből való források megjelölésének .. semmi nyoma«. Ezek pedig egytől egyig Szarvas szerkesztette betűk! — Nem tehetek róla, de nekem úgy rémlik, mintha a B. Sz. bírálója is különös célzatossággal Szarvas hibáira vadászna. A hol pl. a nagy értelmezési hibákat állította össze, 28 ilyen hiba közt 22-t sorol föl Szarvas rovására s csak 6-ot az én rovásomra (B. Sz. 72:121—3). Ugyanaz a bíráló megrója (Nyr. 25:348), hogy Faludi-nak sok olyan szavát se idéztük, a melyre Kresznerics figyelmeztetett bennünket; nyolcz ilyen szót említ, ezek közül hat Szarvas cikkeiből hiányzik s csak kettő az enyémből. Furcsa, furcsa!

tulannak hangzik, az voltaképpen *használatlan* volt; hogy a mi szerinte *szödögél*, az tulajdonkép *szödögél*; hogy a *gyermeteg* a forrásban *gyermekded*, a *zöldséges szelídséges*, a *szőrös sőrös* hordó, a *csira zsírja*, és így tovább. Számtalanszor volt alkalmunk így ellentállani a fonétika állítólagos szirén-énekének, de én a bevezetésünkben említetteket csak még egy-két mulatságos példával akarom itt megtoldani.* Egy czédulán ez volt: »*jelenlő* (jelen); oh czac az orvos volna *jelenlő*, MA: Scult. 960.« Bírálónk azt várta volna, hogy minket ez a *jelenlő* hangzásával megvesztegessen, hiszen csak úgy hangzik, mint a *használó* vagy *igenlő* vagy Arany János *rőzsaözönlő* hajnala, és nyilván a. m. *jelenlevő*. De én nem mentem lépre, hanem megkerestem az idézett helyet s ott csakugyan mást találtam: »oh czac az orvos volna *jelen!* ő néki majd jól lenne dolga«! — Egy másik czédulán ez volt: »*síratófa* (sírfa), MA: Bibl. 3:175.« Milyen szépen hangzik, minő költői kifejezése a keresztfának! Bírálónk elvárja, hogy mink ezt fonétikus létünkre kész örömmel fölveszszük szótárunkba. De mi tamáskodunk az ilyen szép kifejezésekben, megnézzük az eredeti helyet s ott íme ezt a mondatot olvassuk: »Az után szol az halotnac *síratófáról*«, — nyilván sajtóhiba e h. síratásáról, de gyűjtőnk azt olvasta ki belőle, hogy itt a halottnak beszél valaki a síratófáról! — Egy czédulára ezt írta a mi gyűjtőnk: »*napmunka*; mivelő nap munkára mennyen, MA: Scult. 749.« Sejtettem mindjárt, hogy a *nap* nem a munkához, hanem a *művelőhöz* tartozik, mert a *művelő-nap* hétköznapot jelenthet, s az eredetiben csakugyan ezt találtam: »Az ember, az melly *vasarnap* predikatziot halgatott, *művelő nap* munkára mennyen.« — Ismét más czédula: »*íras hadakozó* ember, MA: Tan. 1411.« Az eredetiben: »midőn az Istent az Irás hadakozó embernek nevezi«! — A czédulán: »*tőlük* — *óctúl*, TelC. 9« vagyis *öktül*; az eredetiben *öctől*, azaz *üktül*, ósanyától! — A czédulán: »*armany*, ÉrdyC. 331b«; a kódexben: *armenyaban* = Armeniában! — És így tovább véges-végig. —

*

Bírálóinknak, sajnos, igen szűkkörű fogalmuk van a Nyelvtörténeti Szótár céljáról, tartalmáról, szerkezetéről, hatásáról és

* Válaszomnak ezt a részét 1899-ben mutattam be az Akadémia főolvasó ülésén, s akkor az itt említett adatoknak eredeti czéduláit is (melyeket emlékül eltettem) fölmutattam s köröztettem.

hasznáról. Ők az egész szótárszerkesztést úgyszólván csak adatgyűjtésnek tekintik, végcélját az adatok teljes föl kutatásában és pontos időrendes elhelyezésében látják. Mentül több szót mutassunk ki és vegyünk föl! Ők azt hiszik, hogy egy nyelvnek szavait meg lehet számlálni s hogy valamennyit pontosan számba lehet venni és szótárba iktatni. Hogy mennyi más föladata van egy ilyen szótárnak s hogy mindazokat a föladatokat a mi szótárunk meg is oldotta, arról tudomást se vesznek vagy szántszándékkal elhallgatják. A szójelentéseket — a melyekről Ballagi Aladár úgy beszél, mint a vak a színekről — először a mi szótárunk veszi pontosan számba s iparkodik történeti egymásutánjukban, igazi fejlődésükben föltüntetni, s ezzel nyújtja a legbecsesebb anyagot szavaink és fogalmaink történetéhez. Bírálóinknak sejtelmük sincs róla, milyen rengeteg szellemi munkát fordítottunk csak ennek az egy föladatnak a megoldására. Aztán milyen végtelen sok becses anyagot tisztáztunk és csoportosítottunk az állandó szólások és szerkezetek történetére: ezzel évtizedekre való munkaanyagot készítettünk elő a magyar mondattan s a magyar stílus tanulmányára. De hát minek magyarázzam mindezt? »A nyelvészek körében« úgy is tudják, bírálóinknak pedig hiába magyarázom. Ők ezentúl is csak azt a lehetetlenséget fogják követelni, hogy mikor így a szerkesztésben százféle tudományos érdek kielégítésére kell folyvást ügyelnünk, akkor az legyen egyetlen gondunk, hogy nem maradt-e hiba valamelyik lapszámban s hogy nem találunk-e minden közönséges származékra még régiebb adatot is. Ők ezentúl is csak ezeket az apró hiányokat és hibákat fogják feszegetni és fölfujni s nem fognak Szarvas Gábor kérésére hajtani: »Azt nézzétek, a mi benne van!«* Ám tegyék, ha ezt a munkát tartják a magyar tudományra nézve üdvösnek és gyümölcsözőnek! Mi nyelvészek Carlyle bölcs tanácsát fogjuk követelni: »*Dolgozzunk és ne essünk kétségbe!*« És Madách biztatását: »*Ember, küzdj, és bízva bízzál!*« — És ámbár az igazság és lelkiismeret szava mellett más vigasztalásra nem szorulunk, mégis elégtételünkre szolgál az is, hogy a Magyar Tudományos Akadémia elismerésére hivatkozhatunk, a melylyel 1893-ban nekünk ítélte a legnagyobb kitüntetést, az akadémiai nagy jutalmat. Tette pedig ezt a kiküldött szakbizottságnak itt következő jelentése alapján:

* A Szily Kálmán bírálatára való felelete végén, B. Sz. 72:433.

»A bizottság a *nagyjutalmat* a Szarvas Gábor és Simonyi Zsigmondtól szerkesztett *Magyar Nyelvtörténeti Szótárnak* véli odaítélendőnek. Az elszett és részben elhibázott anyaggyűjtés, a mely a Nyelvtörténeti Szótár szerkesztését megelőzte, a szerkesztőket az igazi szerkesztés megkezdése előtt és még szerkesztés közben is a hiányos anyag pótlására kényszerítette, a szerkesztők tehát egyidőben kettős nagy munkát végeztek. Emberi lehetetlenség volt a kiszabott rövid idő alatt ennyi munkát úgy végezni, hogy a szótár teljes és minden tévedéstől ment legyen. De az egyes hiányok csak a részleteket érintik, nem az egész nagy munkát, a mely korszakot alkot a magyar nyelv búvárlatában, a mely megbízható gazdag anyagot szolgáltat minden kutatónak, a ki a magyar nyelv történetével, életével foglalkozik, a mely által számos fontos kérdés megoldása lehetővé lesz. Azért a bizottság azt hiszi, hogy ha a tekintetes osztály ennek a műnek odaítéli a nagyjutalmat, azzal csak köteles tiszteletét fejezi kikét kiváló szakembernek, a ki igazi rátermettséggel évek hosszú során át nem a legkedvezőbb föltételek alatt azon fáradozott, hogy nyelvünk történetének kódexét állítsa össze.« Aláírva: *Heinrich Gusztáv, Asbóth Oszkár, Lehr Albert.* (Akadémiai Értesítő 1893. 350. 1.)

Az Akadémiának nyelv- és széptudományi osztálya magáévá tette e javaslatot megokolásával együtt, magáévá tette az Akadémia összessége is. Ballagi Aladár fölülbírált a szakemberek ítéletét, fölülbírált a nyelv- és széptudományi osztályét és az egész Akadémiáét. Ha a szakbizottságot, ha az osztályt, ha az Akadémiát meggyőzte véleménye helyességéről: ám vonják le ebből a következményt, tessék megvallani, hogy nagyon, de nagyon tévedtek! Hisz a tudomány terén senki se csalhatatlan, tévedhet mindenki, egész Akadémiák is tévedtek már, s a tudomány terén a tévedést megvallani nem szégyen, sőt tudományos érdem. Nekem mindig ez volt a meggyőződése, mindig ezt hirdettem tanítványaimnak és sohase féltem a »leleplezésektől«. Csak azt nem tűrhetem, hogy elfogultságból, hiúságból vagy bosszúból elcsavarják és eltorzítsák az igazságot. Ez ellen tiltakozom a tudományos erkölcs s a tudomány szabadsága nevében, és hiszem is, hogy az ilyen merényleteken előbb-utóbb diadalmaskodni fog nemzeti nyelvünk tudománya.

1904. október 4.

SIMONYI ZSIGMOND.

TARTALOM.

	Lap.
A Nyelvtörténeti Szótárról. <i>Simonyi Zsigmond</i>	1
Laikusok évada. <i>Melich János</i>	18
Valótlanság, ferdítés, tudatlanság. <i>Simonyi Zsigmond</i>	31
A NySz. ügye. <i>Bartha József</i>	47
A NySz. ügye. <i>Szilasi Móric</i>	62
Rakva, rakvák. <i>Simonyi Zsigmond</i>	73
Ritus explorandae veritatis. <i>Melich János</i>	81
Hogy készülnek a nagy szótárak? <i>Simonyi Zsigmond</i>	104